D 17

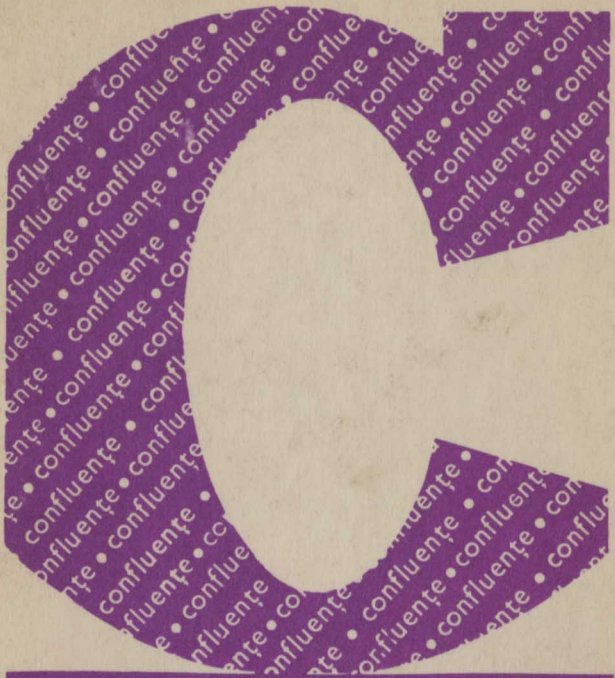

23 924

ELENA SIUPIUR

RELAȚII LITERARE ROMÂNO - BULGARE ÎN PERIOADA 1878 - 1918

ACADEMIA ROMÂNA
BIBLIOTECA I.S.G.E.
Cota D 17
Inventar 23924

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ELENA SIUPIUR

RELAȚII LITERARE ROMÂNO-BULGARE ÎN PERIOADA 1878-1918

Dnei
Cornelia Danielopolu-
Papacostea
cu sincera apreciere
și prețuire
Elena

NN. 980

CORNELIA PAPACOSTEA
DONAȚIA
DANIELOPOLU

INSTITUTUL DE STUDII
BIBLIOTECA
SUD-EST EUROPENE

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lucrarea a fost elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de studii sud-est europene, București.
Toate drepturile rezervate Editurii Minerva

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ELENA SIUPIUR

RELAŢII LITERARE ROMÂNO-BULGARE ÎN PERIOADA 1878 – 1918

EDITURA MINERVA
Bucureşti, 1980

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ABREVIERI

A.I.E.S.E.E. = Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Cu sediul la București, str. I.C. Frimu 9.

BAN, NA = Bălgarska Akademia na Naukite. Naučen Arhiv (Academia Bulgară de Ştiinţe. Arhiva Ştiinţifică).

B.A.R. MS. = Biblioteca Academiei Române. Manuscrise.

B. P. = *Bălgarski Pregled*, revistă.

B. S. = *Bălgarska Sbirka*, revistă.

B.Ţ.B.O. = Bălgarsko Ţentralno Blagotvoritelno Obştestvo (Societatea Centrală Bulgară de Binefacere, întemeiată în 1876 la București).

C.C.R.B. = Comitetul Central Revoluţionar Bulgar. (1870—1876, București).

C.L. = *Convorbiri literare*.

DA = Dărjaven Arhiv (Arhiva de Stat) Sofia.

NBKM, IA = Narodna Biblioteka Kiril i Metodi, Istoričeski Arhiv (Biblioteca Naţională Kiril şi Metodie, Arhiva Istorică), Sofia.

SB. N.U.K. = *Sbornik za Narodni Umotvorenia i Knijnina*, revistă.

R.E.S.E.E. = *Revue des Études Sud-Est Européennes*, București.

RSL = *Romanoslavica*, București.

V.R. = *Viaţa românească*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Capitolul I

ÎN LOC DE PREFAȚĂ. EMIGRAȚIA POLITICĂ INTELECTUALĂ BULGARĂ ÎN ROMÂNIA ÎN SECOLUL AL XIX-lea. RELAȚIILE CU VIAȚA LITERARĂ ROMÂNEASCĂ. FORMAREA TRADIȚIEI ÎN RELAȚIILE MODERNE. PROBLEME ALE PERIODIZĂRII RELAȚIILOR LITERARE ROMÂNO-BULGARE. TRĂSĂTURI ALE PERIOADEI 1878—1918.

Dacă pînă la Războiul de Independență din 1877/78 relațiile literare româno-bulgare au fost, aproape în totalitate, subordonate ideii dominante a Sud-Estului european — eliberarea de sub stăpînirea Imperiului Otoman — avînd și un caracter politic de excepție, de la această dată ele se poartă sub semnul altor idei, marcînd și începutul unei noi perioade. În cele două literaturi se petrece o modificare a raportului dintre literatură și societate; epoca, impunînd alte priorități, obligă gîndirea literară a stabili relații cu ele. Trăsăturile vieții literare interne influențează caracterul relațiilor externe ale literaturii, așa cum vom putea observa în spațiul celor româno-bulgare.

Reținem că în noua perioadă, literaturile celor două țări se caracterizează prin abordarea criticii sociale, pe cînd, în cea imediat anterioară, eforturile erau concentrate asupra formulării și structurării naționalului. Natural că această definire și separare a perioadelor în „național" și „social" nu poate fi categorică. Ea numește doar esența componentei dominante într-un timp dat. Este foarte adevărat că și pînă la Războiul de Independență atît în literatura română cît și în cea bulgară era prezentă critica socială, iar în perioada de după 1878 — caracterizată de noi drept „socială" — „naționalul" se manifestă în ambele literaturi, uneori în chip exploziv, cum a fost la începutul secolului al XX-lea, dar în mod cert, semnul major, caracteristic, al noii perioade rămîne în-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

troducerea definitivă în literatură a criticii sociale, a relației sociale. Deceniile dintre 1878—1918 sînt marcate de transferul atenției artistice de la componenta cu caracter politic-național la cea cu caracter ideologic-social. Această modificare a obiectului observației și meditației artistice, alături de modificări de altă natură, schimbă structura, formele și conținutul relațiilor dintre literaturile română și bulgară (ca și pe acela al întregului sistem de relații ale celor două literaturi) determinînd o etapă nouă în istoria lor, etapă pe care o definim — și din necesități cronologice — ca perioadă. Urmează s-o justificăm ca atare în paginile ce urmează.

*

Datorăm însă, mai întîi, cititorului răspunsuri la cîteva întrebări pe care și le va pune în mod firesc, răspunsuri care îl vor informa asupra unui spațiu mai puțin cunoscut și care îi sînt necesare pentru a-i înțelege semnificațiile.

Pe bună dreptate, se poate întreba de ce relațiile culturii și implicit ale literaturii românești cu cea bulgară necesită o tratare specială în cadrul cercetării Sud-Estului european și de ce apare această delimitare a unei perioade între 1878—1918 ? Există cu adevărat o relație literară româno-bulgară, atît de îndelungată și nuanțată, încît să impună o despărțire în perioade ? Și este relația în plan literar distinctă în literatura română și în cea bulgară, sau este ea individualizată prin trăsături specifice doar în spațiul relațiilor româno-bulgare ? Aduce cercetarea acestor legături o contribuție la mai buna cunoaștere a propriei noastre istorii culturale, intelectuale, sau la cunoașterea unei vecinătăți milenare, reprezentată de societățile Sud-Estului european ? Reprezintă relația dintre literatura română și cea bulgară un spațiu de energie și impuls pentru evoluția lor ?

Dacă relațiile românilor cu Sud-Estul Europei în Evul Mediu au beneficiat de o mai amănunțită cercetare și cunoaștere, epoca modernă nu s-a bucurat de aceeași curiozitate, deși se prezintă la fel de bogată. A fost mai puțin cercetată prezența României în sistemul de relații culturale ale acestui Sud-Est european.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 1912, Nicolae Iorga scria o comunicare pentru Academia Română, pe care, inspirat și justificat, o intitula *Două tradiții istorice în Balcani. A Italiei și a românilor.*[1] Tradiție în sens de prezență, tradiție culturală și politică mai ales.

Inspirat, pentru că relevă un chip românesc, pînă atunci dispersat incert într-o imagine ceţoasă a stării politice a Sud-Estului european pe parcursul mai multor veacuri, chip care exprimă personalitatea politică a românilor în preajma hotarelor unui imperiu care desființase orice personalitate politică națională și ale cărui frontiere geografice și de putere existau estompat în conștiința contemporanilor europeni, într-o misterioasă fluiditate orientală.

Justificat, pentru că această prezență a fost o realitate necesară și vitalizantă. După căderea întregii Peninsule Balcanice (teritoriile bizantine, Serbia, Muntenegrul, Bosnia, Herțegovina, Bulgaria, Albania și însuși Constantinopolul) în secolul al XV-lea sub stăpînirea otomană și topirea lor în corpul marelui stat al Sultanilor, țările române rămîn singurele formațiuni statale de aceeași religie cu cei căzuți în robie, formațiuni statale cu domni autohtoni, cu administrație autonomă sau, pentru unele răstimpuri, chiar independență, cu o viață politică proprie. Cu acest statut politic, țările române reprezintă, vreme de cinci veacuri, unul din locurile de refugiu politic ale populației balcanice, centru de concentrare al unor forțe economice și intelectuale balcanice, centru de activitate cultural-politică în folosul țărilor supuse. Luptele pentru neatîrnare ale domnilor români — purtate adesea și dincolo de Dunăre — au menținut trează speranța și ideea libertății. Domnii români, reprezentanți politici ai creștinătății ortodoxe au ridicat ctitorii în Peninsula Balcanică, au înzestrat mănăstiri și biserici — focare de cultură națională atunci — au făcut danii pentru ridicarea culturii, au patronat și încurajat, aici în Principate, tipărirea de carte pentru Sud-Estul european, au stimulat la Tîrgoviște, Suceava, Iași, Cîmpulung, București sau Rîmnic activitatea unor personalități politice și culturale balcanice, au înlesnit înființarea unor tipografii grecești, bulgare, albaneze pe teritoriul românesc iar de la o vreme au sprijinit atît înăuntrul granițelor românești,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cît și prin politica lor externă, activitatea Comitetelor naționale revoluționare pentru organizarea luptei de eliberare a popoarelor balcanice, comitete și societăți întemeiate tot pe pămînt românesc.

Relațiile strînse ale românilor cu Sud-Estul european în diferitele etape istorice au avut o firească influență asupra spiritului românesc. Prezența culturii bizantine, a valorilor politice și culturale bizantine în spațiul românesc, prezența vechii culturi slave în structura spirituală românească sînt fenomene istorice și de cultură asupra cărora istoriografia românească, cît și cea străină, au stăruit cu prisosință.

Toate acestea stau mărturie faptului că țările române, așezate la hotarul lumii balcanice, poartă cu ea un dialog continuu, determinat istoricește, politic și cultural de diferitele etape — nesincronizate — ale evoluției prin care trecea această lume balcanică dar și de imperativele politice contemporane care au marcat existența țărilor române.

În această tradiție românească, a multiplelor relații cu lumea balcanică, o zonă interesantă, complexă și bogată, o reprezintă legăturile cu poporul bulgar, începînd din veacul al IX-lea pînă astăzi.

Raporturile cu bulgarii au fost destul de intense pînă la intrarea acestora sub stăpînirea Imperiului Otoman, adică dispariția statului lor în secolul al XIV-lea. Apoi, din secolul al XV-lea pînă la jumătatea veacului al XVIII-lea, relațiile cu populația și cultura bulgară au un ritm mai lent sub aspect politic și cultural : de la sfîrșitul acelui secol se constată o intensificare a ritmului, o îmbogățire a conținutului și o diversificare a formelor, proces care în deceniile premergătoare momentului 1876/1878 are ca rezultat unul din fenomenele cele mai interesante ale Sud-Estului european, și care, în cele din urmă îndreptățește actul cercetării atente a relațiilor româno-bulgare în epoca modernă.

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, datorită modificărilor social-economice, mișcărilor social-politice precum și situației politice internaționale create de șirul de războaie ruso-turce, începe o largă mișcare de emigrație a populației bulgare dincolo de frontierele sale etnice. Această populație emigrată se stabilește în colonii compacte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sau se răspîndește în Imperiul habsburgic (mai ales la Viena, unde merg în special negustorii), în Imperiul rus (sudul Basarabiei, Novorosiisk, Herson, Simferopol, Crimeea), dar cu deosebire în țările române.

Vreme de cîteva decenii, pe teritoriul țării noastre au trăit un mare număr de locuitori bulgari, familii întregi venite mai ales din Bulgaria de nord-est dar și din sudul acestei țări. S-au așezat în diferite orașe românești și curînd după 1830 aflăm constituite comunități bulgare la București, Brăila, Alexandria, Zimnicea, Oltenița, Giurgiu, Ploiești, Craiova, Buzău, Galați dar și la Iași, Huși, Bîrlad, Focșani. După 1856 (pînă la 1878), numărul comunităților bulgare crește simțitor prin adăugarea celor din satele Tabak, Sekerli-kitai, Tașbunar, Kairaklia, Cișmeaua văruită, Ceșmekioi, Fîntîna zînelor, Pandaklia, Kurcii, Kubei, Krinicika, Komrat, Kongaz, Karagaci, Enikioi și din orașele Reni, Cahul, dar mai ales Ismail și Bolgrad, puternice centre de emigrație bulgară.

Merită subliniat faptul că, în țările române, emigrația bulgară a beneficiat în primii ani de înlesniri economice, care i-au permis intrarea rapidă în circuitul economic românesc. Atît numeric, cît și material, la jumătatea sec. al XIX-lea emigrația bulgară din România se afla în stare de a sprijini un complex proces cultural în limba bulgară prin intermediul unei rețele de instituții culturale bulgare, să asigure funcționarea unor numeroase forme și instrumente de cultură, să susțină formarea unui număr mare de intelectuali bulgari în școli românești și în universități din străinătate.

Urmărind structura socială a emigrației bulgare în România, alături de meseriași, negustori, agricultori, grădinari, aflăm, într-un procent crescînd anual, o intelectualitate de limbă bulgară. O primă categorie o reprezintă învățătorii și profesorii. Pentru că, deși bulgarii din Principate își trimit copiii la școli românești și la colegiile străine de aici, nevoia învățătorilor și profesorilor de limbă bulgară și „slavă" se simte. Învățămîntul de limbă bulgară se organizează inițial în particular, apoi sub forma unor clase de „limbă slavă" în școlile românești, ca după 1850 să existe într-o rețea organizată a școlilor de limbă bulgară, dependente direct de Ministerul Instrucțiunii din România. Astfel, cu vremea, rîndu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sau se răspîndește în Imperiul habsburgic (mai ales la Viena, unde merg în special negustorii), în Imperiul rus (sudul Basarabiei, Novorosiisk, Herson, Simferopol, Crimeea), dar cu deosebire în țările române.

Vreme de cîteva decenii, pe teritoriul țării noastre au trăit un mare număr de locuitori bulgari, familii întregi venite mai ales din Bulgaria de nord-est dar și din sudul acestei țări. S-au așezat în diferite orașe românești și curînd după 1830 aflăm constituite comunități bulgare la București, Brăila, Alexandria, Zimnicea, Oltenița, Giurgiu, Ploiești, Craiova, Buzău, Galați dar și la Iași, Huși, Bîrlad, Focșani. După 1856 (pînă la 1878), numărul comunităților bulgare crește simțitor prin adăugarea celor din satele Tabak, Sekerli-kitai, Tașbunar, Kairaklia, Cișmeaua văruită, Ceșmekioi, Fîntîna zînelor, Pandaklia, Kurcii, Kubei, Krinicika, Komrat, Kongaz, Karagaci, Enikioi și din orașele Reni, Cahul, dar mai ales Ismail și Bolgrad, puternice centre de emigrație bulgară.

Merită subliniat faptul că, în țările române, emigrația bulgară a beneficiat în primii ani de înlesniri economice, care i-au permis intrarea rapidă în circuitul economic românesc. Atît numeric, cît și material, la jumătatea sec. al XIX-lea emigrația bulgară din România se afla în stare de a sprijini un complex proces cultural în limba bulgară prin intermediul unei rețele de instituții culturale bulgare, să asigure funcționarea unor numeroase forme și instrumente de cultură, să susțină formarea unui număr mare de intelectuali bulgari în școli românești și în universități din străinătate.

Urmărind structura socială a emigrației bulgare în România, alături de meseriași, negustori, agricultori, grădinari, aflăm, într-un procent crescînd anual, o intelectualitate de limbă bulgară. O primă categorie o reprezintă învățătorii și profesorii. Pentru că, deși bulgarii din Principate își trimit copiii la școli românești și la colegiile străine de aici, nevoia învățătorilor și profesorilor de limbă bulgară și „slavă" se simte. Învățămîntul de limbă bulgară se organizează inițial în particular, apoi sub forma unor clase de „limbă slavă" în școlile românești, ca după 1850 să existe într-o rețea organizată a școlilor de limbă bulgară, dependente direct de Ministerul Instrucțiunii din România. Astfel, cu vremea, rîndu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rile intelectualității bulgare se completează cu autori de carte de școală și carte pentru publicul larg. Cartea scrisă și tipărită în România era destinată și școlilor și cititorilor din Bulgaria.

Necesități culturale și politice vor determina lărgirea domeniului politic, literar și didactic ale cărții bulgare, atrăgînd noi emigranți intelectuali. Cei statorniciți aici sau aceia care învățau în România vor întemeia centre tipografice bulgare care concentrează intelectualii în activitățile proprii acestor centre. În jurul centrelor tipografice bulgare de la Brăila și București crește în scurt timp numărul publiciștilor, autorilor de manuale, traducătorilor, scriitorilor, editorilor și, firește, al tipografilor.

Pentru viața cultural-politică a bulgarilor în secolul al XIX-lea a avut o mare importanță presa în limba bulgară din România, datorită și deosebitei libertăți de care presa politică se bucură aici. Publicațiile periodice, unul din instrumentele puternice ale mișcării de eliberare națională și renaștere culturală au atras la rîndul lor un mare număr de intelectuali bulgari în România, scriitori și ziariști, personalități politice. Aici și-au editat ziarele și revistele cu caracter politic revoluționar, literar și științific, ziariști și personalități politice ca G.S. Rakovski[2] *(Bădušnost*, 1864 ; *Branitel*, 1864 ; *Bălgarski Starini*, 1865 — toate la București), R.I. Blăskov[3] *(Učiliște*, 1870, 1875, la București) D.P. Voinikov[4] *(Dunavska Zora*, 1867—1870, la Brăila), I.A. Bogorov[5], I. Kasabov[6] *(Narodnost*, 1867—1869, București), P. Kisimov[7] *(Otečestvo*, 1869—1871, București), L. Karavelov[8] *(Svoboda, Nezavisimost*, 1869—1874 ; *Znanie*, 1875—1877, la București) Hr. Botev *(Duma na bălgarskite emigranti*, 1870—1871, la Brăila ; *Zname*, 1874—1875, la București ; *Nova Bălgaria*, 1876, la București), K. Tuleskov[9] *(Bălgarski Glas*, 1876—1877 la Bolgrad), M. Drinov[10], T. Peiov[11], V.D. Stoianov[12] *(Periodičesko Spisanie*, 1870—1876, revista Societății științifice bulgare, viitoarea Academie, la Brăila), K. Țankov[13] *(Balcanul*, 1875, la București), I. Adženov[14] *(Sekidneven Novinar*, 1877, București), St. S. Bobčev[15] *(Stara Planina*, 1876—1877, București) ș.a. Colaboratori apropiați și redactori la aceste ziare sînt și poeții I. Vazov[16], D. Velixin[17], B. Zapreanov[18], D. Mutev[19], V. St. Beron[20], St. Stambolov[21] ș.a., medici, far-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

maciști, profesori, juriști, dintre care unii au fost personalități politice și publiciști de frunte.

Tot la București, Brăila, Galați se concentrează și intelectualitatea revoluționară bulgară, angajată activ în mișcarea de eliberare națională și renaștere a Bulgariei. Se înființează pe rînd cîteva comitete revoluționare bulgare, culminînd cu Comitetul Central Revoluționar Bulgar (1870—1876 cu sediul la București) condus de L. Karavelov, V. Levski și H. Botev, care coordonează mișcarea de eliberare națională pe teritoriul Bulgariei.

Afară de intelectualitatea care emigrează în România, se formează aici, în principalele centre culturale românești, generații noi de intelectuali bulgari. Foarte mulți tineri trimiși din Bulgaria, sau proveniți din familii de emigranți în România urmează învățămîntul gimnazial, specializat sau superior românesc, respectiv licee, școli de muzică, școli silvico-agricole, facultatea de medicină, filologie etc. De asemenea, tineri care și-au început studiile în Rusia, la Istanbul, Viena ori Praga, vin ades și le termină în România. O parte din ei părăsesc România după terminarea studiilor, altă parte rămîne aici, încadrîndu-se fie în sistemul de instituții culturale bulgare de pe teritoriul românesc, fie în instituții românești (avocați, magistrați, medici, militari, profesori, arhivari, funcționari administrativi etc) cum sînt spre exemplu dr. Gh. Atanasovici (medic și profesor la Școala și facultatea de medicină între 1856—1878), dr. D. Protič (medic și profesor la Școala și facultatea de medicină București între 1856—1878), dr. I. Seliminski, medic la Brăila, Călărași, Bolgrad între 1842—1861, prof. de limbă și literatură română D.D. Agura (la Iași, Bîrlad și Bolgrad între 1872—1878), K. Țankov, funcționar (1863—1878), poetul D. Velixin (funcționar pînă la 1878) ș.a.

Prezentată în cifre, viața cultural-politică pe care și-a organizat-o emigrația bulgară pe teritoriul românesc se înfățișează uimitor de bogată. Astfel, între 1806 și 1878, în România înregistrăm activitatea a peste 400 de intelectuali bulgari, se întemeiază 21 tipografii bulgare (la Brăila : Tipografia lui Hr. D. Vakilodv, Tipografia lui A.D. Paničikov, între 1863—1878 ; la București : Tipografia Otečestvo, Tipografia Svoboda, Tipografia Znanie, Tipografia Nova Bălgaria ș.a. între 1860—1878 ; la Giur-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

giu, la Ploiești) pe cînd un număr de 17 tipografii românești tipăresc carte în limba bulgară. Tot între 1806—1878 în România se tipăresc peste 300 de cărți în limba bulgară (manuale, literatură politică, cărți de medicină, teologie, cărți de popularizarea cunoștințelor folositoare, literatură etc.), scrise de cca 100 autori bulgari. Pe altă linie, înregistrăm între 1852—1878 un număr de 57 publicații periodice bulgare apărute pe teritoriul României (la București 26 periodice, la Brăila 22, la Bolgrad 4, la Ploiești 3, la Giurgiu 2) din totalul de 98 periodice bulgare apărute în secolul al XIX-lea pînă la 1878*. Tot pînă la 1878 pe teritoriul românesc există și funcționează permanent sau periodic între 1850—1878 cca 43 școli în limba bulgară la Vaisal, Cešmekioi, Cișmeaua văruită, București, Brăila, Galați, Alexandria, Focșani, Giurgiu, Oltenița, Ploiești etc.

În România funcționează în secolul al XIX-lea aproape 20 de comitete revoluționare, societăți politico-culturale, științifice, teatrale, de asemenea numeroase biblioteci („citaliști") — cluburi, sau formații teatrale. Se știe că aici s-a constituit și nucleul viitoarei Academii Bulgare.

În urma unei cercetări atente a intelectualității bulgare de emigrație din România[22] se desprind cîteva concluzii care reprezintă totodată trăsăturile caracteristice sistemului de relații literare româno-bulgare în perioada 1800—1878, dar deopotrivă semnificative și pentru situația popoarelor Sud-Estului european în primele trei sferturi ale veacului trecut.

Intelectualii bulgari au venit și au activat în România ca o emigrație politică. Cauza emigrației lor sau a părinților lor era politică, prigoana din Imperiul Otoman. Prin însăși emigrarea lor la nord de Dunăre, ei își manifestau o atitudine politică. Astfel, se poate spune că de la bun început trăsătura fundamentală a acestei emigrații este caracterul său politic. Această trăsătură inițială îi definește pentru întreg secolul al XIX-lea, formația, ati-

* Pentru comparație : să se observe că restul de 41 periodice bulgare apar în următoarele centre : Imperiul Otoman — 35 (la Istanbul = 26, la Ruse = 4, Smirna = 1, Salonik = 1), Rusia — 1 (la Moscova), Serbia — 3 (la Belgrad), Austria — 3 (Viena = 1, Praga = 1, Novi Sad = 1) și Saxonia 1 (Leipzig).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tudinea, acțiunea. Îi impune un anumit tip de atitudini și relații cu societatea gazdă.

Toți intelectualii bulgari din România sînt cunoscători ai limbii române, care devine pentru ei a doua limbă de cultură. Citesc și scriu, unii creează chiar în limba română. În orice caz, pentru marea majoritate, limba română a fost *sursa principală* a informației lor culturale. Cînd afirmăm acest lucru, avem în vedere numărul de periodice și de cărți în limba bulgară pe care îl avea la dispoziție emigrația în România în comparație cu numărul de publicații periodice și carte în limba română la care a avut permanent acces. Raportul este de 1 la 10 ceea ce este foarte grăitor.

Din mărturiile scrise, rămase de la foștii emigranți, din cercetarea comparată a periodicelor politice românești și bulgare (cele de pe teritoriul României) ca și a publicațiilor de răspîndire a „cunoștințelor folositoare" și științifice, ajungem la concluzia că intelectualii bulgari, cel puțin cei din spațiul publicisticii de tot felul, de la literatură la articolul politic de ziar, de la cartea științifică la autorii de manuale, erau statornici și credincioși cititori ai cărții și periodicelor în limba română.

Fenomenul este semnificativ pentru categoria care ne interesează îndeosebi, anume „cititorul de literatură".

Elevi sau studenți, profesori sau medici, juriști, scriitori, creatori ca atare, ziariști — redactori sau editori, — ei înșiși avînd nevoie de informația politică și culturală, științifică sau didactică pentru hrana publicațiilor destinate cititorului de limbă bulgară, intelectualii bulgari din România au găsit aici un mediu cultural care să le satisfacă și curiozitatea intelectuală firească, dar să le îngăduie și practicarea profesiei. Permanenta relație activă cu cartea și presa, cu mediul cultural, este o lege fundamentală a condiției de intelectual iar intelectualitatea bulgară de emigrație din România — viguroasă și vitală, în plină acțiune și efervescență, manifestîndu-se ca una dintre cele mai avide de cunoștințe — nu face excepție de la această lege. Am reamintit-o pentru istoricii care și astăzi mai tind să creadă că intelectuali bulgari din România au trăit aici izolați de fenomenul cultural românesc și s-au concentrat numai asupra culturii și scri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sului în limba bulgară. Ar fi o mare eroare dacă o singură clipă am privi astfel lucrurile.

Ceea ce este important, şi reiese din cercetarea şi cunoaşterea comparată a celor două medii intelectuale din secolul al XIX-lea, cel românesc şi cel bulgar de emigraţie în România (cu întregul său complex de manifestări), este că intelectualitatea de emigraţie bulgară din România în această perioadă s-a făcut purtătoarea unui bogat volum de informaţie literară românească, dovedindu-se adesea o bună cunoscătoare a literaturii române, legată direct de istoria politică a românilor, la care era evident sensibilă.

Ceea ce numim relaţiile literare dintre bulgari şi români, în anii 1800—1878 cunosc o intensitate deosebită, cum alt tip de relaţii nu realizează. Am vorbit pînă acum de cei cca. 400 de intelectuali bulgari de emigraţie, pe care i-am înregistrat în spaţiul publicisticii, al artei, literaturii, medicinei sau ştiinţei etc. Dar „cititorul de literatură" este mult mai numeros în această epocă. În afară de intelectualii formaţi, mai există o altă categorie, mult mai largă, a numeroşilor elevi şi studenţi bulgari care au studiat pînă la 1878 în gimnaziile şi liceele româneşti, în facultăţile româneşti şi s-au aflat în permanent contact cu mediul cultural românesc, de asemenea, acei intelectuali care au trecut la activităţi practice, comerţ sau meserii. Odată ce curiozitatea lor intelectuală a fost trezită, au rămas cititori activi, chiar dacă deveniseră intelectuali „pasivi", reprezentînd un mediu purtător de informaţie literară sau culturală românească şi, mai mult, menţinînd interesul pentru spaţiul literar în spiritul căruia au crescut şi s-au format, şi anume cel mai apropiat lor după cel bulgar, acela românesc.

Astfel că, de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea pînă la 1878 — perioada „de vîrf" a mişcării de eliberare naţională bulgară —, prin stabilirea emigraţiei bulgare în România, se realizează etapa celor mai intense relaţii stabilite între cele două popoare. Prin sarcina politică, a cărei purtătoare este emigraţia, ea îşi defineşte categoric rolul în raporturile cu românii şi tocmai datorită caracterului ei politic îşi atrage, în România acelor decenii, atenţia şi sprijinul politic dorit; pe această cale ea are darul să stabilească rapid şi afinităţile culturale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nu numai că gîndirea politică românească a veacului al XIX-lea (pînă la 1878) a reprezentat atmosfera căutată, corespunzătoare stării de spirit a intelectualității bulgare, dar publicistica și literatura sînt spațiile românești în care intelectualul bulgar emigrant regăsea proiecția propriilor sale frămîntări, neliniști și idealuri.

Toate acestea au făcut ca, în ciuda faptului că relațiile literare au fost așezate, în ordine ierarhică, pe plan secundar în dialogul româno-bulgar, ele să cunoască în realitate o intensitate mult mai mare și să dea rezultate mult mai temeinice în conștiința intelectuală și literară a celor două popoare.

Se vorbește mult de o influență literară „concretă" a scriitorilor români asupra celor bulgari emigranți din România (fără ca cineva să fi întreprins totuși o investigație comparată a operelor acestor scriitori)[23] și bunul simț nu poate tăgădui realitatea acestei influențe. Credem însă că această influență s-a petrecut la nivelul arhetipal al literaturii, la nivelul genezei gîndirii literare moderne, și nu la nivelul operei literare finite, cum se insinuează în fapt ; atmosfera literară românească i-a influențat pe scriitorii bulgari și nu o operă sau un scriitor anume — cu excepții, evident.[24] Dar nu acest rezultat al relațiilor culturale în discuție ne pare cel mai important, ci faptul că dinainte de 1878, în societatea bulgară s-a format prin această emigrație intelectuală *un mediu intelectual sensibil și avizat* față de problemele, tipurile, conținutul, genurile și speciile literare, față de starea și evoluția literaturii române, față de fenomenul literar românesc. După cum se va putea constata dintr-o cercetare comparată a difuzării literaturii române în țările Sud-Estului european, între 1800 și pînă astăzi Bulgaria este țara în care s-a tradus cel mai mult din literatura română. Spunînd că acolo literatura română a cunoscut cea mai largă audiență și răspîndire, avem în vedere și faptul că Bulgaria a dat cel mai mare număr de cititori capabili să cunoască literatura română în original.

De asemenea, prezența intelectualității bulgare în România a creat aici un mediu sensibil și avizat față de fenomenul bulgar. Nu în mod special față de cel literar. Acest interes mai scăzut față de literatura bulgară, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

comparație cu cel arătat istoriei Bulgariei sau gîndirii politice bulgare se datorează de fapt barajului constituit de limba bulgară ; printre intelectualii români nu au existat numeroși cunoscători ai literaturii bulgare înainte ca traducerile să devină un fenomen curent. Trebuie să recunoaștem că literatura bulgară a fost mai puțin citită în România, pe cînd literatura română a fost urmărită de bulgarii cunoscători de limbă română și locuind în România, adică în spațiul matcă al acestei literaturi. Ca atare continuitatea în relațiile literare româno-bulgare a fost asigurată și după desprinderea emigrației bulgare de vatra literaturii române, ceea ce a determinat larga audiență pe care literatura română a avut-o în Bulgaria între 1878—1918, așa cum vom vedea. Dacă au existat influențe ale scriitorilor români asupra celor bulgari, ele s-au topit în procesul creației și greu mai pot fi recunoscute de generațiile următoare ca fiind „tipic și original românești". Deci sensibilitatea acestor generații față de literatura română nu poate fi surprinsă decît arareori în aceste influențe, și își are obîrșia în „amintirea" literaturii române care s-a așezat în conștiința intelectualității bulgare, care a păstrat-o cu trăsăturile ei autentice, originale.

Așadar, înainte de Războiul de Independență, între literatura română (spațiul cultural românesc) și intelectualitatea bulgară de emigrație s-a stabilit o foarte intensă comunicare și afinitate vreme de aproape opt decenii, comunicare care, prin conținutul și formele ei, prin rezultatele pe care le-a avut și prin valoarea morală pe care o reprezintă în climatul spiritual și chiar politic sud-est european, justifică astăzi efortul științific de a le cunoaște mai îndeaproape. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, aceste decenii au creat premisele unei comunicări viitoare în spațiul literar modern. Dacă ne-am gîndi numai că în 1878 se reîntorc în Bulgaria cca 50.000 de bulgari[25] cunoscători ai limbii române, din care poate 1 000 aveau obiceiul lecturii în limba română și cunoșteau literatura și cultura română ca pe cea națională, de asemenea, că din cei cca 50.000, în următoarele patru decenii, foarte mulți consideră România locul cel mai nimerit pentru a-și trimite copiii la studii superioare[26], vom avea imaginea contactelor și legăturilor stabilite între

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cele două spații culturale cu o valoare morală neîndoielnică.

În dialogul stabilit în secolul al XIX-lea, datorită condițiilor speciale apărute din concentrarea, vreme de opt decenii, a numeroasei emigrații intelectuale bulgare în spațiul cultural românesc, au apărut o serie de fenomene și trăsături specifice, unice în felul lor. Asupra unora din ele vom reveni fără să insistăm pentru că au fost în mare parte analizate într-un alt studiu.[27] Am aminti numai, cu privire la tipuri de relații sud-est europene, că emigrații balcanice au mai fost în România — cea greacă (sec. XVII—XIX) și cea albaneză în întreg veacul al XIX-lea — și că o serie de trăsături proprii relațiilor româno-bulgare caracterizează și pe cele româno-grecești sau româno-albaneze, fiind rezultatul acestui fenomen al Sud-Estului european care este emigrația intelectuală balcanică în spațiul cultural românesc.

Pentru literatura română și relațiile ei cu acest spațiu balcanic, perioadele în care a avut ca „oaspete" o numeroasă emigrație intelectuală reprezintă nu numai o bogată experiență cu multiple rezultate în perspectivă dar și posibilitatea de a fi cunoscută în original de mai multe grupuri etnice de altă limbă. Ele oferă posibilitatea de a stabili un dialog liber, nestînjenit de forme intermediare, de selecțiuni sau cenzuri, de unde posibilitatea de a acționa firesc asupra conștiințelor și de a comunica la fel cu ele.

Cunoașterea directă, în original, a uneia sau mai multor literaturi străine, a fost îngăduită intelectualității sud-est europene, în această perioadă, prin învățarea limbilor literare vii, acelea ale literaturilor greacă, română, sîrbă, bulgară, albaneză.

Acest sistem de cunoaștere face astăzi anevoie de apreciat în ce măsură literatura română sau greacă, spre exemplu, au trecut în formația unui anumit scriitor bulgar sau a unui cerc mai larg de cititori. Dar cercetarea atentă, comparată, a fenomenului literar poate descoperi o serie de trăsături comune în tipul de evoluție al genurilor literare moderne, spre exemplu, în prezența și frecvența unor anumite teme și subiecte literare ; poate dezvălui soluții comune de rezolvare a unor probleme ideologice proprii Sud-Estului european sau cu caracter ge-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

neral-uman etc. Ceea ce dovedește că relațiile directe între intelectualitatea balcanică și diferitele literaturi din acest spațiu — ne referim în special la relațiile româno-bulgare — au o mai mare temeinicie decît o arată la prima vedere.

*

O a doua problemă, cu privire la care datorăm explicații este aceea a periodizării relațiilor literare româno-bulgare.

Cum este știut, periodizarea fiecărei literaturi naționale, ca și a relațiilor sale, se face pe baza unor principii metodologice asupra cărora nu vom stărui, problema periodizării (sub raport teoretic) neinteresîndu-ne în mod special aici, ci numai în măsura în care ea ne ajută la stabilirea limitelor perioadei cercetate de noi, 1878—1918. Vom aminti numai că unele aspecte balcanice (sud-est europene) ale problemei au fost discutate în raportul acad. Pantelei Zarev, la al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene[28] (Atena 1970), în studiul acad. Petăr Dinekov *Periodizarea literaturii bulgare în lumina evoluției literare sud-est europene*[29], apoi de acad. Emil Gheorghiev, în lucrarea *Literatura bulgară și evoluția literară slavă și europeană*[30].

Relațiile literare româno-bulgare, problematica și criteriile periodizării lor nu au reținut atenția unui studiu, exceptînd cîteva, care doar menționează perioadele.[31] Practic, periodizarea relațiilor literare româno-bulgare a fost preluată automat din istoria relațiilor politice româno-bulgare. Criteriul fundamental, cel puțin pentru perioada modernă (de la 1800 încoace), a fost unul extern procesului literar și anume formarea noului stat modern bulgar în 1878, încheierea procesului de emigrație bulgară în România și retragerea fostei emigrații în Bulgaria. Istoriografia literară bulgară consemnează începerea unei noi perioade în literatura bulgară tot la această dată. Evoluția lăuntrică a literaturii bulgare, ca și modificările care intervin în statutul ei extern justifică această periodizare.

Interesant este că istoria literaturii române la 1878 nu stabilește încheierea unei epoci literare și începutul alteia noi.[32]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În concluzie, pare că periodizarea relațiilor româno-bulgare, inclusiv cele literare, a preluat periodizarea existentă în istoria politică, culturală și literară bulgară!

Aparent. În realitate, la această periodizare au dus o serie de factori, care, fiecare în parte, a determinat și personalizat fie perioada precedentă, cea pînă la 1878, fie pe cea următoare, cea de la 1878 la 1918, așezînd, în locul unde s-au întîlnit, granița dintre două etape mari ale unuia și aceluiași proces de relații. Acești factori sînt pe de o parte de natură istorică, iar pe de altă parte de natură pur literară și exprimă modificări profunde în procesul artistic.

Fără a insista prea mult asupra factorilor de natură istorică[33], vom aminti că au avut un rol însemnat în caracterizarea celor două perioade, și că ei au fost aceia care au „anunțat" încă la 1878 încheierea unei perioade în istoria relațiilor româno-bulgare. Factorul principal, care a asigurat evoluția relațiilor literare româno-bulgare pînă la 1878 și care a dat originalitatea acestui tip de relații, este intelectualitatea bulgară de emigrație. În 1878 ea se retrage pe teritoriul noului stat bulgar, fixat de Congresul de la Berlin. Odată cu această retragere încetează teoretic și practic relația directă, în original, cu literatura română, încetează accesul direct la textul literar românesc, încetează procesul de difuzare al acestei literaturi în rîndurile compacte ale cititorilor bulgari; limba română nu va mai fi de acum încolo a doua limbă de informare culturală a intelectualității bulgare. De asemenea, din spațiul cultural românesc dispar toate periodicele bulgare politice, științifice, literare, care apăreau pînă la 1878, dispar societățile bulgare de știință sau politice, dispare și elementul uman care reprezenta factorul de difuzare al valorilor literaturii și culturii bulgare în rîndul românilor.

Un anumit tip de relații ia sfîrșit. Dar ia sfîrșit și ideea politică sub semnul cărora s-au purtat. Prin cucerirea independenței României, prin cucerirea autonomiei Bulgariei (deci formarea statului modern bulgar) ideea principală — eliberarea de sub Imperiul Otoman —, care a participat la geneza relațiilor moderne româno-bulgare, a stat la baza relațiilor dintre statele românești și populația bulgară din Imperiul Otoman, și a influențat

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

conținutul relațiilor politice și cultural-literare, încetează de a mai fi ideea dominantă. Această idee lasă loc altora care vin să fundamenteze noile relații dintre cele două popoare și state.

În legătură cu aceasta se conturează al doilea grup de factori, pe care avem a-l discuta aici și care ni se pare decisiv pentru delimitarea unei noi perioade în relațiile literare româno-bulgare.

Sîntem puși în situația de a găsi numitorul comun între trei fenomene distincte și de a răspunde afirmativ sau nu la următoarele întrebări : 1. — în literatura bulgară se produc modificări radicale care definesc o nouă perioadă ? ; 2. — în literatura română elementele unei înnoiri fundamentale a conținutului literaturii, apărute mai demult, s-au impus pentru a defini o nouă perioadă ? ; 3. — în conținutul relațiilor literare apar astfel de modificări radicale încît să putem considera că de la 1878 începe o nouă perioadă ? Pe ce coordonată a procesului literar apare una și aceeași înnoire în toate cele trei spații literare ?

Trebuie să avem în vedere că ambele literaturi fac parte din aceeași familie spirituală, din una și aceeași zonă geografică în care, de-a lungul celor cinci veacuri de dominație și influență otomană „un air de famille s'établit sur toute la region, visible dans les formes de la civilisation materielle et spirituelle"[34]. În aceste condiții, se poate spune că modificările, în marea lor majoritate, se petrec din motive similare, la același nivel al fenomenelor, în același timp sau într-o succesiune imediată și, la un moment dat, ating probleme identice (sau înrudite) din ambele literaturi. Fenomenul este prezent și în cele două literaturi pe parcursul sec. al XIX-lea iar cercetarea relațiilor dintre ele are darul de a-l pune în lumină.

Modificarea care atinge toate cele trei spații, al literaturii române, al celei bulgare și al relațiilor dintre ele, se petrece prin *mutarea accentelor de pe „axa națională" pe cea „socială" a valorii artistice creatoare.*

Cercetînd, prin natura temei alese, spațiul relațiilor literare în evoluția lor și acordîndu-i o mai îndelungată atenție, am fost obligați să recunoaștem un fenomen care, în final, s-a dovedit esențial pentru modificarea interve-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nită în relațiile literare. El îndeamnă să privim din alt unghi de vedere însuși procesul literar intern antrenat în aceste relații. E vorba de conținutul literaturii intrate în circuitul dintre cele două societăți, prin urmare de fondul genetic al literaturii. Se conturează două coordonate care exprimă cele două ipostaze fundamentale în care o colectivitate umană se vede pe sine însăși, cea națională și cea socială, coordonate pe care noi le numim „axa națională" și „axa socială", sau, cu alte cuvinte „naționalul" și „socialul" ca valori artistice creatoare.

Revelator este, în acest sens, că în spațiul relațiilor literare româno-bulgare între 1800—1878 predomină categoric „axa națională" iar după Războiul de Independență „axa socială". Dacă am periodiza relațiile româno-bulgare după acest fond genetic (valoarea artistică creatoare) am stabili perioada „axei naționale" și cea a „axei sociale", ultima durînd pînă astăzi, fără să se încheie la 1918.

Relațiile româno-bulgare în secolul al XIX-lea pînă la Independență sînt generate îndeobște de ideea luptei pentru renaștere și suveranitate națională și se mențin în acest spațiu ; relațiile literare nu se desprind de el și este adusă în circuit literatura acestei idei. Literatura față de care se manifestă o sensibilitate foarte accentuată poate fi raportată la „axa națională".

După Independență, constatăm în aceleași relații o scădere a sensibilității pentru acest tip de literatură[35] ; am spune, mai mult, ea este absentă din dialog, în schimb, atenția crește față de literatura care are „socialul" ca valoare artistică creatoare. Așa cum se va putea constata din informația adusă de studiul de față, literatura care face obiectul atenției, al traducerii, comentariului, lecturii și care este „căutată" de traducători și reviste, este aceea care exprimă sau implică critica socială (dealtminteri, primele traduceri din literatura română în noua perioadă sînt din opera critică a lui C. Dobrogeanu Gherea, care se menține timp de peste un deceniu în atenția cercurilor literare bulgare). Se simte o modificare radicală a gustului literar și mutarea lui în sfera existenței sociale.

Delimitarea sub acest raport, în cadrul relațiilor literare, este atît de categoric clară, încît nu mai poate

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

exista nici o îndoială că în deceniile 8—9 ale secolului al XIX-lea s-a încheiat o perioadă a lor și a început una nouă. Și modificarea fundamentală care determină în fapt delimitarea a două perioade este transferul dialogului de pe dominanta națională pe cea socială. Ceilalți factori de care am vorbit nu fac decît să contribuie mai mult sau mai puțin la desăvîrșirea procesului.

Ce înțelegem însă prin noțiunile de „axă națională" și „axă socială", de „național" și „social" ca valoare artistică creatoare ?

Literatura fiecărui popor exprimă — în ultimă instanță — imaginea sa despre lume. Această imagine se constituie din experiența sa, și, în diferite epoci istorice, fiecare popor adaugă experienței noi trăsături esențiale ale realității, trăsături care din diferite motive influențează în mai mare măsură mentalitatea și conștiința într-o anumită epocă. Astfel că, în diferite epoci literatura unui popor exprimă (cu precădere) diferite aspecte și relații din realitatea social-politică. Imaginile artistice ale realității au diferite fonduri genetice, diferite valori artistice creatoare (în cazul nostru „naționalul" și „socialul").

„Naționalul" cu sensurile cu care îl folosim aici nu este nici „naționalism", nici „etnic", nu reprezintă acea trăsătură care prinde specificul național și care grupează liniile proprii unei mari colectivități etnice. Cu noțiunea de „axă națională" delimităm sfera de probleme politice și proiectări ale acestora în mentalul colectiv care vreme de cinci veacuri a obsedat viața și acțiunea Sud-Estului european. Ele au fost dominate de problema statutului politic național, de rezolvarea problemei naționale, care în aceste secole, mai ales în cel de al XIX-lea, își află expresia în lupta pentru eliberarea de sub dominația străină. Este relația și în același timp contradicția fundamentală dintre două unități politice : Imperiul Otoman și fiecare din popoarele supuse lui. *Contradicția fundamentală*, din care s-a născut întregul complex de contradicții sociale, politice și naționale al Sud-Estului european, a concentrat totodată creația, inclusiv cea artistică. Problemele de natură istorică și politică pătrund total și domină universul creației artistice a popoarelor din această zonă. Creația se constituie conștient și obsesiv în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

jurul acestei contradicții fundamentale (dovadă, încă din veacurile anterioare celui de al XIX-lea, folclorul sîrb, bulgar, grec, albanez, român), problemele izvorîte din ea dau conținutul gîndirii, ea devine spațiu de geneză a literaturii, valoare artistică creatoare. Experiența și gîndirea popoarelor sud-est europene se acumulează și structurează, ajunge la principii și concepte în procesul unei permanente analize, în etapele succesive de rezolvare a acestei contradicții. Literatura, creația artistică, se bazează pe acest tip de gîndire, din el purcede. Valoarea artistică creatoare, cu alte cuvinte, este gîndirea și experiența „națională".

Aceasta înțelegem și cuprindem aici în noțiunea de „național" ca valoare artistică creatoare, spre deosebire de „social" care se constituie din probleme de clasă, și în care dominantă devine relația ideologică între o clasă și alta. În centrul acestui sistem de gîndire se află condiția omului ca individ în general și ca membru al unei clase, poziția clasei sale în sistemul de relații ale societății respective. În „axa socială" sfera de probleme fundamentale care animă acțiunea și evoluția exprimă meditația asupra condiției omului în general și a relațiilor sale sociale.

De prisos a mai sublinia că această delimitare nu neagă existența unor puternice conflicte de clasă în „axa națională" a literaturii. Ele există în societatea semifeudală românească și în întîrziata societate feudală imperială otomană, și literatura le exprimă, dar problema esențială este în ce dimensiune se află reflectate aceste conflicte în creația din toate domeniile, în ce măsură reprezintă ele problemele fundamentale ale creației, în ce măsură sfera relațiilor și conflictelor social-ideologice a dobîndit statutul de valoare artistică creatoare dominantă. Este de necontestat că în cele cinci veacuri realitatea socială și-a găsit expresie în artă, într-un grad variabil, și mai ales în secolul al XIX-lea, odată cu evoluția speciilor literare moderne în România și Bulgaria, dar această prezență nu se poate compara cu cea a realității „naționale", care a dominat aproape toate forțele creatoare și a caracterizat întreaga epocă anterioară Războiului de Independență, Or, aplecîndu-ne atent atît asupra literaturii române, cît și a celei bulgare din secolul al XIX-lea,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vom constata că, exceptînd manifestările artistice mai timide ale sferei de probleme sociale, coordonata dominantă o formează dezbaterea istorică asupra statului politic național, adică problemele fundamentale ale axei naționale. Ca tendință, axa socială începe să se manifeste în ambele literaturi mult înainte de rezolvarea problemei naționale, dar ea a fost mereu estompată de faptul că toate condițiile favorizau menținerea celeilalte axe ; odată cu rezolvarea problemei naționale, problemele sociale fundamentale ale celor două societăți se impun atenției, inclusiv creației artistice.

Pornind de la faptul că în literatura română în deceniul Independenței, nu sînt consemnate două perioade separate, iar în cea bulgară, delimitarea a două perioade nu ia în considerație și tranziția valorii artistice creatoare de la național la social, ne întrebăm dacă relațiile dintre cele două literaturi sînt într-adevăr atît de independente de fondul care le-a generat. Nu cumva în circuitul româno-bulgar au fost aduse, în acest caz, aspecte minore ale celor două literaturi, exprimînd nu esența lor, ci trăsături particulare ? Putem oare considera că în literaturile română și bulgară nu există o „axă națională" și una „socială" ca predominante în epoci diferite și că această distincție ar aparține numai relațiilor lor reciproce, care, printr-o originală selecție, s-au purtat înainte de Independență în spațiul „națională" și după această dată în spațiul „socialului" ?

Fără a contrazice categoric delimitările care s-au făcut pînă acum, îndrăznim să credem totuși că, privindu-le sub raportul fondului genetic, al valorii artistice creatoare, vom descoperi în ambele literaturi cele două „axe" ; mai mult, credem că în deceniile 8-9 ale secolului al XIX-lea se încheie chiar o epocă a literaturii moderne europene — aceea a „naționalului" ca valoare artistică creatoare — putîndu-se întrevedea de pe acum o epocă nouă (care durează pînă astăzi), cea a „socialului" ca valoare artistică creatoare.

Privită din unghiul celor două „axe", evoluția literaturilor română și bulgară se prezintă, sub raportul tematicii, al problematicii, al conținutului, al galeriei artistice și chiar al structurii speciilor literare, simțitor di-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ferită, înainte și după deceniul al optulea al secolului trecut. Chiar dacă, în final, nu se poate vorbi (fără riscuri) de o periodizare a celor două literaturi, cu hotarul în acest deceniu, sub raportul valorii artistice creatoare, al fondului genetic de care vorbeam, ele prezintă modificări din sfera „naționalului" spre cea a „socialului" suficient de însemnate încît să se reflecte în relațiile reciproce și în evoluția lor.

Privite din perspectiva tradiției și reconstituite cu trăsăturile lor specifice, relațiile literare româno-bulgare din perioada 1878—1918 se dovedesc a fi mai ales reflectarea particularizată a evoluției interne a celor două literaturi. Dacă prin modificarea adusă de factorii istorici, externi procesului literar, ele atestă un tip nou în sistemul de relații româno-bulgare, prin mutațiile din procesul literar propriu-zis ele oglindesc o etapă nouă în gîndirea literară, determinată de schimbarea spațiului genetic pe care-l preia literatura cu funcțiile sale.

Din aceleași perspective, relațiile literare româno-bulgare între 1878—1918 apar ca un proces continuu, mutat în forme noi, dar mai ales la un alt nivel al celor două literaturi.

NOTE

[1] Publicată la București, 1913.

[2] G.S. Rakovski (1821-1867), scriitor, ziarist și ideolog al mișcării de eliberare națională a Bulgariei.

[3] R.I. Blăskov (1819-1884), învățător, ziarist, editor, scriitor, personalitate marcantă a vieții culturale și politice bulgare.

[4] D.P. Voinikov (1833-1878), învățător, om de teatru, dramaturg, ziarist. Este de fapt întemeietorul dramaturgiei moderne bulgare.

[5] I.A. Bogorov (1820-1892) medic, profesor, autor de manuale, ziarist. Antrenat în mișcarea revoluționară de eliberare a Bulgariei, este printre întemeietorii la București (1866) ai Comitetului Central Secret Bulgar, și redactează o vreme ziarul *Narodnost*, organul acestui comitet.

[6] I. Kasabov (1837-1911), jurist, învățător, ziarist, se află printre întemeietorii Comitetului Central Secret și apoi redactor la *Narodnost*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[7] P. Kisimov (1832-1905), învățător, ziarist, editor, este printre întemeietorii Comitetului Central Secret, redactor al ziarului *Narodnost*; după 1878 traduce din literatura română.

[8] L. Karavelov (1834—1879) scriitor, ideologul mișcării de eliberare națională, președintele Comitetului Central Revoluționar Bulgar de la București (1870-1876), personalitate marcantă a renașterii bulgare din sec. al XIX-lea.

[9] K. Tuleškov (1846- ?), revoluționar bulgar, emigrant în România; a fost pe rînd tipograf, ziarist, redactor, învățător.

[10] M. Drinov (1838- ?), membru fondator al Academiei Bulgare (Brăila, 1869), primul ei președinte, personalitate culturală marcantă a mișcării de renaștere națională și culturală a Bulgariei.

[11] T. Peiov (1838-1904), profesor, directorul școlii bulgare din Brăila o vreme, membru al BKD (viitoarea Academie bulgară), membru al Comitetului Central Revoluționar Bulgar, redactor la *Periodicesko Spisanie.*

[12] V.D. Stoianov (1839-1910) jurist, este secretar al BKD la Brăila, redactor la *Per. Spisanie*, profesor la Brăila și Bolgrad.

[13] K.A. Țankov (1847-1903) vezi aici capitolul III, nota 21.

[14] I. Adženov (1835-1895), ziarist, editor, fondatorul primului cotidian bulgar (1877), colaborator apropiat al lui L. Karavelov.

[15] St. S. Bobčev (1835-1940), ziarist și redactor al ziarului *Stara Planina.* Vine în 1876 de la Istanbul, unde desfășurase. de asemenea o bogată activitate publicistică pentru cauza Bulgariei.

[16] I. Vazov (1850-1921) scriitor bulgar, emigrant în România, antrenat activ în mișcarea de eliberare a Bulgariei.

[17] D. Velixin (1840-1896), poet bulgar, născut în România într-o familie de emigranți; a publicat în română, franceză și bulgară. A fost activ antrenat în mișcarea de eliberare și renaștere națională bulgară.

[18] B. Zapreanov (1836-1879), învățător, ziarist la Giurgiu, Brăila, Kongas, scriitor antrenat activ în mișcarea revoluționară.

[19] D. Mutev (1818-1864), profesor, directorul liceului din Bolgrad, autor de manuale școlare, una din personalitățile marcante ale mișcării de renaștere culturală și națională bulgară.

[20] V.St. Beron (1824-1909), medic, profesor, directorul școlii centrale din Bolgrad, autor de manuale, publicist.

[21] St. Stambolov (1854-1895) revoluționar bulgar, poet și ziarist, unul din conducătorii Răscoalei din Aprilie 1876 din Bulga-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ria. După eliberarea Bulgariei în 1878, însă, instaurează una din cele mai reacționare dictaturi. Moare asasinat în 1895.

[22] *Intelectualitatea bulgară de emigrație în România, sec. al XIX-lea*, studiu realizat de noi, în lucrarea (alcătuită la Institutul de studii sud-est europene, București) *Intelectualitatea balcanică în România, sec. XVII-XIX*, mss. V. Sinteza — sub același titlu — în *R.E.S.E.E.* 1978, nr. 4.

[23] Excepție fac cîteva studii : Petăr Hristoforov, *Tvorceskija păt na Ivan Vazov, Ranni Vlijania*, Sofia, 1944 (*Drumul creației lui Ivan Vazov. Influențe timpurii)*; Mincev N.D., *Poeții Văcărești și Gh. Pești, Gazeta cărților*, 1938 ; V.G. Chelaru, *Influențe literare românești în opera dramaturgului bulgar Dobri Voinikov*, *Buletinul Institutului Român din Sofia*, 1941 ; Zlatka Iuffu, *Oglindirea realităților românești în opera lui Liuben Karavelov*, *Analele Universității București*, 1961 ; Laura Baz-Fotiade, *G. Stoikov Rakovski în România*, sub tipar la Sofia.

[24] Aceste excepții pot fi constatate în opera lui G. Pești, D. Velixin, sau, parțial, în proza satirică a lui Hristo Botev.

[25] Conform unor informații din secolul al XIX-lea, se pare că numărul emigranților bulgari în România ar fi fost mai mare. Spre exemplu, Spiridon Palauzov, în *Ridicarea glasului bulgarilor* (v. *Izbrani trudove*, vol. I, *Izdigane na glasă na bălgarite*, Sofia, 1974, p. 504 ediție îngrijită de V. Ghiuzelev și H. Kolarov), spune că la 1860 există în Principatele Române peste 700.000 bulgari, cifră evident exagerată.

[26] Vezi capitolul III aici.

[27] E. Siupiur, Il. Konev, *Trăsături caracteristice relațiilor literare româno-bulgare în sec. al XIX-lea*, în *Colocviul româno-bulgar*, Sofia, mai 1975, BAN, Sofia, 1980.

[28] *Documentele Congresului al II-lea de studii sud-est europene*, Atena, 1970, seria literatură-filologie.

[29] Petăr Dinekov, *Iz istoriata na bălgarskata literatura (Din istoria literaturii bulgare)*, Sofia, 1969, p. 344-356.

[30] E. Gheorghiev, *Bălgarskata literatura v obștoslavjansko i obștoevropeisko literaturno razvitie*, Sofia, 1973.

[31] Il. Konev, *Literaturen proțes i literaturni otnoșenija (Proces literar și relații literare)*, Sofia, 1974 ; Zl. Iuffu, D. Zavera, *Difuzarea literaturii bulgare noi în România (Razprostranenie na novata bălgarska literatura v. Rumănia.* 1800-1944), RSL, IX, 1963.

[32] V. spre exemplu, G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941 ; G. Ivașcu, *Istoria*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

literaturii române, vol. I, Bucureşti, 1969 ş.a.; La N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane*, vol. II, Bucureşti, 1936, anii '90 ai sec. trecut sînt consideraţi totuşi termenul de la care începe „căutarea fondului".

[33] V. mai mult la capitolele II şi V aici.

[34] Mihai Berza, *Les grandes étapes de l'histoire du Sud-Est européen*, în *Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen*, Bucarest, 1969, p. 22.

[35] Prof. C.N. Velichi semnalează cu surprindere că după 1878 nu a fost tradusă în Bulgaria poezia lui V. Alecsandri şi G. Coşbuc închinată Independenţei (în *Poezia şi proza lui Mihai Eminescu în limba bulgară, RSL*, XII, 1965, p. 210).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Capitolul 2

TENDINȚE ÎN ISTORIOGRAFIA RELAȚIILOR ROMÂNO-BULGARE. PUNCTE DE REPER ÎN CERCETAREA PERIOADEI 1878—1918.

Cercetarea relațiilor româno-bulgare din trecut se încadrează nu atît în sfera istoriografiei naționale românești sau bulgare cît în aceea, mai cuprinzătoare, a Sud-Estului european. Rostul, sarcinile și intențiile istoriografiei sud-est europene s-au definit, la începuturi[1], prin problematica cercetărilor în sfera națională, dar cu vremea au tins spre o relativă autonomie, cu un cerc de probleme, teme și metode corespunzătoare unui spațiu multinațional. Nu este o contradicție. Cercetarea comparată servește la evidențierea și explicarea unor elemente ale culturilor sau istoriilor naționale, dar, în același timp, nu putem să nu constatăm atît în temele abordate cît și în interpretarea rezultatelor obținute, efortul spre teoretizarea, conceptualizarea și definirea unor *fenomene comune* sud-est europene (în istorie, literatură, lingvistică, artă, folclor, etnografie etc.) Mai mult, cercetarea sud-est europeană începe să folosească rezultatele cercetărilor naționale pentru definirea unor fenomene comune balcanice sau pentru studiul comparat al unui fenomen pe întreg spațiul Sud-Estului. Așa sînt, spre exemplu, studiile *Cîntecul fratelui mort în poezia popoarelor balcanice,* al lui I.D. Sișmanov (datînd de la începuturile balcanisticii ca știință)[2] sau *Recherches comparées de folklore sud-est européen,*[3] de Adrian Fochi. Astfel, cercetarea literară a Sud-Estului european se definește tot mai insistent ca o ramură specială a științei literaturii, mai precis a literaturii comparate, propunîndu-și pe de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

o parte a studia comparativ procesele și orientările artistice ale literaturilor sud-est europene, iar pe de alta, a trata relațiile dintre ele „într-un sistem unitar de contacte multilaterale"[4].

Din cele două sfere, cercetarea s-a oprit pînă în prezent îndeosebi asupra sistemului de relații. Însuși stadiul în care s-au aflat studiile sud-est europene, din necesități științifice obiective, a impus atenției *relațiile internaționale* din acest spațiu, considerate ca generatoare a unor fenomene „de bază", comune în cultură și civilizație. Nu este de mirare că acestei tendințe de integrare a problemelor și fenomenelor naționale în canavaua Sud-Estului european i se opune, în ultima vreme, o altă tendință : aceea de creare a unor științe care acumulează date privitoare la o singură națiune, deși își bazează cercetările tot pe metoda comparată : studii neo-elenice, turcologie, albanologie, românistică, bulgaristică, mai nou tracologie. Este, într-un fel, mutarea în centru a fenomenului național tratat în relațiile sale internaționale, spre deosebire de cealaltă tendință conform căreia fenomenele naționale gravitează în jurul elementului comun.

Prin sistemul cercetării comparate a fenomenelor sau numai a sistemului de relații, studiile sud-est europene au adus o valoroasă contribuție : idei și teme noi în cercetarea generală, probleme și rezultate care dau o mai largă argumentație definirii manifestărilor civilizației sud-est europene, contribuind, în același timp, la cunoașterea mai adîncă a spațiului național, căruia i-au deschis orizonturi mai largi.

Evoluția studiilor sud-est europene a trebuit să recunoască și limitele de care se lovește cercetarea acestui spațiu : cunoașterea parțială, absența unor instrumente de lucru fundamentale, instrumente bibliografice și analitice, culegeri de documente ș.a. Ce lipsește cel mai mult — mai ales în cercetarea literară — este o gîndire critică asupra ansamblului, care să stabilească conceptele și terminologia proprie spațiului sud-est european. Tendințele spre sinteză ca și cele de teoretizare a fenomenului sud-est european au intrat în contradicție atît cu baza reală de cunoștințe cît și cu sumarul de concepte și definiții critice. În cercetare, critica și definiția sînt concomitente cu munca de istoric și documentarist.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Absența noțiunilor și a concluziilor teoretice din cercetarea literară comună sud-est europeană a fost suplinită cu modele deja existente, sugerate de cercetarea altor spații : se folosesc de pildă criteriile, elementele, terminologia, sentințele date de excepționala carte a lui P. Van Tieghem.[5] Fără a-i contesta valoarea, amintim însă că ea se bazează în mod exclusiv pe argumentele oferite de literaturile franceză, italiană, germană, engleză, mai puțin cea a unor țări nordice, dar nu are în vedere deloc literatura rusă, nici a Europei centrale, și, de asemenea, nici literatura Sud-Estului european. Preluarea acestor modele a fost în general de folos[6], dar unele nu se potrivesc spațiului sud-est european. De exemplu, să ne oprim la unul din factorii fundamentali ai circulației literaturii, intelectualitatea. Circulația intelectualității sud-est europene, audiența ei în spații diferite de limbă și origină etnică ca și receptarea diferitelor culturi sud-est europene, în secolele XVIII și XIX, prezintă trăsături comune mai degrabă cu Evul Mediu din occidentul Europei, epocă în care cărturarii foloseau latina drept limbă comună, decît cu secolele XVIII și XIX europene. Diferența este că nu o singură limbă cultă comună, cum a fost latina în Evul Mediu, face posibilă în Sud-Est audiența largă și receptarea, cît adaptarea lingvistică rapidă pe care o practică intelectualitatea balcanică (este cunoscut că intelectualii greci din Principate știau românește, că intelectualii români știau greaca, slavona sau sîrba și maghiara, cei bulgari știau româna, greaca, sîrba sau pe toate deodată, după cum aproape toți intelectualii bulgari, sîrbi, greci cunoșteau turca etc.). De aici transmiterea de valori artistice, de idei, ca și recepția făcută în original și nu prin intermediul traducerii. Legat de aceasta este fenomenul „bilingvismului"[7] (polilingvism sud-est european) atît al cititorilor de literatură cît și al scriitorilor, ziariștilor, pictorilor, oamenilor de știință, intelectualității active în general. Fenomenul apare mai ales prin procesul de emigrare a unor mase compacte de populație balcanică și este specific numai Sud-Estului european.

Aceste două fenomene extrem de importante nu-și găsesc un model în cartea lui Van Tieghem, pentru că prin specificul lor, în ciuda relativei similitudini cu Evul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mediu latin european, nu i se pot suprapune. Factori de circulație, transmitere și recepție a valorilor literare de primă importanță (inclusiv pentru cercetarea comparată a literaturii), cele două fenomene nu și-au găsit încă în știința Sud-Estului european o tratare de sinteză sau analiză și atît terminologic, noțional, cît și în esență ele sînt încă departe de a fi definite. Ori, aceste două fenomene, cu întregul complex de aspecte pe care l-au dat, stau la baza atît a studiului relațiilor cît și a analizei comparate a fenomenului artistic.

O parte din limitele menționate au fost depășite prin încercările teoretice făcute de comparatiștii din spațiul sud-est european[8] iar școlile științifice naționale au îmbogățit colecția instrumentelor de lucru cu prețioase tratate și lucrări de sinteză.[9]

Dar cercetării Sud-Estului european îi stau în față multe teme, fundamentale pentru cunoașterea acestui spațiu, atît pe plan teoretic cît și istoric : istoria gîndirii politice, istoria și formarea intelectualității, istoria instituțiilor de cultură, istoria și repertoriul instrumentelor de cultură, istoria și circulația ideilor etc. Relațiile în Sud-Estul european s-au stabilit mai ales în aceste spații și a le căuta numai în altă parte înseamnă a trunchia adevărul și esențele.

*

Istoriografia *româno-bulgară*, mai ales pentru perioada modernă (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul sec. al XX-lea) — este marcată de trăsăturile care caracterizează în principiu cercetarea Sud-Estului european. De la început ea se conturează ca rezultat al cercetării relațiilor româno-bulgare (ne referim la cele literare) în accepția concretă a cuvîntului și nu ca rezultat al cercetării comparate a fenomenului literar român și bulgar, în care *relațiile* să fie un element și nu obiectul principal. Aspectul documentar a predominat astfel și cercetarea se mai menține și acum mai mult la stadiul de comparație documentară. Nici perioada de pînă la 1878 — căreia i s-au dedicat sute de studii — nu este cuprinsă în privirea comparată a fenomenelor literare. Cu atît mai puțin perioada de la 1877—1918, cercetată aici, care a beneficiat de atenția cercetării accidental și pe aspecte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

marginale. Cercetarea relațiilor, indispensabilă cercetării comparate, practicată cu preponderență în spațiul româno-bulgar, a adus argumentele factologice ; similitudinea însă a unor trăsături sau fenomene în cele două literaturi, ca și influența literară nu au fost încă argumentate pe baza analizei textului literar și a întregii sale complexități artistice. În orice caz, această analiză a fost foarte puțin practicată, atît pentru perioada de pînă la 1878 cît și pentru cea analizată aici. Istoriografia noii perioade — redusă, cîtă este — s-a angajat pe linia tradițională de cercetare a contactelor româno-bulgare.

Studiile care se înscriu în cercul de cercetare al perioadei de relații 1878—1918 sau care ating parțial probleme proprii ei apar în trei etape distincte ale școlilor română și bulgară : o parte din ele pînă la primul război mondial, deci în chiar interiorul perioadei cercetate, o a doua parte între cele două războaie mondiale, iar cel de al treilea grup a apărut în ultimele trei decenii.

Aceleiași istoriografii i s-ar mai putea aplica o împărțire : pe de o parte studiile românești, iar pe de alta cele bulgare. Dar cum și de o parte și de cealaltă sînt atît de puține la număr încît, separate, nu pot da nimic semnificativ ca orientare, vom grupa aceste studii pe criteriul tematic.

În relativ bogata istoriografie română, bulgară și străină privind relațiile româno-bulgare, perioada 1878—1918 apare sporadic, inegal și mai ales incomplet cercetată, spre deosebire de perioada anterioară — 1800—1878, — care a absorbit aproape total atenția cercetării. Faptul s-ar putea explica prin mai multe cauze. Desigur, pacea de la San Stefano a pus capăt aspectului dinamic, cu largi ecouri sud-est europene și general europene al acestor relații, care de aici înainte pierd caracterul de „urgență", de „stare excepțională", de „înaltă tensiune", care definește istoria ambelor popoare pînă la 1878. Totodată, cum am mai arătat, la 1878 se mută din România în Bulgaria unul din principalele centre revoluționare și culturale bulgare de emigrație. În noua perioadă se petrece o diversificare treptată, pe planuri mai complexe și mai individualizate ale relațiilor. Dacă în perioada precedentă relațiile aveau un caracter precumpănitor politic (deci spațiul literar este subordonat mai mult acestui carac-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ter), antrenînd mai multe forțe și într-o desfășurare mai spectaculoasă, proprie „stărilor revoluționare" în care se aflau cele două popoare, în perioada următoare — 1878-1918— acest caracter rămîne în umbră, făcînd posibilă dezvoltarea, extinderea și mai ales adîncirea unor numeroase aspecte noi, caracteristice pentru relațiile între popoare vecine. Deci o tentativă de cercetare complexă a perioadei 1878—1918 nu există. Vom găsi numai referiri la fenomene și evenimente din cadrul ei, într-o serie de studii și articole care fie că tratează relațiile româno-bulgare în general, atingînd și deceniile în discuție, fie că discută o temă mai restrînsă, pentru care găsesc argumente și în cuprinsul anilor 1878—1918. De asemenea, în studii de sinteză asupra Sud-Estului european aflăm în mod firesc unele referiri la relațiile româno-bulgare.

Examinarea studiilor existente ne oferă două grupe de preocupări : unele cu caracter general, privind viața cultural-politică, celelalte de istorie literară.

Înainte de toate, această nouă perioadă din viața popoarelor balcanice a interesat — cel puțin cercetarea românească — sub aspectul analizei științifice a procesului de autodeterminare politică și de instituționalizare a vieții balcanice, o instituționalizare modernă evidentă, o instituționalizare independentă de Imperiul Otoman și de modernizarea acestui stat multinațional. Cel dintîi om de știință care s-a oprit asupra acestui aspect major din evoluția popoarelor balcanice, aspect care va influența și celelalte domenii, inclusiv relațiile interbalcanice, este Nicolae Iorga, în *Istoria popoarelor balcanice în epoca modernă* (1913). Cu acest studiu se deschide prima categorie a istoriografiei dedicate perioadei de după 1877. Cartea lui N. Iorga surprinde evoluția globală a cîtorva fenomene general-balcanice, cum sînt : evoluția concepției de stat modern în această regiune, apoi procesul de instituționalizare a vieții sociale, politice, culturale și economice a tinerelor state balcanice, apariția și stabilirea unor relații instituționalizate între statele balcanice, conturarea și determinarea unei politici externe statale și, mai mult, formarea unei opinii publice balcanice comune, sau cu multe apropieri, în contextul vieții politice a Europei.

N. Iorga a făcut astfel și reconsiderarea istorică a relațiilor dintre popoarele balcanice pe parcursul sec. al

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

XIX-lea, subliniind influența reciprocă pe care au exercitat-o în definirea atitudinilor politice și mai ales relevînd influența pe care conținutul și caracterul relațiilor anterioare Războiului de Independență au avut-o în determinarea acestor atitudini. Pentru relațiile româno-bulgare aflăm deci precizat aici contextul politic-statal, instituțional, al dialogului literar.

După 50 de ani, N. Ciachir reia problema studiată de N. Iorga, de data aceasta sub titlul *România în Sud-Estul european*[10], delimitînd sfera investigațiilor sale la rolul României în peninsula Balcanică. Deși, din păcate, se oprește la anul 1886, autorul ne oferă și cîteva puncte de referință la noua perioadă.

Ceea ce nu apare în cartea lui N. Iorga — relațiile dintre diferitele grupări ideologice bulgare și românești — se găsește în două lucrări prețioase: cercetarea lui Emil Băldescu, *Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare (1909—1916)*[11], și o antologie de documente privind colaborarea dintre socialiștii români și bulgari[12]. În contextul mișcării socialiste dialogul româno-bulgar a înregistrat în noua perioadă o intensitate demnă de reținut, de aceea amîndouă lucrările sînt de un real folos în lămurirea unor fenomene proprii vieții literare.

Un aspect al vieții Sud-Estului, care a contribuit la intensificarea dialogului literar, este dat de contactele dintre intelectualii români și bulgari, inițiate pe teme științifice, de învățămînt sau informație culturală reciprocă. Aspectul — important pentru înțelegerea perioadei — nu a scăpat atenției cercetătorilor, dovadă articolele semnate de Nikolaj Jecev[13], Mihail Dan[14], Elena Siupiur[15] și mai nou, culegerea de corespondență, foarte bogată și aproape completă, publicată în Bulgaria de T. Ganev[16].

Fără a da o imagine critică deplină a contextului cultural și politic în care a evoluat dialogul literar, lucrările citate oferă cercetării cîteva probleme semnificative pentru înțelegerea tendințelor care orientează acest dialog. Se desprinde din aceste studii rolul activ al intelectualității științifice și universitare nu numai în menținerea unui climat favorabil relațiilor literare dar, în mare parte, în chiar configurația lor. De asemenea, se poate remarca faptul că mișcarea socială preia în raporturile ro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mâno-bulgare rolul pe care l-a avut în perioada precedentă ideea politică a independenței naționale. Și cea mai sensibilă la această mutație a fost literatura.

La fel de puțin numeroase sînt lucrările, unele cu caracter monografic sau de sinteză, din cea de a doua categorie, privind relațiile literare propriu-zise în perioada 1878—1918. Primul rezultat al acestor studii este înregistrarea cîtorva traduceri din română în limba bulgară. În această linie se înscriu în ordine cronologică articolele : *Mihail Eminescu în limba bulgară*[17] și *Ivan Vazov în România*[18] ambele aparținînd românului Alexandru Iordan. În continuare sînt de relevat articolele lui Vasile Hristu *Literatura română în Bulgaria*[19] și *Literatura bulgară în România*[20] de asemenea, articolul prof. Constantin Velichi *Poezia și proza lui Mihail Eminescu în limba bulgară.*[21] Pe aceeași linie, dar cu mai multe semnificații, se înscrie atricolul Zlatcăi Iuffu și al lui Dumitru Zavera, *Răspîndirea literaturii bulgare noi în România, 1800—1944*[22]. Pe linia reluărilor se înscrie articolul lui V. Vălcev, *Ivan Vazov în România*[23] care consemnează pînă la zi traducerile în românește din opera lui Vazov, înregistrate mai înainte de A. Iordan. Înregistrarea parțială a traducerilor din literatura română în limba bulgară l-a determinat pe C. Velichi să afirme în articolul despre Eminescu că „deși a existat un oarecare interes de cunoaștere reciprocă a literaturii din cele două țări vecine, acesta și-a găsit expresia doar în unele articole izolate, ce apăreau în reviste și în care se făceau prezentări sumare asupra operelor unor scriitori români și bulgari. Traduceri, mai ales din proza și poezia românească, se făceau extrem de rar. Nici chiar poeziile lui V. Alecsandri sau George Coșbuc, referitoare la episoadele din Războiul de la 1877—1878 nu și-au găsit traducători în Bulgaria decît relativ tîrziu".[24]

Realitatea este puțin diferită. A existat mai mult decît „un oarecare interes", s-a tradus mult — îndeosebi din literatura română. De la 1878 pînă la 1918 sînt publicate 96 traduceri din literatura română — proză, teatru, poezie, articole de critică literară. Absența din traducerile în bulgară a poeziei lui Coșbuc sau Alecsandri nu este un indiciu al lipsei de interes sau apreciere a poeziei patriotice românești ; credem mai curînd că este

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

semnul unei capacități încă scăzute de tălmăcire a poeziei, și al absenței în acea vreme a unor traducători capabili să transpună în bulgară poezia foarte românească a lui Coșbuc.[25]

O altă problemă deschisă de istoriografie perioadei 1878—1918 este cea a influenței literare românești asupra literaturii bulgare. Primul studiu, care pune serios această problemă este cel al lui Petăr Hristoforov, *Les débuts littéraires d'Ivan Vazov. Étude d'influence.*[26] Autorul cercetează comparat, pe texte paralele, influența exercitată de poeții români Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu și Vasile Alecsandri asupra poeziei lui Ivan Vazov. Dar aceasta privește perioada de pînă la 1877 a creației lui Vazov (cît Vazov se află în România). Creația lui Vazov după Eliberare, adică între 1878 și 1921 nu este urmărită paralel cu literatura română. Dar autorul introduce în cercetarea relațiilor literare româno-bulgare aspecte noi : gradul de cunoaștere al limbii și literaturii române de către Vazov, mediul cultural românesc în care a evoluat poetul. Interesul autorului se îndreaptă și către probleme mai generale : preocupările grupului de emigranți bulgari din România, în mijlocul cărora a trăit Vazov, relațiile acestui grup cu cultura și societatea românească, receptivitatea sa față de literatura română, orientările culturii românești în sec. al XIX-lea și posibilul lor ecou în rîndurile emigrației. Și ceea ce rămîne valoros pentru noi în acest studiu, putînd constitui un punct de plecare pentru cercetarea perioadei Vazov între 1878 și 1918, este acest fundal general al culturii românești, care a exercitat un rol în formarea concepției scriitorului bulgar, cercetarea acelor elemente, neliterare, care influențează concepția artistică a scriitorului. De la această schițare încercată de Hristoforov se poate merge mai departe pentru a regăsi eventualele influențe românești în opera de după Eliberare a lui Vazov.

În articolul despre Eminescu în traducere bulgară, Constantin Velichi avansează ideea unei posibile influențe românești asupra literaturii bulgare și în special asupra acelor scriitori care au trăit în România : „Influența românească asupra literaturii bulgare a fost puțin cercetată — spune autorul pe bună dreptate. Fără îndo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ială, traducerea unor producții literare constituie în această privință un indiciu serios. Desigur cercetarea influenței românești asupra literaturii bulgare trebuie începută de la operele acelor scriitori bulgari care au stat mai mult în România și care au scris și au tipărit măcar o parte din operă aici."[27] Dar, în același timp, autorul crede într-o posibilă influență eminesciană asupra literaturii bulgare, realizată prin traduceri.

Totuși numărul poeziilor de M. Eminescu, traduse pînă la 1918, este foarte mic. Apoi, poeziile traduse sînt departe de a fi cele mai semnificative pentru opera eminesciană și sînt transpuse — cu excepția tălmăcirilor datorate lui D.K. Popov — atît de stîngaci încît este puțin probabil să fi atras atenția în mod special scriitorilor bulgari. Abia după 1930 apar traduceri reușite din Eminescu. În perioada cercetată, însă, nu credem că se poate discuta posibilitatea influenței prin traduceri.

Rămasă la stadiul de ipoteză sau de problemă deschisă pentru viitor, problema influenței românești asupra literaturii bulgare deține un foarte redus inventar de concluzii. Nu numai pentru perioada 1877—1918 dar și pentru aceea „de pînă la 1877, oricum mult mai favorabilă influențelor".

O altă problemă a perioadei 1877—1918 deschisă de istoriografie este cea a calității traducerilor — menționată de C. Velichi pentru traducerile din Eminescu și de Zl. Iuffu și D. Zavera pentru traducerile bulgare în română. C. Velichi, stăruind asupra calității traducerilor în bulgară, subliniază un aspect interesant pe care-l vom reține pentru studiul de față : după o comparație critică a originalului cu traducerea (e vorba de traducerile din Eminescu din anii 1877—1963), autorul pune problema traducătorilor, a gradului în care ei cunosc limba și literatura română, a pregătirii lor preliminare, și a aptitudinii lor de a traduce poezie.

Un cîștig pentru istoriografia relațiilor literare româno-bulgare îl aduce studiul Zlatkăi Iuffu, prin faptul că pentru prima dată se propune o periodizare a relațiilor literare : prima perioadă s-ar încheia în sec. al XVIII-lea, a doua la 1877, a treia în ajunul primului război mondial, a patra la 1944. Deosebirile între aceste perioade sînt foarte puțin marcate în cursul studiului ; autorii le

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sugerează doar pe baza materialului informativ istoric. Merită subliniat faptul că, pentru prima dată, se consideră deceniile 1877—1918 ca perioadă distinctă în relațiile literare româno-bulgare.

Contribuția fundamentală a acestui studiu constă îndeosebi în viziunea de ansamblu asupra fenomenului literar din relațiile româno-bulgare. Deși fenomenul literar este tratat unilateral — prezența literaturii bulgare în România — stadiul de cercetare ne apare cu acest articol evident avansat. Pentru prima dată avem în față cercetarea în ansamblu și nu fragmentată a prezenței literaturii bulgare în România. De asemenea, sînt avansate, pentru cercetări viitoare, probleme cum ar fi noile forme în care se poartă relațiile literare româno-bulgare : traduceri, articole despre literatura bulgară, apărute în presa română, cronici și prezentări de carte, articole de prezentare ale literaturii bulgare semnate de români (I. Foti, Ilie Bărbulescu) sau de bulgari (K. Krăstev) și care se pot întîlni în presa românească pînă la 1918.

Evident studiul nu rezolvă definitiv problemele avansate ; în afară de registrul de traduceri, restul problemelor rămîn la stadiul de propuneri pentru cercetarea viitoare.

În cuprinsul perioadei 1877—1918 se mai produce o emigrație bulgară în România — redusă ca proporții — cea de la 1886, din vremea regimului Stambolov. Această nouă emigrație politică adaugă probleme noi în relațiile literare ale perioadei. Ele nu au fost pînă în prezent cercetate. Doar Ilia Konev, în articolul *Necunoscutul Svetoslav Milarov*[28], analizează cîteva aspecte ale activității culturale ale acestui grup de emigranți. Contribuția sa la cunoașterea reciprocă a celor două literaturi se reduce la traducerea cîtorva titluri românești trimise unor publicații bulgare. În România emigranții bulgari au scos două ziare — de scurtă existență — în limba bulgară și cu accentul pe opoziția făcută regimului lui Stambolov.

Credem că a reieșit din comentariul nostru succint că cel puțin cîteva din studiile amintite au meritul de a fi adus în atenția cercetării perioada care ne interesează aici, îmbogățind, sub raport documentar, datele propuse interpretării, și i-au definit unele trăsături esen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

țiale. Zl. Iuffu și D. Zavera, în studiul lor, au recunoscut epoca 1878—1918 ca o perioadă distinctă, în relațiile literare româno-bulgare. Odată începută cercetarea mediilor și forțelor intelectuale angajate în dialogul româno-bulgar, ea se împletește cu analiza opțiunilor operate în relațiile literare prin studiul comparat al textelor traduse.

Toate aceste sugestii și informații le-am preluat în monografia de față continuînd cercetarea relațiilor dintre cele două literaturi în perioada amintită, și extinzînd analiza asupra tendințelor literare și ideologice, asupra structurii intelectuale a forțelor antrenate în aceste relații, asupra atitudinii și sensibilității celor două medii literare față de evoluția vecinilor. Am distins afinitățile și similitudinile care au stimulat apropierea celor două societăți literare. O problemă specială au constituit-o genurile și speciile literare prinse — în mod inegal, așa cum vom vedea — în sistemul de relații ca și dependența lor de instrumentele și formele de cultură ale vremii.

În epocă, literatura tradusă n-a fost publicată numai în periodice literare ci și în reviste și ziare de alt profil; rezultatul acestei practici este indiscutabil util prin mobilizarea unui număr mai mare de traducători, dar și păgubitor pentru gustul literar și pentru calitatea traducerilor. Am încercat analiza acestui fenomen în zona relațiilor româno-bulgare.

Și, fiindcă sîntem în egală măsură datori față de cercetarea Sud-Estului în general, iar nu numai în aspectul ei regional româno-bulgar, ne-am străduit să distingem, la locul cuvenit, trăsături care, proprii fiind relațiilor cercetate, caracterizează totodată sistemul relațiilor interbalcanice și care pot deveni puncte de reper în cadrul unei sinteze consacrate sistemului de relații interbalcanice.

NOTE
(Capitolul II)

[1] Vezi și A. Pippidi, *Pour l'histoire du premier Institut des études sud-est européennes en Roumanie*. I, *R.E.S.E.E.*, no. 3/1977. Autorul face și un scurt istoric al preocupărilor sud-est europene pînă în 1913.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[2] Publicat în 1889 la Sofia, în *Sb.N.U.K.*

[3] București, 1975, sub egida A.I.E.S.E.E.

[4] Il. Konev, *Literaturen proțes i literaturni vzaimootnoșenja*, Sofia, Editura BAN (Academiei Bulgare), 1974.

[5] Paul Van Tieghem, *Littérature comparée*, Paris, 1931.

[6] V. și T. Vianu, *Studii de literatură universală și comparată*, București, 1963; Al. Dima, *Principii de literatură comparată*, București, 1972; E. Gheorghiev, *Obșto i sravnitelno slavjansko literaturoznanie (Literatură slavă generală și comparată)*, BAN, Sofia, 1965.

[7] Folosim noțiunea „bilingvism" din lipsa unui termen care să denumească exact situația: respectiv, emigranții bulgari, greci, albanezi (și ne interesează în special intelectualitatea) din România, în marea lor majoritate cunosc bine limba română. *Citesc* în română, deci o folosesc pentru informare, *vorbesc*, deci o folosesc pentru comunicare orală, *scriu* în limba română, iar unii publiciști, chiar scriitori, *creează* în limba română, care le devine a doua limbă de creație (ultimul caz este mai rar). Ca fenomen generalizat în rîndurile emigrației este citltul, scrisul și vorbitul, adică cunoașterea cultă a limbii. La fel stau lucrurile și cu alte limbi balcanice (greaca, sîrba și ades turca) și cu unele limbi europene (franceza, rusa, germana). Citățm doar cîteva nume: N. Piccolo, M. Drinov, D. Velixin, L. Karavelov, K. Tankov, D.D. Agura, P. Kisimov, I. Kasabov, G.S. Rakovski. În studiul de față „bilingvism", „cititor bilngv" — se referă la folosirea simultană a limbilor bulgară și română de către intelectualii bulgari emigranți în România.

[8] Al. Dima, *op. cit.*

[9] Citățm numai cîteva lucrări românești și bulgare: *Istorija na bălgarskata literatura*, vol. I-V, BAN, Sofia, 1963-1976 (tratatul academic datorat Institutului de literatură din Sofia); Gh. Borșukov, *Istorija na bălgarskata jurnalistika (Istoria ziaristicii bulgare)*, Sofia, 1965; N. Mavrodinov, *Izkustvo na bălgarskoto văzrajdane (Arta renașterii bulgare)*, Sofia, 1957; N. Načov, *Novobălgarskata kniga i pečatnoto delo u nas (Noua literatură bulgară și activitatea tipografică la noi)*, Sofia, 1972; G. Dimov, *Bălgarskata literaturna kritika prez Văzrajdaneto (Critica literară bulgară în perioada renașterii)*, Sofia, 1965; etc.; lucrări de tipul: I. Lupu, N. Camariano, O. Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești, I. 1790-1850*, (partea I-II), București, 1966 (partea a III-a), București 1967; indice de periodice precum: *Indice alfabetic și pe materii al revistei „Contemporanul". 1881-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

1891, Iași, 1964 ; monografii de tipul : O. Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Editura Minerva, București, 1976 ; P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, Editura Minerva, București, 1972 ; Z. Ornea, *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București, 1970 ; idem, *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972; tratate de istoria literaturii : G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969 ; sau tratate de istoria teatrului, a muzicii, artelor plastice, toate apărute în ultimii cincisprezece ani, ș.a.

[10] Editura Politică, București, 1968. Cuprinde deceniile între 1848-1886.

[11] Editura Științifică, București, 1967.

[12] *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu mișcarea muncitorească și democratică din Bulgaria*, Editura Politică, București, 1974, p. 5—110. Volumul este elaborat de un colectiv (resp. dr. I. Babici) de la Institutul de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.

[13] N. Jecev, *Sur les relations entre B.P. Hasdeu et les savants bulgares à la fin du XIX-ème siècle, Etudes balkaniques*, 1964, tom. I, p. 139—144.

[14] *O rumano-bolgarskih svjazah XIX-ogo veka. Dva pisma L. Miletica Ioannu Bogdanu*, *R.E.S.E.E.*, I, 1963, nr. 1-2, p. 159—166.

[15] *„La chanson du frère mort dans la poésie des peuples balkaniques" et la corespondance de I.D. Schischmanoff, B.P. Hasdeu et I. Bianu*, *R.E.S.E.E.*, VI, 1968, nr. 2, p. 347-364 ; *Les relations littéraires roumano-bulgares pendant la période 1878-1918*, *R.E.S.E.E.*, VIII, 1970, nr. 3, p. 496—515.

[16] T. Ganev, *Bălgaro-rumănski naučni i kulturni vrăzki. 1869-1944 (Relații științifice și culturale româno-bulgare. 1868-1944)*, BAN, Sofia, 1973.

[17] *C.L.*, 1939, nr. 6-9, p. 1133—1142.

[18] *Ibidem*, 1940, nr. 7-12, p. 679—701.

[19] *Rumănskata literatura v Bălgaria*, *Zorá*, 1935, nr. 4064.

[20] *Șantier*, 1935, nr. 11, p. 15 ; același articol apare și la Sofia, în *Zorá*, 1935, nr. 4070.

[21] *RSL*, XII, 1965, p. 209—233.

[22] *Rasprostranenie na novata bălgarska ltieratura v Rumănia. 1800-1944*, *RSL*, IX, 1963, p. 447—483.

[23] *RSL*, VI, 1962, p. 133—147.

[24] C. Velichi, *op. cit.*, RSL, XII, p. 210.

[25] Vezi aici capitolul despre traduceri și traducători.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[26] Paris, Droz, 1938 ; autorul publică și o ediție bulgară la Sofia. în 1944 : *Tvorčeski păt na Ivan Vazov. Ranni vlijania. (Drumul creator al lui Ivan Vazov. Influențe timpurii).* Vezi și articolul *Un chapitre d'influences roumaines dans la poésie bulgare. Revue des études roumaines*, V-VI, Paris, 1960, p. 95—126.

[27] C. Velichi, *op. cit., RSL*, XII, p. 209.

[28] *Nepoznatija Svetoslav Milarov (Necunoscutul Svetoslav Milarov)*, în *Literaturna Misăl*. 1969, nr. 1, p. 68—88.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Capitolul 3

CONTEXTUL SOCIAL-CULTURAL. MIŞCAREA INTELECTUALĂ. COLABORAREA ŞTIINŢIFICĂ ŞI UNIVERSITARĂ. MIŞCAREA SOCIALISTĂ ŞI RELAŢIILE LITERARE ROMÂNO-BULGARE.

Relaţiile umane au reprezentat dintotdeauna o formă majoră de comunicare şi totodată puterea morală a Sud-Estului european. Populaţia de aici a fost în permanentă mişcare şi migraţie în grupuri mai mari sau mai mici peste graniţele statului propriu. Cel puţin, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi mai ales pe parcursul celui de al XIX-lea se constată o activă şi intensă circulaţie între diferitele centre ale Sud-Estului european, circulaţie purtătoare de valori morale, etice, culturale, politice, purtătoare de idei şi idealuri, purtătoare a unui germene mereu înnoitor în gîndirea, informaţia şi atitudinea oamenilor de aici.

Emigranţii în tranzit, sau cei aşezaţi definitiv — călugări, preoţi, ţărani, negustori, meşteşugari, apoi inteligheţia veacului al XIX-lea, respectiv scriitorii, ziariştii, învăţătorii, profesorii, medicii, inginerii — intră ca o obişnuinţă în psihologia şi mentalitatea Sud-Estului european. De la sud la nord, de la apus la răsărit, ei circulă şi stabilesc legături, contacte, prietenii, alianţe cu oamenii simpli ai locurilor, cu cercuri de intelectuali, cu capii bisericilor, cu tipografii, cu conjuraţii, cu miniştrii, cu guverne, cu capete princiare.

Pînă la căderea Imperiului Otoman, tot Sud-Estul european este o reţea de legături umane, stabilite pe cele mai diferite interese, din cele mai diferite cauze. Aceste relaţii exprimă etica spaţiului uman de aici, care a justificat multe acte politice cunoscute. A însufleţit totodată

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și actele de cultură, raporturile culturale. A pregătit colaborarea politică și culturală ca și unirea Sud-Estului într-o atitudine unică — lupta de eliberare națională.

Această formă de solidaritate politică a înrîurit viața Sud-Estului și după căderea Imperiului Otoman, transformîndu-se într-o stare permanentă a comportamentului uman.

Relațiile româno-bulgare după 1877 sînt servite în mare parte de contactele umane care stau la baza a ceea ce numim colaborare politică și culturală, de afinitățile create între mișcarea intelectuală română și bulgară din această perioadă, de afinitățile dintre intelectualii români și bulgari. Există două cuvinte, pe care știința se sfiiește a le folosi atunci cînd analizează contactele intelectuale internaționale : acestea sînt *afecțiune* și *prietenie*. Dar ele caracterizează atît de mult atmosfera relațiilor dintre intelectualii români și bulgari în aceste decenii încît nu le putem ocoli. Și am mai adăuga un al treilea : respectul reciproc, apărut din cunoașterea și aprecierea efortului uriaș al muncii intelectualilor celor două popoare pentru emanciparea spirituală națională. Cele ce urmează vor justifica cu prisosință îndrăzneala de a pune sub semnul celor trei cuvinte o colaborare intelectuală.

*

Cu greu se poate presupune o studiere autonomă a raporturilor dintre literaturile Sud-Estului fără o atentă descifrare a contextului cultural și politic în care se desfășoară. Într-un articol asupra raporturilor literare româno-bulgare din perioada 1878—1918[1] a fost subliniată însemnătatea acestui context pentru evoluția dialogului literar, însemnătatea mișcării intelectuale, a circulației cărții și periodicelor de orice natură, a colaborării științifice. În această zonă contactele literare s-au stabilit și ca rezultat al modalității enciclopedice de cunoaștere reciprocă, creîndu-și abia apoi un spațiu autonom literar, în care regăsim experiențe și forme ale domeniului cultural mai mare în care au existat.

Modalitatea enciclopedică a caracterizat atît colectivități de intelectuali cît și activitatea individuală. Iar în spațiul româno-bulgar circulația intelectualilor peste Du-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

năre atît înainte de 1878 cît și după Războiul de Independență a creat pe de o parte, starea unei firești curiozități intelectuale pentru fenomenul cultural complex vecin, iar pe de altă parte, situații favorabile împlinirii acestei curiozități.

S-a spus, pe bună dreptate și este adevărat, că literatura și cultura scrisă românească au fost foarte bine cunoscute de emigrația bulgară a secolului al XIX-lea în România. Dar privind în urmă, în secolul al XIX-lea pînă la 1877, nu descoperim formele obișnuite de cunoaștere a unei literaturi și culturi de altă limbă, respectiv nu întîlnim traducerea, din română în bulgară decît cu minime excepții,[2] nu întîlnim recenzii, note, prezentări, ecouri ale lecturilor. Comunicarea literară între două societăți de limbi diferite s-a realizat printr-o altă modalitate — „bilingvismul" cititorului bulgar din principatele române, inclusiv, „bilingvismul" (româno-bulgar) intelectualilor (scriitorilor, ziariștilor, învățătorilor, profesorilor etc.). Cercurile bulgare din România aveau în secolul al XIX-lea acces în egală măsură la presa și cartea bulgară și românească.

Ceea ce este important în acest aspect se leagă de *elementul intelectual bulgar*. Respectiv, o foarte mare parte a intelectualității de emigrație în România s-a format pînă la 1878*, și a format colectivități „bilingve".

Prin aceste colectivități intelectuale „bilingve" apar situații deosebit de interesante după 1878, cînd ele se retrag în spațiul statului bulgar nou creat.

Pe intelectualii bulgari formați în România îi aflăm în școlile bulgare, în muzee, în instituții de învățămînt superior, în ministere, bănci, instituții administrative, în jurul redacțiilor revistelor și ziarelor, în tipografii, în societățile științifice și în genere, în diferitele forme de manifestare și existență ale culturii bulgare de după Eliberare. Vom cita doar cîteva nume cunoscute din manifestările anterioare — renascentiste, pe teritoriul României : Ivan Vazov, D. D. Agura, Kiriak Tzankov, S. S. Bobcev, Stoian Stambolov, Svetoslav Milarov, D. Velixin, Anghelache Savici, St. Krăstio Mirski, Pantelei Kisimov, ș.a. care, după 1878 sînt la fel de activi în viața

* Vezi capitolul 1, aici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

culturală a statului bulgar. Dar numărul profesorilor, al medicilor, farmaciștilor, juriștilor, ziariștilor bulgari plecați din România este mult mai mare. Au luat cu ei biblioteci, cărți, reviste ; au revenit ades în România, stabilind noi contacte cu viața culturală românească ; cu vremea, unii și-au asigurat primirea în Bulgaria a cărților și revistelor românești necesare. Astfel modalitatea „bilingvă" de informare continuă — mai slab, este adevărat — și după Eliberare. Se continuă, în virtutea unei inerții, atitudinea anterioară, deși accesul la cartea și presa românească a scăzut : cititorii bulgari de limbă română nu se mai află în spațiul de circulație cotidiană al presei și cărții românești. Totodată însă, absența traducerilor, pe care o constatăm pînă la 1894 presupune — avînd în vedere și intensa circulație peste Dunăre a populației bulgare și după 1877 — că cei obișnuiți cu lectura în limba română continuau să-și procure cartea și periodicele necesare. Documentele au dovedit — cum vom vedea — că așa stau lucrurile.

Un alt aspect, asupra căruia nu există nici o îndoială, se leagă de prezența pe teritoriul român și după 1877 a unor intelectuali și cititori de formație „bilingvă" ; sînt bulgari care au rămas aici și care s-au integrat în viața social-culturală și politică a României. Au rămas medici, ingineri, ziariști, profesori, învățători, funcționari etc. Au rămas țărani, meseriași, negustori. Unii rămîn anonimi și pînă astăzi dar numele multora îl întîlnim în viața culturală și literară a României. Astfel Th. M. Stoenescu[3] — scriitor român — se trage din colonia bulgară de la Brăila, a fost elevul lui Dobri Voinikov, dramaturgul bulgar. La maturitate Stoenescu este redactor și coproprietar la *Literatorul* lui Al. Macedonski. Scoate apoi, el singur, o revistă literară, întemeiază un conservator dramatic la București, unde ține și lecții, este factor activ în viața cultural-literară românească.[4] Apoi St. Georgescu-Sergent,[5] autorul cărții *Amintiri din Războiul de Independență* este o prezență activă în viața culturală românească ; mai apoi traduce *Bai Ganiu* al scriitorului bulgar Aleko Konstantinov. Și mai sînt și alți cititori „bilingvi", de origină bulgară, stabiliți definitiv în România. Existența lor aici atrage în mod firesc circuitul de carte și presă din Bulgaria spre România.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Acestei prime categorii de intelectuali cu interes deschis pentru viața culturală a Bulgariei și a României, categorie care vine din perioada precedentă, i se adaugă, vreme de patru decenii, cea a studenților bulgari veniți în facultățile românești : medicină, filologie, istorie, drept, geografie, agronomie etc. Numărul acestor studenți a fost destul de mare pînă la primul război mondial ; erau trimiși fie de familie, fie cu burse ale statului. În fondul arhivistic I. D. Șișmanov de la Sofia se pot găsi scrisori de mulțumire ale unor studenți bulgari la București, adresate profesorului, care, în perioada cît a fost ministrul instrucțiunii, a acordat numeroase burse pentru România. Printre ele întîlnim și pe D. Kacemakov și K. Samardjiev, care își făcuseră obiceiul să-i trimită scurte dări de seamă savantului bulgar asupra vieții culturale din România și să-i faciliteze schimburi de reviste și cărți.[6] Cu trei ani în urmă mai trăia la Sofia doctorul Ivan Penakov care a studiat medicina la București, în jurul anilor 1903—1906 și care a participat aici la editarea ziarului *Jos dezpotizmul*[7]. Vreme de șase decenii dr. I. Penakov a lucrat cu dragoste și energie în Bulgaria pentru traducerea și prezentarea literaturii și culturii române în general.[8] În urmă cu cîțiva ani, o doctoriță din Bulgaria mai venea „pentru stagiunea de la Opera română". Terminase în 1916 medicina la București.[9]

Studenții, al căror număr exact între 1878—1918 numai arhivele facultăților bucureștene și cele ale Ministerului Instrucțiuni din Bulgaria ni l-ar putea da la o cercetare răbdătoare,[10] au fost, așa cum ne-o dovedesc documentele de arhivă rămase de la unii din ei sau mărturisirile lor, agenți foarte activi ai circulației cărții, publicațiilor periodice, și informației culturale și științifice de pe ambele maluri ale Dunării. Unii dintre acești studenți — cum a fost dr. Penakov, sau N. Nikolaev (Nemo) — au intrat în cercurile literare și de presă românești pe perioada studenției. Și, ceea ce este important, pe unii dintre ei, îi vom întîlni mai apoi — în publicații — ca traducători și prezentatori ai literaturii române în Bulgaria. Totodată, pe vremea șederii lor în România au adus cărți și reviste bulgărești, au stabilit legături între redacțiile diferitelor reviste românești și bulgare.[11]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Prezența după 1878 a unui mare număr de cititori „bilingvi" (bulgaro-români) pe teritoriul român, dar mai ales pe cel bulgar, a generat un intens schimb de carte, presă, de reviste științifice. Dacă judecăm numai după școlile bulgare de la București și cele românești de la Sofia și Ruse, ale căror biblioteci[12] primeau un număr însemnat de cărți din partea ministerelor instrucțiunii din Bulgaria și respectiv România, de asemenea, după cît puteau să transporte anual studenții aflați la studii în București și după cererile de carte pe care le înregistrăm din partea Seminarului de slavistică din Iași,[13] sau după ceea ce se primea la redacția revistei *Viața românească*[14], ni se pare justificat a considera că a existat într-adevăr un interes reciproc viu pentru viața universitară, științifică și în final literară română și bulgară.

Astfel că, deși după 1878 timp de aproape un deceniu nu se traduce, dialogul spiritual este întreținut în continuare prin „bilingvism" și prin aceste contacte individuale directe ale intelectualilor cu un spațiu de cultură cu care erau obișnuiți. Evident numărul participanților la acest dialog este mult mai mic, dar datorită lor se realizează o continuitate. În 1894 cînd înregistrăm prima traducere din română și consemnări referitoare la literatura bulgară în presa românească avem, ca atare, o continuare a acelorași relații, dar mutate de acum în alte forme. Și este interesant că noile forme ale dialogului literar sînt folosite numai pentru literatura anilor în care apare și traducerea ca formă. Nu se începe o traducere de la „clasicii" literaturii române pînă la zi. În momentul cînd au început să traducă, cele două societăți au reluat firul de acolo de unde l-a lăsat cunoașterea „bilingvă", ceea ce dovedește că generațiile de pînă la primul război mondial, mai ales cele imediat următoare Războiului de Independență erau în posesia unei cunoașteri continue, neîntrerupte a culturii, a spiritului și valorii culturii vecine contemporane lor, motiv suficient ca să nu ia de la capăt informația cînd au trecut la formele moderne și necesare perioadei noi. Traducerea literaturii române, anterioare anului 1877, spre exemplu, se va face în Bulgaria abia după primul război mondial, cînd dispărea memoria generațiilor „bilingve" imediat post-re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nascentiste și cînd apărea nevoia reîmprospătării memoriei societății.

*

Cadrul cultural care a avut cea mai mare contribuție în stimularea relațiilor literare și în crearea unei atmosfere favorabile lor este cel a rețelei de contacte stabilite la nivelul vieții științifice și universitare române și bulgare.

Eliberarea și cucerirea Independenței au facilitat deplasarea accentului de pe intensa concentrare a intelectualității în jurul marelui ideal politic — suveranitatea națională — pe inițierea unei vaste mișcări culturale reformatoare. Există în aceste decenii o redistribuire a atenției morale și afective a forțelor intelectuale în viața socială. Mișcarea a cuprins toate domeniile, mai ales prin procesul de instituționalizare a culturii (caracteristic în special statului bulgar nou creat) sau înoire și modernizare a structurii instituționale culturale existente (caracteristică României — și atragem atenția asupra activității lui Spiru Haret) și se poate remarca o, aproape spectaculoasă, evoluție a științelor sociale, care se sprijină pe o mai severă cercetare a documentației și pe o rețea din ce în ce mai bogată de publicații periodice de specialitate. Mișcarea de reorganizare și așezare temeinică a proceselor culturii continuă prin a cuprinde domeniul presei, al teatrului, al învățămîntului, al muzeisticii ș.a. Fenomenul se reflectă automat și în relațiile externe stabilite : colaborarea din domeniul culturii, în special în viața științifică.

Din cercetarea documentației* epocii se desprind cîteva din ideile urmărite cu asiduitate în contactele și co-

* Întreaga documentație folosită în acest capitol a fost descoperită, citată și în parte publicată de noi în studiile : *Les relations littéraires roumano-bulgares pendant la periode 1877-1918*, partea I și a II-a, în *R.E.S.E.E.*, VIII, 1970, nr. 3, p. 495—515; X, 1972, nr. 4, p. 693—710 ; *„La chanson du frère mort dans la poésie des peuples balkaniques" et la correspondance de I.D. Schischmanoff, B.P. Hasdeu et I. Bianu*, în *R.E.S.S.E.*, VI, 1968, nr. 2, p. 347—364 ; *Un articol inedit Ilarie Chendi, Revista de istorie și teorie literară*, tom. 19, 1970, nr. 4, p. 627—635 ; *I.D. Schischmanoff și relațiile cu România (I.D. Şişmanov i culturnite vrăzici s*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

laborarea româno-bulgară în domeniul vast al culturii, context în care se pregătesc relaţiile literare şi orientarea lor.

În colaborare cu viaţa culturală românească, cercurile de intelectuali bulgari urmăresc valoarea de document, de istorie literară a memoriei societăţii româneşti faţă de renaşterea bulgară. Pe această linie a istoriei literare şi politice, ale cărei documente savanţii bulgari le caută, se stabilesc legăturile şi colaborarea între oamenii de ştiinţă şi cultură bulgari şi cei români. Pe acest fond, dar şi pe cel al unei bogate colaborări cu ştiinţa (istorie, folclor, etnografie, literatură) românească se distinge în relaţiile româno-bulgare rolul deosebit al savantului Ivan D. Şişmanov[15], *spiritus rector* nu numai al vieţii ştiinţifice bulgare, ci şi al mai vastului domeniu cultural-educativ din Bulgaria, în ultimul deceniu al veacului trecut şi primele trei decenii ale veacului nostru.

I. D. Şişmanov solicită lui Zamfir C. Arbore-Ralli[16] şi dr. Nicolai Russel-Suzildovski[17] informaţii despre Hristo Botev, din anii de activitate ai acestuia în România, la care Z. Arbore îi răspunde : „mă voi strădui să vă satisfac cît mai repede dorinţa“[18]. În aceşti ani Z. Arbore redactează şi publică un dicţionar bulgar-român[19] pentru care solicită de la I. D. Şişmanov o prefaţă.[20] I. D. Şişmanov mobilizează prin activitatea sa intelectuali bulgari, foşti emigranţi în România : Kiriak Ţankov[21], primul agent diplomatic bulgar la Bucureşti (a fost ultimul preşedinte al ultimului Comitet Revoluţionar Bulgar de la Bucureşti — 1876—1878), strînge şi publică documente din arhivele româneşti despre răscoala bulgară din aprilie, despre trecerea detaşamentului lui H. Botev, docu-

---

Rumănia). Literaturna Misăl. 1973, nr. 2. Documentaţia se află în original în Arhiva Academiei din Sofia şi Biblioteca Academiei R.S.R. din Bucureşti, Biblioteca Kiril şi Metodi din Sofia, Arhivele Statului din Sofia şi Bucureşti, în fondurile arhivistice ale personalităţilor citate în acest capitol. Mai tîrziu, în 1973, după ce textul acestei lucrări era cunoscut în cercurile ştiinţifice bulgare, cercetătorul bulgar Todor N. Ganev de la Biblioteca Academiei Bulgare a editat în volumul. *Todor Ganev, Bălgaro-Rumânski-naucni i kulturni vrăzki.* 1869-1944, Sofia, BAN, 1973, textele celei mai mari părţi a corespondenţei existente în arhivele citate. În lucrarea noastră vom păstra trimiterea iniţială — la fondul de arhivă şi nu la cartea lui T. Ganev.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mente aparținînd lui Vasile Levski, subliniind în prefețe atitudinea favorabilă a României față cu mișcarea bulgară de eliberare. Documentele sînt publicate în prestigioasa revistă întemeiată de I. D. Șișmanov — *Sbornik za Narodni Umotvorenja i Knijnina*[22], la 1900 și 1901.

În *Sbornik* sînt publicate rezultatele călătoriei științifice — inițiate tot de I. D. Șișmanov — a oamenilor de știință bulgari D. D. Agura (fost profesor la Iași)[23] și L. Miletici în România, călătorie care viza mai vechea istorie a culturii slave.[24]

Vasta corespondență și rețeaua de legături cu oameni de știință și cultură români I. D. Șișmanov o începe pornind de la studiile sale de folclor și etnografie comparată, studii privind mai ales aria sud-est europeană. I. D. Șișmanov pornește de la interesul pentru folclorul și etnografia bulgară, a căror cercetare o organizează pe baze științifice și continuă pînă la tratarea comparată a problemelor, așezîndu-se printre întemeietorii și organizatorii pe principii moderne ai disciplinei în această zonă. *Sarcinile și importanța etnografiei noastre*, nu este întîmplător studiul de debut al lui Sișmanov în domeniul pe care-l va urmări cu insistență. Articolul are o deosebită însemnătate pentru spiritul în care se pun problemele în epocă și exprimă idei de care era animată și etnografia din România ; studiul intră în atenția cercurilor românești iar în 1896 este tradus integral în românește și publicat în *Convorbiri literare*.[25]

Inițiativele lui Sișmanov în acest domeniu sînt salutate de români încă cu cîțiva ani înainte, la apariția *Sborniculuí*[26], cînd B. P. Hasdeu ține să sublinieze în presa românească organizarea în Bulgaria a unei „mișcări" privind cercetarea folclorului.[27]

Ca și la apariția cărții lui August Dozon[28], și acum, savantul român nu pierde ocazia să sublinieze necesitatea cunoașterii folclorului bulgar și al celui sud-est european pentru viitoarele studii asupra folclorului românesc. B. P. Hasdeu era el însuși autorul cîtorva articole și studii în care avea în atenție folclorul bulgar față cu cel românesc : *Poezia poporană serbă și bulgară. Lupta dintre frații Dan și Mircea cel Mare*[29], apoi *Balada „Cucul și turturica"* la...[30] În acest context reciprocitatea interesului pe care și-l poartă cei doi savanți crește. În cercul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sbornikului se aflau L. Miletici şi D. D. Agura care îl cunoşteau pe B. P. Hasdeu. Astfel că nu a fost greu ca să se stabilească legătura şi prietenia dintre cei doi savanţi.[31] Prin Hasdeu relaţiile lui Sişmanov se ramifică spre multe personalităţi ale ştiinţei româneşti. Cînd începe studiul său amplu asupra motivului *Cîntecul fratelui mort* (Lenore)[32] Şişmanov îi cere informaţii şi material românesc lui Hasdeu, care îl îndreaptă spre o sursă inepuizabilă — I. Bianu directorul Bibliotecii Academiei.[33]

Cererile de cărţi, reviste, extrase, cópii devin atît de numeroase şi insistente încît Bianu le face greu faţă. Şişmanov cumpăra cărţi româneşti de la o librărie din Leipzig[34] iar apoi, la recomandarea lui Bianu şi a lui G. Mărculescu[35], ia legătura cu librăria fraţilor Şaraga din Iaşi şi cu „Socec" din Bucureşti[36]. Cu vremea începe a se adresa autorilor. Răsfoind corespondenţa, înscriem zeci de titluri de studii sau culegeri româneşti de folclor, reviste şi cărţi* care plecau pe adresa „Uliţa Schipka nr. 13"[37] din Sofia. Această perioadă de intens studiu al folclorului românesc ne dovedeşte că Şişmanov ştia românește, lucru dealtminteri atestat şi de N. Iorga.[38]

---

* Iată numai o mică parte a titlurilor (studii, articole, cărţi, reviste extrase, cópii) cerute de I.D. Şişmanov şi cercul de la *Sbornik* şi *Bălgarski Pregled* şi trimise din România, fie de la Biblioteca Academiei, fie de autori ; toate iniţial, recomandate de I. Bianu, B.P. Hasdeu, M. Gaster, N. Iorga ş.a. : S. Fl. Marian, *Călătoria mortului* (baladă), studiu publicat în *Revista nouă*, 1899, nr. 1 ; *Logodnica strigoiului*, în *Ţara nouă*, 1885, tom. 2 ; Elena Sevastos, *Poveşti* (publicate de...), Iaşi, 1892. *Balada populară. Bogita*, în *Gazeta Transilvaniei*. 1886, nr. 151 ; Dr. M.G. Obedenaru, *Texte macedo-române*, Bucureşti, 1891. Th. M. Arsenie, *Noua colecţiune de basme...*, ed. a III-a, Bucureşti, 1881 ; I. Nădejde, *Despre strigoi şi strigoaice sau strige. Credinţe populare*, în *Contemporanul*, 1884 ; B. Constantinescu, *Probe de limba şi literatura ţiganilor din România*, Bucureşti, 1878 ; I. Bianu, *Doncilă (un vechi cîntec vitejesc)*, *C.L.*, 1908, nr. 1 ; I. Dragoslav, *Fata popii*, Bucureşti, [?] ; Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883 ; I. A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I—X, Bucureşti, 1895-1903 ; T. Pamfile, *Jocuri de copii*, III, Bucureşti, 1909 ; idem, *Cimilituri româneşti*, Bucureşti, 1908 ; idem, *Sărbătorile de vară la români*, Bucureşti, 1910 ; idem, *Cîntece de ţară*, Bucureşti, 1913 ; [N. Iorga], *Le plus grand poète roumain, Michel Eminescu*, Bucureşti, [?] ; M. Canianu, *Poesii populare. Doine*, Iaşi, 1888 ; L. Şăineanu, *Basmele românilor în comparaţiune cu legendele an-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sbornicul de la Sofia, cu colectivul din jurul său, precum și cercetările lui Șișmanov atrag destul de repede atenția cercetătorilor români care încearcă să stabilească legături cu acest cerc și cu revista în care apărea un material atît de bogat. În 1891—92, studentul bulgar Samardjiev[39], aflat la București unde audia cursurile lui B. P. Hasdeu și Gr. Tocilescu îi scrie lui Șișmanov că profesorii săi vor să stabilească un schimb de reviste cu *Sbornicul*, oferind *Revista de istorie, filologie și arheologie*.[40]

Din perioada strîngerii materialului pentru studiul său *Lenore*, Șișmanov îl cunoaște pe cărturarul român de origină germană Herman Anton[41], care îi pune la dispoziție manuscrisele sale cu folclor strîns în Transilvania. Mai tîrziu Herman Anton vrea să scoată o revistă ilustrată de etnografie și cu această ocazie îi scrie lui Șișmanov (1894—1898) solicitîndu-i sprijin pentru editare și apoi colaborarea la revistă.[42]

Atras de bogata activitate a lui Moses Gaster — aflat la Londra în această perioadă — I. D. Șișmanov i se adresează cu diferite probleme ale studiilor de folclor și etnografie comparată și bineînțeles cere informații asupra folclorului românesc.[43] Și în corespondența cu Gaster îl aflăm pe Șișmanov ocupîndu-se de elevii săi pe care îi

---

tice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate..., București, 1895; L. Șăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice.* Cu o prefață de B.P. Hasdeu, București, 1892 ; Ioan Bogdan. *Cronici inedite*, București, 1895 ; I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, vol. I, București, 1903 ; Dr. M. Gaster, *Nomenclatura tipică a județului Vîlcea*, în *Buletinul Societății geografice române*, 1885 ; D. Frunzescu, *Dicționar topograficu și statisticu alu României*, București, 1872 ; G.I. Lahovari, I.C. Brătianu, Gr. G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe, Vol. I—IV, București, 1898 ; Idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, [1901] ; C.G. Disescu, *Les origines du droit roumain*, București, 1899 ; G. Hazu, *Proiect de lege asupra organizării învățămîntului comercial*, București, 1899 ; idem, *Studiu asupra organizării învățămîntului practic al agriculturii*, București, 1901 ; idem, *Studiu asupra patronajului și învățămîntului legat de industrie*, București, [?] ; de asemenea, numere disparate sau colecții din publicațiile periodice : *Convorbiri literare*, *Albina* (colecția completă pe anii 1897-1904), *Șezătoarea*, (1897), *Columna lui Traian*, (1882), *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* (1885) ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pune în atenţia savantului român. Discuţia se poartă asupra lui Matov[44] — student şi asistent la Leipzig la şcoala lui Weigand. Gaster, la rîndu-i, îi trimite informaţii preţioase, referitoare la tema care-l interesa şi al căror ecou îl regăsim în cererile de cărţi către Bianu şi Hasdeu.[45] Gaster solicită şi el informaţii de la Şişmanov şi bineînţeles cere *Sbornikul* despre care apoi îi va scrie lui Şişmanov cuvinte de înaltă apreciere : „...în acelaşi timp aş vrea să vă felicit sincer pentru excelenta publicaţie. Fiecare articol este scris de oameni cu înaltă pregătire ştiinţifică şi ar putea face onoare oricărei publicaţii."[46]

Pe linia studiilor de folclor, etnografie şi filologie I. D. Şişmanov întreţine legături cu Institutul Român din Leipzig condus de Gustav Weigand. Din grupul de studenţi români de aici vom întîlni apoi specialişti în cercetarea Sud-Estului european, aflaţi de pe acum în corespondenţă cu Şişmanov : Pericle Papahagi, Ion Dumitrescu, Th. Capidan, I. Manliu.[47]

Pentru lecturile sale de folclor şi literatură română, Şişmanov va folosi biblioteca Şcolii româneşti din Sofia, precum şi pe a celei din Rusciuk. Corespondenţa cu G. Mărculescu[48] — funcţionar la Banca Imperială din Rusciuk — ne informează că ultimul împrumuta cărţi din România pe care i le trimitea lui Şişmanov, împrumutînd la rîndu-i cărţi de la profesorul bulgar. Mărculescu este preocupat de probleme de folclor, traduce folclor bulgar pentru revistele româneşti[49], scrie articole asupra cărora se consultă în permanenţă cu Şişmanov[50]. În 1897 traduce pentru *Convorbiri literare* un studiu important al lui Şişmanov. Într-una din scrisori Mărculescu îi mărturiseşte lui Şişmanov : „Vreau să lucrez şi să traduc nu numai din plăcere şi spirit ştiinţific, ci şi cu un scop politic. Prin aceste traduceri vreau să creez în România un curent de simpatie faţă de poporul bulgar.[51a] În ultima scrisoare păstrată în arhive aflăm că Mărculescu avea de mult intenţia de a publica o colecţie de folclor bulgar în română şi franceză.[52]

Pe linia cercetărilor de folclor, etnografie, filologie comparată vom întîlni în corespondenţa lui Şişmanov scrisori de la sau către B. Constantinescu, ale cărui lucrări le aflăm citate în studiul *Lenore*[53], de la Emil Marinescu[54], de la Lazăr Şăineanu[55], ale cărui lucrări erau

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

citate și recenzate cu atenție în presa bulgară de specialitate. În corespondența lui Șișmanov aflăm o scrisoare de la viitorul filolog român Sextil Pușcariu, student pe atunci la Viena,[56] scrisoare prin care Pușcariu îi mulțumește pentru numerele primite din *Sbornik* și în care îl anunță pe Șișmanov că învață limba bulgară.

Un moment important îl reprezintă întîlnirea dintre N. Iorga și I. D. Șișmanov cu ocazia vizitei din 1904 a lui Șișmanov la București, cînd ministrul bulgar asistă la un curs al lui N. Iorga.[57] Mai au o întîlnire la redacția revistei *Convorbiri literare*.[58] Colaborarea științifică și marea prietenie care i-a legat pe cei doi oameni de știință vreme de trei decenii au trecut peste toate piedicile politice și momentele de criză care au marcat din cînd în cînd relațiile dintre guvernele de la București și Sofia, militînd și unul și celălalt pentru o atmosferă de pace, de colaborare și prietenie între cele două țări. „Am citit cu plăcere — scrie Șișmanov în 1912 — discursul *d-voastră* în fața alegătorilor din București asupra chestiunii care este pe cale de a ne despărți. Într-adevăr ați dat dovadă, din nou, de curajul civic pe care eu îl prețuiesc la *d-voastră* de ani de zile, de cînd vă cunosc personal."[59] În 1914 N. Iorga îi scrie lui Șișmanov : „Nimic nu s-a schimbat în sentimentele și ideele mele. Trebuie să ne cunoaștem, trebuie să ne ajutăm și să ne apărăm umăr la umăr împotriva atacurilor celor mai puternici ca noi... Nu mai este cred nevoie să vă spun că eu păstrez cele mai frumoase amintiri omului politic bulgar (I. D. Șișmanov, n.n.)[60] care, la București, exprimîndu-și față de noi sentimentele sincere de prietenie, ne chema la o activitate intensă pentru a ne păstra locul nostru în lume. Eu am repetat ades cuvintele acestea ale unui spirit puternic și cinstit... Să avem amîndoi curajul să luptăm deschis împotriva prejudecăților și în interesul popoarelor noastre."[61]

În acești ani N. Iorga va ține discursuri la București și va scrie în apărarea unor relații de respect reciproc cu Bulgaria[62] iar I. D. Șișmanov va ruga revista *Convorbiri literare* să-i publice o scrisoare în care își exprima sentimentele față de poporul român și nevoia unei colaborări și înțelegeri.[63]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar afinitățile dintre cei doi savanți se întîlnesc și în jurul studiilor privind Sud-Estul european. Eforturile lui Șișmanov pe linia instituționalizării cercetării Sud-Estului european[64] se vor vedea împlinite strălucit, prin înființarea de către N. Iorga, în 1914, a Institutului de studii sud-est europene la București,[65] institut cu care Șișmanov se va afla în corespondență, schimb de publicații, informații, studii, într-o permanentă colaborare asigurată și de prietenia cu N. Iorga. Cînd în 1928 o telegramă de la Oslo îi anunță moartea lui I. D. Șișmanov, N. Iorga își ridică cu tristețe glasul pentru a anunța pierderea unui coleg care, alături de alții, asigura prin devotament și curaj climatul necesar unei atît de necesare colaborări. „Noi putem realiza... mai mult decît toate actele diplomatice" spunea în 1898, I. D. Șișmanov vorbind de datoria scriitorilor, artiștilor și oamenilor de știință în crearea acestei atmosfere.[66]

Tot în cadrul acestei mișcări intelectuale, una din modalitățile de cunoaștere reciprocă și informare o reprezintă călătoriile științifice. O astfel de călătorie a făcut I. D. Șișmanov, în 1898, cînd a trecut prin Transilvania, l-a cunoscut pe Hasdeu[67] și, prin el, pe I. Bianu, apoi în 1904, la invitația lui Spiru Haret[68]. Din inițiativa lui Șișmanov au călătorit în România D. D. Agura, L. Miletic și Stoian Romanski[69] (1906). În 1897 a călătorit în Bulgaria Gr. Tocilescu, iar în 1906, Al. Șzigara Samurcaș[70] și N. Iorga. I. D. Șișmanov citise proiectele de reformă a învățămîntului prezentate de Spiru Haret[71] guvernului român și dorea să cunoască experiența românească, el însuși fiind ministrul instrucțiunii în Bulgaria.[72]

În cadrul acestei vizite se discută toate problemele pe care le-am întîlnit în corespondența și preocupările lui Șișmanov în domeniul culturii. Interesul ministrului bulgar este multilateral și cu aceeași intensitate pentru toate domeniile culturii și învățămîntului. Șișmanov vizitează școli românești, facultăți, se interesează de conținutul învățămîntului, se interesează de școli de meserii, vizitează școala de artă populară de la Curtea de Argeș,[73] se interesează de construcția de școli și primește

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

oferte românești pentru construcția de școli în Bulgaria,[74] participă la examenele de la Conservator,[75] a vizitat Seminarul Central, Facultatea de medicină, s-a întîlnit cu Victor Babeș, s-a abonat la revista *Albina* în urma unei vizite la redacție, a mers la un curs al prof. I. Bianu, la Palatul de justiție, la Academia Română, Uniunea Studenților români. La întoarcerea de la București, Șișmanov vizitează școala românească din Sofia și participă la examene. Cu această ocazie, ca și la București, ministrul bulgar își exprimă admirația pentru sistemul de organizare și conținutul învățămîntului românesc.[76]

Cît este în România participă la Conferința națională a profesorilor de geografie, ținută la Iași,[77] asistă la cursuri de la facultate, vizitează muzee, colecții de artă, se interesează de organizarea teatrelor, dar și a băncilor de credit agricole.[78]

Cursul discuțiilor poate fi urmărit și după primele rezultate ale acestei vizite. Un prim rezultat a fost organizarea și trimiterea unor colective de învățători și profesori în Bulgaria și respectiv în România.[79] Se organizează și excursii ale elevilor. Schimbul de experiență a colectivelor de profesori va deveni de acum un obicei : în 1909 ziarul *Săvremenik,* condus de G. Bakalov, ne transmite informații despre spectacolele date la Teatrul din Sofia în cinstea delegației de profesori și învățători români.[80]

În urma acestei vizite mai aflăm că un colecționar român oferă tablouri pentru muzee din Sofia ;[81] în 1904 teatrul din Iași încearcă cu Șișmanov perfectarea unui turneu în Bulgaria,[82] iar G. Muzicescu este invitat să compună muzica pentru imnul bulgar.[83] Folcloristul Zanne Iuliu trimite 36 volume dintr-o culegere de folclor, *Proverbele românilor* pentru bibliotecile din Bulgaria,[84] iar Cernescu Mihai, care cere *Sbornikul* pentru Ministerul Instrucțiunii din București, îl roagă pe Șișmanov să-i faciliteze legătura cu Asociația juriștilor din Bulgaria.[85]

Am reaminti că în anii în care Șișmanov arată un interes crescînd formelor de cultură românească, el întemeiază Teatrul Național din Sofia, că lui i se datorează întemeierea și dezvoltarea a o serie de instituții de cultură : Academia de Belle-Arte, muzeul etnografic, școala de muzică, biblioteci etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În cadrul aceleiași vizite oficiale în România (1904) I. D. Șișmanov este invitat să participe la o ședință a redacției revistei *Convorbiri literare*. „Îmi amintesc foarte bine de frumoasele proiecte pe care le-am făcut atunci pentru apropierea dintre popoarele noastre pe o bază culturală — răspunde I. D. Șișmanov în 1907, noului director al revistei, S. Mehedinți, care îi solicită sugestii pentru prezentarea și traducerea literaturii bulgare în România. Noi am pus în prim plan vizitele reciproce și apoi pe al doilea loc propaganda prin literatură, artă, știință."[86] În cadrul acestei ședințe, „memorabile"[87] cum o numește în cîteva scrisori S. Mehedinți, s-au purtat discuții nu numai referitor la viața editorială românească dar au intrat în atenție posibilitățile de colaborare literară. Urmărind corespondența ulterioară dintre *Convorbiri literare* (prin directorul ei S. Mehedinți) și I. D. Șișmanov constatăm că la acea ședință s-a stabilit o înțelegere de colaborare literară — respectiv traducerea literaturii bulgare în România și a celei românești în Bulgaria, prezentarea celor două literaturi, schimb de vizite între scriitorii bulgari și români.[88] Lui Șișmanov i se cere cu insistență de către revistă înlesnirea unei colaborări literare româno-bulgare și i se trimite un număr din *Convorbiri literare* în care „o să găsiți dovezi că oamenii noștri de știință sînt convinși de nevoia unei colaborări culturale între popoarele noastre. Ca ea să devină cît mai strînsă, aceasta depinde de D-voastră, și ca să urmez sfatul D-voastră, vă rog să binevoiți a ne indica cîteva povestiri bulgare mai interesante pe care le vom traduce. După studiul D-voastră.* pe care îl așteptăm cu nerăbdare, noi vrem să publicăm o suită de bucăți literare bulgare, pentru a informa publicul nostru cititor asupra literaturii D-voastră [bulgare]. În aceeași scrisoare S. Mehedinți își anunță o viitoare vizită la Sofia. Urmărind

* Se pare că I.D. Șișmanov promisese un studiu asupra literaturii contemporane bulgare. Din păcate, în 1908 I.D. Șișmanov a trebuit să plece de la conducerea ministerului și chiar din Bulgaria o vreme. Acest studiu nu a fost trimis. În schimb partea românească s-a achitat de promisiune. Ilarie Chendi a trimis un astfel de studiu asupra literaturii române contemporane, care a fost publicat în revista (similară cu *Convorbiri literare) Misăl* în 1907, V.E. Siupiur, *Un articol inedit Ilarie Chendi*, citat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

presa bulgară din acești ani vom constata că proiectele expuse se bucură și de împlinire. Între 1903—1910 sînt publicați în traducere M. Sadoveanu, Al. Vlahuță, I. L. Caragiale, M. Eminescu ș.a. În România revista *Convorbiri literare* recenzează reviste bulgărești, publică știri despre literatura bulgară.[89]

Dealtminteri, I. D. Șișmanov acționează în domeniul relațiilor literare încă din deceniul ultim al secolului al XIX-lea, înainte de a ajunge la forme instituționalizate. Constatăm că *Bălgarski Pregled* recenzează *Convorbiri literare,* că studenți aflați în România, cunoscînd interesul profesorului pentru acest domeniu,[90] îi trimit proiecte de traducere a literaturii române în bulgară. Nu este greu de înțeles de ce studentul D. Kacemakov i se adresează lui Șișmanov și nu unor personalități literare din Bulgaria. În această perioadă *Bălgarski Pregled*[91] este printre revistele care se opresc cu mai multă atenție asupra publicațiilor românești. În jurul *Sbornikului* și al revistei *Bălgarski Pregled* se află un cerc de cunoscători ai limbii și culturii române și cu interesul deschis pentru cultura vecinilor de la nord. Trebuie remarcat faptul că *Bălgarski Pregled* și *Sbornikul* sînt printre primele care deschid după 1878 drumul popularizării culturii românești sub diferite aspecte. Formele relațiilor moderne: recenzie, prezentare, traducere, le întîlnim în raporturile româno-bulgare întîi în viața științifică, apoi preluate de domeniul literar.

După 1900 și mai mult după vizita lui Șișmanov în România, în 1904, alături cu instaurarea în relațiile culturale dintre cele două țări a vizitelor reciproce de delegații de intelectuali — profesori, învățători, ziariști, actori, — se remarcă o înviorare a schimburilor literare. Inițiativele din Bulgaria ale lui Șișmanov, remarcate de români, atrag atitudini similare la nord de Dunăre. Toate aceste acțiuni au avut darul să antreneze circulația de carte, documente și publicații periodice între București și Sofia și în același timp să antreneze pe frontul relațiilor culturale forțe umane, pe care le vom afla lucrînd cu aceeași pasiune și pe frontul relațiilor literare, ale dezvoltării învățămîntului, dezvoltării teatrului și muzeisticii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bogate relații cu viața științifică românească întreține directorul revistei *Bălgarska Sbirka*[92], S. S. Bobcev[93] jurist, istoric al dreptului vechi bulgar și al mai noilor relații româno-bulgare din perioada renascentistă. Sînt de notat mai ales relațiile cu Seminarul de slavistică de la Iași, de sub conducerea lui Ilie Bărbulescu[94] relații care antrenează schimb de carte bulgară și românească de publicații periodice, informații.[95] Prin S. S. Bobcev, revista *Bălgarska Sbirka* are legături cu cercuri de juriști din România[96] printre care găsim și scriitori ca N. I. Roman (tradus dealtminteri în *B. S.*), cu cercurile academice și universitare românești[97], cu diferite publicații de cultură și de mai strictă specialitate (drept). Interesant este că *B. S.* rămîne una din revistele bulgărești, care între 1895—1915 va publica cel mai mare număr de traduceri din literatura română, iar în România, prin Ilie Bărbulescu, revista *Viața românească* va stabili relații trainice cu cercul de literați, istorici, artiști de la *B. S.* Paginile revistei *V. r.* vor găzdui număr de număr recenzii, cronici, note asupra materialelor publicate în *B. S.* sau în o serie de publicații din sistemul *B. S.* Foarte adesea, cînd prezintă scriitori bulgari, revista *V. r.* o face prin unghiul de vedere și criteriile criticii de la *B. S.*

Fără să mai insistăm, reamintim totuși că numărul intelectualilor din sfera științifică și universitară, aflați în dialog peste Dunăre, este mult mai mare. Cu titlu informativ reamintim prietenia, colaborarea și respectul reciproc care leagă pe prof. Ioan Bogdan și pe B.P. Hasdeu de I.D. Șișmanov, Liubomir Miletici, D.D. Agura, reamintim că ambasadele celor două țări la București și la Sofia, ca și ministerele instrucțiunii din cele două capitale nu numai că sprijină activitatea savanților români la Sofia și a celor bulgari la București, dar îi înconjoară, cu o tot mai deosebită atenție, și am cita corespondența cu Ion Bogdan, I.D. Șișmanov, N. Iorga, pe care o întreține instituțiile citate. Am mai aminti pe românii Nicoale Alexandru-Ionescu, N. Mișu, Demostene Russo, Al. Teodorini, Constance Zosima, G. Tomida (publiciști, profesori, diplomați, profesori la Conservator, juriști) aflați în corespondență cu I.D. Șișmanov, pe C. Litzica și Sextil Pușcariu,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Th. Capidan, în strînse relații cu Stoian Romanski[98]. Și multe nume nu au fost amintite aici.

*

Mișcarea socialistă din România și Bulgaria provoacă la rîndu-i în planul relațiilor[99] circulația peste Dunăre atît a oamenilor cît și a cărții, presei, informației politice și culturale. Credem că trebuie reamintit faptul că în ambele țări, în avangarda mișcării socialiste, încă din deceniul al noulea al veacului trecut, se situează și un număr mare de intelectuali de elită, teoreticieni și ideologi ai mișcării, cei care au susținut publicațiile periodice și cartea socialistă, cei care au făcut să circule prin traducere și difuzare programele mișcării socialiste internaționale, literatura socialistă. Am aminti pe C. Dobrogeanu Gherea, pe dr. Russel Suzildovski, pe Dimităr Blagoev,[100] Vela Blagoeva[101], G. Kirkov[102] sau, după 1900, pe dr. Cristian (Crăstio) Rakovski, care a reprezentat succesiv sau simultan ambele mișcări socialiste, pe cea din România și pe cea din Bulgaria, pe E. Arbore, G. Bakalov[103] criticul, istoricul literar și ideologul, pe poetul D. Poleanov,[104] pe C. Stere, pe N.D. Cocea. Și ne referim numai la deceniile de pînă la 1918. Mai este de asemenea de remarcat faptul că foarte numeroși intelectuali și studenți — din aceia pe care-i surprindem în circulație peste Dunăre — fac parte din mișcarea socialistă.

Remarcabil rămîne și faptul că mișcarea socialistă își întemeiază o rețea de publicații periodice, fie cu caracter ideologic cum este *Novo Vreme*[105], întemeiată de D. Blagoev, *Rabotniceski Vestnik*[106] în Bulgaria, sau *Munca*, *Lumea nouă*, *România muncitoare* din România, fie cu caracter politic-cultural sau reviste cu un pronunțat caracter profesional ; și am aminti *Den*[107], *Literaturen almanach*, *Soțial Demokrat*, apoi *Săvremenik*, *Ucitelska Misăl*[108] sau *Contemporanul*, *Literatură și știință*. Problemele literaturii și artei, problemele culturii în general încep a fi abordate din unghiul de vedere al ideologiei socialiste, al gîndirii materialist-dialectice. Relațiile literare româno-bulgare se stabilesc și pe această coordonată. Nu întîmplător, primul autor tradus în Bulgaria după 1878 va fi C. Dobrogeanu Gherea cu *Concepția materialistă a istoriei*. Dar aceasta o vom discuta la locul cuvenit. Aici

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

am vrea să consemnăm faptul că în cadrul mișcării socialiste a colaborării ideologice și de acțiune foarte intense dintre cele două mișcări — română și bulgară — se realizează și un context favorabil cunoașterii reciproce în domeniul cultural artistic.

Cercetate, documentele ne mărturisesc o serie de acțiuni comune ale socialiștilor români și bulgari — acțiuni de solidaritate ale românilor cu mișcări ale bulgarilor,[109] manifestări de protest în România sau Bulgaria față de acțiuni de represiune ale guvernelor din cele două țări. Uneori delegații românești reprezentau și P.S.D.B. la Congresele internaționale, congresele socialiștilor bulgari sînt amplu comentate în presa muncitorească din România, delegații bulgare (sau române) participă la congresele românești (respectiv bulgare),[110] delegații ale mișcării socialiste bulgare vin în România și astfel ne vizitează țara D. Blagoev, G. Dimitrov, G. Kirkov[111] sau delegații românești merg în Bulgaria — Gh. Cristescu, I.C. Frimu[112], presa socialistă românească publică ample articole de informare asupra mișcării bulgare, a acțiunilor, a activității ideologice și culturale[113] după cum și revistele socialiste bulgare publică informații detaliate despre mișcarea românească, studii sociologice asupra stării țărănimii și cauzei răscoalei țărănești din 1907; asociațiile sindicale din România trimit ajutoare financiare în timpul acțiunilor greviste din Bulgaria,[114] telegrame și scrisori de solidaritate, scrisori — ca aceea către G. Dimitrov — pentru stabilirea legăturilor între organizațiile de tineret din Bulgaria cu cele din România.

Toate acestea atrag tot mai mult atenția asupra realităților sociale contemporane din cele două țări și mai ales atrag o mutație a accentului asupra artei contemporane, asupra acelei literaturi care exprimă realitatea socială. Pe lîngă faptul că a reprezentat unul din factorii de circulație a valorilor literare peste Dunăre, colaborarea dintre socialiștii români și bulgari a înrîurit simțitor însuși conținutul relațiilor literare.

*

Așa cum se poate vedea din expunerea parțială a faptelor și documentelor rămase din perioada 1879—1918, între România și Bulgaria se stabilise o rețea bogată de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

relații între instituții de cultură, organizații politico-sociale, grupări ideologice, între sistemul de publicații periodice (ideologice, științifice, literare, cultural-enciclopedice) și mai ales între personalități ale mișcării culturale și ideologice din cele două țări. Fiecare spațiu de contacte stabilite a introdus în relații modalități și forme de informare reciprocă — forme care apoi au fost preluate în spațiul relațiilor literare. Fiecare spațiu de contacte și-a extins interesul spre cunoașterea și difuzarea literaturii și vieții literare : alături cu interesele științifice, colectivul științific și universitar din jurul publicațiilor științifice *Sbornik* și *Bălgarski Pregled* a fost cel care a stimulat traduceri din literatura română, a stimulat cunoașterea vieții literare, românești, a căutat să stabilească relații cu publicații literare românești. Grupul de universitari din jurul *Convorbirilor literare* (Ioan Bogdan, apoi S. Mehedinți) din București și *Viața românească* și *Arhiva* din Iași s-au dovedit receptivi la cunoașterea vieții literar-artistice din Bulgaria. Colectivul de ideologi socialiști din jurul publicațiilor *Novo Vreme*, *Săvremenik*, *Den* au adus în viața literară bulgară scrierile de critică literară și teoretice ale lui C. Dobrogeanu Gherea, au tradus pe Vlahuță, A. Bacalbașa și Sadoveanu. Acelorași factori le revine meritul inițierii în spațiul româno-bulgar a călătoriilor de studiu, informație, schimbului de colective de intelectuali — care trebuiau să ia contact cu viața culturală vecină, atît pentru a o cunoaște, cît și pentru a alege din ea ceea ce putea servi ca model în organizarea vieții culturale proprii. Reamintim că, în vizita sa din 1904 în România, ministrul instrucțiunii din Bulgaria, I.D. Șișmanov, a fost însoțit de un întreg grup de specialiști — oameni de știință, funcționari ai ministerului instrucțiunii, oameni de litere, universitari etc., care, întorși în țară, au găsit aplicabilitate multor idei românești în reorganizarea vieții culturale (inițiată serios de I.D. Șișmanov). Cel puțin așa mărturisea I.D. Șișmanov într-o scrisoare către Spiru Haret.[115] De asemenea, în 1906 atît N. Iorga cît și Al. Tzigara-Samurcaș, revenind din vizita din Bulgaria, au scris despre organizarea muzeelor de artă și istorice ale vecinilor, subliniind ceea ce era de preluat ș.a.

Ceea ce însă rămîne deosebit este faptul că, alături de schimbul cultural-ideologic creat de aceste contacte, ele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

au devenit un mediu favorabil celor literare. Dar și mai mult s-a stimulat creșterea curiozității pentru spațiul literar vecin și s-a constituit o mare colectivitate de intelectuali (indiferent de profesie), inițiată în spiritul culturii și artei contemporane bulgare și respectiv române. Prin cadrul științific, publicistic, ideologic s-a format atît în România cît și în Bulgaria o stare de curiozitate, sensibilitate și interes pentru literatura română și respectiv bulgară. Pe acest fond, atît revistele literare, cît și oamenii de litere au devenit mai atenți la nume de scriitori români și bulgari, au început a-și defini spațiul lor de comunicare în cadrul aceluia mai general, cultural și ideologic, al relațiilor româno-bulgare. În și din acest context, cu forțe, modalități și sensibilități constituite în spațiul științific și ideologic, spațiul literar al relațiilor româno-bulgare a evoluat încet spre o lume a sa, autonomă, mai ales spre sfîrșitul perioadei, delimitîndu-și pe de o parte aria sa de interese specifice iar pe de alta, îmbogățind și aprofundînd sensurile și valoarea artistică, pe baza unor criterii proprii literaturii.

Dar, sub raportul forțelor intelectuale, domeniul literar al relațiilor româno-bulgare rămîne și pînă astăzi încă, într-o mai mare sau mai mică măsură, dependent de domeniul științific și universitar, care inițial i-a dat forțe, sugestii și îndemnuri spre a se constitui. Sau cel puțin i-a fost unul din stimulenții principali.

NOTE
(Capitolul III)

[1] E. Siupiur, *Les relations littéraires roumano-bulgares pendant la période 1878-1918* (I), *R.E.S.E.E.*, 1970, nr. 3, p. 495-515.

[2] Laura Baz-Fotiade, *Activitatea în domeniul traducerilor literare a emigrației bulgare din România de la începutul sec. al XIX-lea pînă la 1877*, în *RSL*, 1972, nr. 18, p. 217—233.

[3] Într-o scrisoare — scrisă în limba bulgară — către profesorul S.S. Bobcev (director al revistei *Bălgarska Sbirka*, în care îi apăruseră cîteva povestiri și poezii traduse în limba bulgară), Th. M. Stoenescu mărturisește că se trage dintr-o familie de emigranți bulgari din Brăila și că primele patru clase le-a urmat aici, la școala bulgară sub îndrumarea lui Dobri Voinikov, cu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

noscutul dramaturg bulgar, V. NBKM, IA, fond S.S. Bobcev, 225, II D 4768.

[4] Pt. Th. M. Stoenescu v. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 469.

[5] Pandeli Kisimov, traducătorul în limba bulgară al cărții lui St. Georgescu-Sergent, *Amintiri din Războiul de Independență*, își informează cititorii că autorul cărții provine dintr-o familie de emigranți bulgari (originari din ținutul Razgrad), că i-a făcut o vizită scriitorului acasă, că Sergent vorbește și scrie curent bulgărește (*Mir*, 1894, nr. 48). Din aceeași notă cititorul află că *Amintiri...* a apărut în România în 1891 și a fost premiată de Academia Română. Kisimov (vechi emigrant în România pînă la 1877) locuia în această perioadă (1885-1895) la București, ca membru al noului val de emigrație politică, provocat de regimul Stambolov.

[6] BAN, NA, (fondul I.D. Șișmanov), f. 11, op. 3, nr. 1333, fila 1 și 3-4; scrisorile lui K. Samardjiev, student la Facultatea de filologie din București, către I. Șișmanov. Scrisorile sînt din 20 IX 1891 și 18 II 1892.

[7/8] La B.A.R. (P. III. 1500) se află un exemplar din acest ziar; la Arhivele Statului din Sofia se află fondul I. Penakov (care a murit în 1973, la Sofia) în care găsim corespondența sa cu poetul român N. Crevedia, din perioada (1940) cînd acesta din urmă se afla la Sofia și traducea cu Penakov pe T. Arghezi și O. Goga. V. fond Penakov 167 452 389, nr. 141, op. 1, F. 130, f. 106—115, 1—105.

[9] Informații directe ale autoarei.

[10] Nu intră în sarcinile studiului și nu insistăm asupra ei, dar semnalăm faptul că ar prezenta un deosebit interes o investigație pe tema *Bucureștiul, centru universitar pentru Sud-Estul european*. Și ar fi binevenită pentru cunoașterea vieții intelectuale a acestui Sud-Est.

[11] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1333.

[12] V. corespondența lui D.I. Ghica (ambasador român la Sofia, în 1912) către ministrul instrucțiunii S. S. Bobcev, în legătură cu școlile românești din Bulgaria. NBKM, IA, f. 225, II D 4305; de asemenea, notele lui I.D. Șișmanov, referitoare la școala românească din Sofia — BAN, NA, f. 11, op. 3.

[13] Corespondența Ilie Bărbulescu — S. S. Bobcev (1910-1923), în special scrisorile din 21 II 1910, 14 mai 1914, 15 V 1921. — NBKM, IA, f. 225, II D 4192, II D 5830, II D 4193.

50

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[14] Între 1906-1918, în *Viața românească* sînt consemnate și recenzate ziarele și revistele *Bălgarska Sbirka, Mir, Narodni Prava, Večerna Poșta, Narodni Učitel, Hudojestvena Kultura, Narodno Stopanstvo* ș.a., cărți, articole, studii : S.S. Bobcev, *Mișcările de eliberare ale Bulgariei din întîia jumătate a sec. al XIX-lea*, R.P. Guerin-Longeon, *Histoire de la Bulgarie depuis les origines jusqu'à nos jours (485-1913)*, S. Tonjoroff, *Bulgaria și tratatul de la Berlin* ș.a.

[15] Ivan D. Șișmanov (1862—1928). Studii la Viena, Iena, Geneva, și Leipzig. Profesor la Universitatea din Sofia, întemeietor al publicațiilor științifice *Sb.N.U.K.*, și *Bălgarski Pregled*, om de știință de prestigiu internațional, istoric literar, critic, folclorist și etnograf, fondatorul școlii de literatură comparată din Bulgaria, ministrul instrucțiunii (1903-1907). A reformat învățămîntul bulgar, a întemeiat o serie de așezăminte culturale printre care Teatrul Național din Sofia, muzeul de artă ș.a. Militant pentru o colaborare științifică inter-sud-est europeană de mari proporții și perspective, I.D. Șișmanov a acționat pentru realizarea ei, cîștigîndu-și prietenia și respectul oamenilor de cultură din acest spațiu.

[16] Zamfir C. Arbore-Ralli (1848—1933), născut într-o familie de boieri români, la Chișinău ; liceul la Moscova, apoi, din 1866, student la Academia medicală din Petersburg, de unde este exclus în timpul mișcărilor studențești ; ia licența în științele naturii la Moscova. În 1869 face parte din Conjurația lui S. Neceaev ; arestat, stă pînă în 1872 în fortăreața Petropavlovsk. Evadează, fuge, prin România, în Elveția. Intră în mișcarea socialistă internațională, colaborează la mai multe periodice socialiste dar și la *La Géographie Universelle* a lui Elysée Reclus. În 1877 se stabilește definitiv în România unde stătuse cu întreruperi. Intră în cercurile socialiste românești, are strînse legături cu cercurile de emigranți bulgari din România, despre care va scrie mai apoi *Umbrele celor dispăruți*. Colaborator la *Românul, Telegraful* etc., funcționar la Arhivele Statului, Profesor la Școala Superioară de Război, are o bogată activitate publicistică din care citățm doar : *Revoluția din Paris*, București, 1871, *Schițe din istoria Rusiei*, București, 1874, *În exil. Din amintirile mele*, București, 1896, *Rusia țaristă asupritoarea popoarelor*, București, 1914, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904, alte cîteva gramatici și dicționare bilingve.

[17] BAN, NA, f. 11, op. 3 scrisoarea din 1914 către I.D. Șișmanov.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[18] *Idem.*

[19/20] **BAN, NA, f. 11,** op. 3, nr. 45, f. 1,3,5, ; Z. Arbore, *Dicţionar bulgar-român* (cu o prefaţă de I.D. Şişmanov), Bucureşti, 1909. Tot Z. Arbore a mai publicat şi *Dialoguri ruso-bulgaro-române*. Bucureşti, 1909.

[21] Kiriak Antonov Ţankov (1847—1903). Născut la Sviştov în Bulgaria, copilăria la Viena (unde emigrase familia) ; aici îşi face şi studiile, pe care le continuă la Paris. În 1866 se stabileşte în România. Participă la Legiunea a II-a Bulgară de la Belgrad, revine la Bucureşti şi intră în cercurile de emigranţi de aici dar şi în cercurile politice liberale româneşti ; întreţine toată viaţa relaţii cordiale cu I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti. La Bucureşti este colaborator apropiat al lui L. Karavelov, scoate singur ziarul *Balcanul* în română apoi şi în bulgară, este vicepreşedinte al C.C.R.B., pînă în 1875, apoi, din 1876, preşedinte al B.Ţ.B.O. pînă în 1878. Este primul ambasador bulgar la Bucureşti după 1878, funcţionar în ministerul de externe bulgar. Rămîne toată viaţa un sincer şi ataşat prieten al românilor. Moare în 1903, la Bucureşti.

[22] K.A. Ţankov, *Ofiţialno româno-turski dokumenti po minavaneto na Hristo Botevata četa prez Dunăva. 1876 (Documente oficiale româno-turce referitoare la trecerea peste Dunăre a cetei lui Hristo Botev),* în *Sb.N.U.K.*, 1891, tom. XVIII, p. 1—126 ; *26 pisma na Vasil Levski (26 scrisori ale lui Vasil Levski)* în *Sb.N.U.K.*, 1900, tom. XVI—XVIII.

[23] D.D. Agura (1849—1911). Născut la Cişmeaua Văruită. A făcut studii de filologie la Iaşi, luînd licenţa în 1872 ; profesor de română la Bârlad, apoi revizor pentru ţinutul Iaşi şi Vaslui (1874-1875). Între 1875-1879, profesor de română şi istorie universală la Şcoala centrală (liceul) bulgară din Bolgrad. În 1879 pleacă în Bulgaria, este numit profesor la Universitatea din Sofia (titularul catedrei de istorie universală). Este o vreme ministrul instrucţiunii (1883). Autor a o serie de studii asupra relaţiilor româno-bulgare. Colaborator apropiat al lui I.D. Şişmanov. V. şi N. Iorga, *Oameni cari au fost,* vol. IV, Bucureşti, 1938, p. 22.

[24] Au publicat apoi *Belejki ot edno naučno pătuvane. Dakoromânite i teahnata slaveanska pismenost (Note de călătorie. Daco-românii şi scrierea lor slavă),* în *Sb.N.U.K.*, 1893, tom. IX, p. 161—390.

[25] *Zadačite i značenieto na naşata etnografia.* în *C.L.*, 1897, nr. 5, p. 439—454 ; nr. 6, p. 540—566 ; nr. 8, p. 744—756 (traducere de G. Mărculescu).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[26] *Sbornik za Narodni Umotvorenija i Knijnina (Sb.N.U.K.)*, revistă de știință, editată de prof. I.D. Șișmanov, întîi cu fondurile Ministerului instrucțiunii apoi cu cele ale Academiei Bulgare de Științe. A fost în epocă una din cele mai prestigioase reviste de specialitate în spațiul balcanic.

[27] *Revista nouă*, 1889, nr. 10, p. 398.

[28] *Chansons populaires bulgares*, Paris, 1875. Recenzată de B.P. Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 47—48.

[29] *Columna lui Traian*, 1877, p. 249—260 ; 1877, p. 261—266.

[30] *Cuvente den bătrîni*, tom. II.

[31] E. Siupiur, *La chanson...*, loc. cit.

[32] *Idem*.

[33] *Idem*.

[34] Corespondența cu I. Bianu, scrisoarea din 20 I 1897. V. *La chanson...*, loc. cit., p. 357.

[35] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 925, fila 1-2. Scrisoarea lui G. Mărculescu către I. Șișmanov, 1/13 august 1897.

[36] Idem ; și scrisoarea lui I. Bianu din 7/19 dec. 1896 *(La chanson...* loc. cit.) ; scrisoarea lui Socec către Șișmanov la 8/20 martie 1898. BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1394.

[37] Adresa din Sofia a prof. I.D. Șișmanov.

[38] N. Iorga, *Un om cuminte s-a dus*, în *Oameni cari au fost*, vol. III, București, 1933, p. 263.

[39] Coresp. cu Samardjiev K., loc. cit.

[40] Apare la București, de la 1882.

[41] Corespondența Herman Anton-I. Șișmanov (1894-1898) la BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1572 ; v. și I. D. Șișmanov, *Pesenta na mărtvia brat (Cîntecul fratelui mort)*, în *Izbrani proizvedenia*, vol. II, Sofia, 1966, p. 145, §. 3.

[42] *Ethnologische Mittheilungen*, apare în Transilvania între 1897-1898.

[43] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 327, 328. Corespondența cu Moses Gaster.

[44] D. Matov moare curînd iar ca asistent al lui G. Weigand vine St. Romanski, alt elev al lui I.D. Șișmanov.

[45] Scrisoarea lui M. Gaster din 20 IX 1896 ; v. E. Siupiur, *La chanson...* loc. cit. p. 355.

[46] Scrisoarea lui M. Gaster din 5 august 1892 — BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 327. Original în engleză.

[47] Corespondența G. Weigand-I. Șișmanov, scrisoarea din 22 IV 1906. BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 224.

[48] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 925.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[49] *Şezătoarea*, 1896, nr. 6 publică poezii populare bulgăreşti, în traducerea lui G. Mărculescu.

[50—52] Scrisoarea din 6 XI 1900 (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 925, f. 6-7 : „Depuis longtemps j'ai l'intention de faire une collection complète des contes populaires bulgares pour les traduire en roumain et les faire traduire en français. En ce but, j'aurais besoin de la Grande Collection Officiele *Narodni Umotvorenija*..."

[53] I.D. Şişmanov, *Izbrani proizvedenia, op. cit.*, vol. II.

[54] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 449.

[55] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1648.

[56] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1268.

[57] *Voinţa naţională*, 1904, nr. 5735, p. 3.

[58] Consemnat într-o scrisoare a lui I. Şişmanov către N. Iorga (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 618, f. 3-4).

[59] BAN NA, f. 11, op. 3, nr. 618, f. 1.

[60] N. Iorga se referă la vizita din 1904 a lui Şişmanov.

[61] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 617, f. 5.

[62] Scrisoarea din 25 mai 1914 a lui N. Iorga către I.D. Şişmanov, fond arh. cit., fila 5 ; scrisorile citate (la notele 58-62) se leagă în fapt de atitudinea istoricului N. Iorga în această perioadă, faţă de ţările balcanice, atitudine care i-a atras atît simpatia cît şi respectul colegilor de peste Dunăre. Din cîteva materiale şi scrisori împrumutate de colegul Andrei Pippidi, căruia îi mulţumesc şi pe această cale, citäm : B.A.R., Ms., fondul Iorga, 238, f. 271-272 : se referă la primirea la Vălenii de Munte a ziaristului bulgar Vlad Victoroff, care cere informaţii istorice (1913) şi e primit la Bucureşti în 1914 ; În 1915, Simion Radev, ministrul Bulgariei la Bucureşti, îi mulţumeşte istoricului român pentru cartea *Histoire des peuples balkaniques*, exprimîndu-şi admiraţia şi respectul : „J'espère pouvoir faire traduire cet ouvrage si sugestif à tant de points de vue et le publier à Sofia" (B.A.R., Ms., corespondenţa Iorga, 238, f. 333—334) ; În 1915 V. Beyazow, „professeur et rédacteur en chef de *La Jeunnesse bulgare*" din Şumen, îi scrie „Votre discours sur «l'union balkanique» contre les gros appétits des grandes puissances a fait une très belle impression chez nous..." (B.A.R., Ms., coresp. Iorga, 238, f. 54-55 ; tot pe acelaşi ton, scrisori la fl. 386 şi vol. 239, fl. 132-133) ; pe aceeaşi temă : N. Iorga, *Dare de seamă la M. Gheroff, Le problème national bulgare (Paris, 1915)*, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, II, 1915, nr. 5, p. 88-89 ; N. Iorga, *Politica externă a popoarelor agricole*. Văle-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nii de Munte, 1913 ; idem, *Iluşii şi drepturi naţionale în Balcani*, Vălenii de Munte, 1916 ; idem, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, Bucureşti, 1907 ; idem, *Două documente moderne bulgare*, 1918 (fără loc).

[63] *C.L.*, 1911, nr. 3, p. 303 şi următoarele, sub titlul *Cum ar trebui să fie relaţiile între bulgari şi români.*

[64] E. Siupiur, *I. D. Şişmanov şi relaţiile cu România*, în *Literaturna Misăl*, loc. cit. ; E. Siupiur, *La Chanson...*, loc. cit.

[65] A. Pippidi, *Pour l'histoire du premier...* loc. cit.

[66] Scrisoarea din 20 oct. 1898 către I. Bianu, loc. cit.

[67] B.A.R. Ms., fond I. Bianu, nr. 60028 (scrisoarea din 20 octombrie 1898, de la I. Şişmanov ; corespondenţa cu B.P. Hasdeu (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1597, f. 6-7). B.P. Hasdeu îi facilitează cercetări în bibliotecile bucureştene şi cunoştinţa cu o serie de oameni de cultură români.

[68] V. şi E. Siupiur, *La chanson...* loc., cit. ; BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1556-57, corespondenţa cu Spiru Haret. Corespondenţa cu soţia sa, Lidia Şişmanova (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1951).

[69] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1306. Corespondenţa I.D. Şişmanov-Stoian Romanski. Romanski face acum cercetări în o serie de sate din jurul Bucureştiului.

[70] Publică apoi *Muzeele româneşti faţă cu cele bulgăreşti*, în *Viaţa românească*, 1906, nr. 10, aducînd elogii spiritului organizatoric al lui Şişmanov.

[71] Vezi corespondenţa cu Spiru Haret (1904—1912) la BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1556, f. 1-2, 6,8,12—16,18,19 ; nr. 1557, f. 1—9 ; de asemenea, în *Voinţa naţională*, 1904, numerele dintre 19 mai/4 iunie—3 iunie/16 iunie, se publică o dare de seamă zilnică asupra vizitei ministrului bulgar ; mai scriu ziarele *Adevărul*, *Universul* ş.a.

[72] „Enfin je suis en état de pouvoir entreprendre mon voyage d'information et d'étude pour me rendre *de visu* compte sur les réformes, introduites par vous et dont j'ai entendu tant de bien" scrie I.D. Şişmanov lui Spiru Haret în aprilie 1904, după ce se stabilise data vizitei. (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1557, fl. 9.)

[73] *Voinţa naţională*, nr. cit. ; scrisoarea cu care C. Dumitrescu — directorul şcolii — însoţeşte o frumoasă colecţie de ceramică dăruită profesorului şi ministrului bulgar (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 469).

[74] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 897 : scrisoarea arhitectului G. Mandrea (1 mai 1904), cu o fotografie a tipului de şcoli construite de el în România.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[75] Corespondența cu J. Malla, directorul Conservatorului din București (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 897); *Voința națională*, nr. cit.

[76] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1422: sînt notele lui Șișmanov din această călătorie ca și cele privitoare la școala românească din Sofia.

[77] *Voința națională*, 1904, nr. din 19 mai/1 iunie, p. 3; din 21 mai/3 iunie, p. 3, col. II; nr. din 23 mai/5 iunie.

[78] *Ibidem.*

[79] Corespondența cu G. Vlădescu — funcționar superior în Ministerul Instrucțiunii de la București —, cu Dorosiev Luca, Dospevski N. V. Mestujan și Spiru Haret (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 287, 500, 503, 949 și coresp. cit. cu Haret).

[80] *Săvremenik*. 1909, nr. 8-9, p. 533—534.

[81] Vasile Prodan din Galați către I.D. Șișmanov (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1261).

[82] Corespondența cu Gr. Penescu, directorul Teatrului Național din Iași (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1186). Într-o scrisoare de răspuns I.D. Șișmanov spune că ar fi bucuros să revadă pe marea actriță Agatha Bârsescu, de data aceasta însă pe scena teatrului din Sofia.

[83] Corespondența cu Gavril Muzicescu (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1030).

[84] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 559: Zanne Iuliu către I.D. Șișmanov.

[85] BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1636: scrisoare de la M. Cernescu din 22 dec. 1904.

[86] Scrisoarea din 1908 a lui I.D. Șișmanov către S. Mehedinți, publicată apoi în 1911 în *C.L.*, nr. 3, p. 303 și următoarele.

[87] Despre ședința de redacție la *Convorbiri literare* din 1904 (director mai era atunci Ioan Bogdan), special organizată pentru o discuție cu Șișmanov și colectivul care-l însoțea, vorbește chiar Șișmanov (BAN, NA, f. 11, corespondența cu Lidia Șișmanova căreia îi trimite relatări pe larg ale vizitei în România) și relatează și N. Iorga (coresp. cit.) și S. Mehedinți, în scrisorile către Șișmanov (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 942).

[88] Scrisoare din 16 febr. 1908, a lui S. Mehedinți către I.D. Șișmanov (fond citat, fila 3-4). Scrisoarea lui Șișmanov publicată în *C.L.*

[89] Între 1894 și 1918 revista *Convorbiri literare* este una din cele mai consecvente în relatarea unor știri din literatura bulgară. Vezi aici capitolul IV.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[90] Corespondența I.D. Șișmanov-D. Kacemakov (BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 687) Studentul bulgar la București îi trimite lui I.D. Șișmanov în 1895, pe lîngă entuziastele scrisori despre literatura română și două caiete cu traduceri din 22 de poeți români (Bolintineanu, Eminescu, Skeleti etc.).

[91] *Bălgarski Pregled*, revistă de știință, literatură și viață socială, I, 1893—1900, Sofia. Este condusă de I.D. Șișmanov, și are colaboratori permanenți în redacție pe L. Miletici și D.D. Agura.

[92] *Bălgarska Sbirka*, I, 1894—1915, Sofia. Revistă lunară de literatură, istorie și social-culturală; condusă mulți ani de Ștefan S. Bobcev.

[93] Ștefan Savov Bobcev (1853—1940). Jurist, slavist, istoric de cultură, publicist, profesor la Universitatea din Sofia, membru al Academiei Bulgare, om politic, ministru al instrucțiunii la începutul sec. XX. S.S. Bobcev în 1876 emigrează în România (venind de la Istanbul), întemeiază ziarul *Stara Planina*, pe care îl editează la București și Giurgiu pînă în 1878, cînd se reîntoarce în Bulgaria.

[94] Seminarul de slavistică de la Iași este întemeiat în 1905 (sub forma catedrei de slavistică din facultatea de istorie-filologie a Universității din Iași) și condus de prof. Ilie Bărbulescu (1875—1945), care era și directorul revistei *Arhiva* din Iași. Referitor la relațiile cu S.S. Bobcev și *B.S.*, v.: NBKM, IA, fond S.S. Bobcev, f. 255, II D 4192; f. 255, II D 5830; f. 255, II D 4193, II D 4194.

[95] Iată foarte puține titluri de publicații periodice și cărți care au fost recomandate, cerute, trimise, primite, ades recenzate în circulația între Sofia, București și Iași, realizată de S.S. Bobcev, I. Bărbulescu, Ivan Gheșov, G.C. Dragu, Grigore Maniu, Ion N. Roman (juriști, profesori, istorici ai dreptului, filologi, slaviști, scriitori dar și oameni politici etc.), între anii 1900 și 1921: S.S. Bobcev, *Istoria vechiului drept bulgar (Istorija na starobălgarskoto pravo)*, Sofia, 1910; *Bălgarska Sbirka*, *Večerna Poșta*, *Slavjanski Kalendar*, *Slavjanski Glas*, *Mir*, *Juridičeski Pregled*. De asemenea, D. Ghika vorbește într-o scrisoare către S.S. Bobcev (în 1912) de un pachet de cărți trimis Academiei Române; Iată cărți și periodice românești plecate spre Sofia: Il. Bărbulescu, *L'origine des plus anciens mots et institutions slaves des roumains* (publicat în *Sb.N.U.K.*, Sofia, 1921); D. Mototolescu, *Privilegiul masculinității*, București, 1915; I. Peretz, *Istoria dreptului român*, București, 1915; idem, *Pravila lui Vasile*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lupu și izvoarele ei grecești, București, 1915; N.I. Roman, *Proprietatea rurală în Dobrogea*, București, 1907; și *Dreptul, Curierul judiciar, Justiția, Arhiva, Gazeta juridică, Viața românească. Pandectele române, Jurisprudența română, Jurisprudența Înaltei Curți de Casație*, ș.a.

[96] N.I. Roman, G.C. Dragu, Gr. Maniu. ș.a. V. NBKM, IA, fond S.S Bobcev, f 225; II D 4356; II D 4569; II D 4708.

[97] NBKM, IA, f. 225, II D 4305; v. în fondul S.S. Bobcev din aceeași bibliotecă corespondența cu D. Sturdza.

[98] Corespondența, în următoarele fonduri de arhivă: BAN, NA. f. 11, op. 3, nr. 576, nr. 614, 615, nr. 1319, nr. 1472, nr. 1488, nr. 1566; de asemenea materialele publicate de D. Mihail (*art. cit.*). în *R.E.S.E.E.*, 1963, nr. 1-2, p. 163-164 și de E. Siupiur, loc. cit.; la B.A.R., Ms., nr. 5221 (f. 64-65); corespondența C. Litzica-St. Romanski, nr. 26879; BAN, NA, f. 130, nr. 288; f. 11, op. 3, nr. 1003.

[99] V. E. Bâldescu, loc. cit; *Solidaritatea...* loc. cit.; Gh. Adorian, Ion Babici, Natalia Vîlcu, *Gheorghi Dimitrov și tradițiile româno-bulgare*. București, Colecția „Biblioteca de istorie", 1970.

[100] Dimităr Blagoev (1856—1924) întemeietor și conducător al P.C.B.; a pus bazele socialismului științific în Bulgaria este întemeietorul publicațiilor periodice socialiste și marxiste în Bulgaria, eminent filosof, critic și istoric literar. Primul cerc și prima revistă marxistă întemeiate de D. Blagoev în Bulgaria datează de la 1885.

[101] Vela Blagoeva, militantă a mișcării socialiste și comuniste bulgare, publicistă. Colaboratoarea (și soția) lui D. Blagoev.

[102] Gheorghi Iordanov Kirkov, (1867—1919) unul din întemeietorii P.M.S.D.B., colaborator al lui D. Blagoev. Strălucit orator, publicist și scriitor.

[103] Gheorghi Bakalov (1873—1939). Istoric și critic literar de orientare socialistă și marxistă; de numele său se leagă formarea gîndirii literare marxiste în Bulgaria.

[104] Dimităr Poleanov, poet. Reprezentant, încă de la sfîrșitul secolului trecut, al poeziei proletare. Este considerat în primele două decenii ale secolului nostru „șeful curentului tendențios".

[105] Organ teoretic al P.M.S.D.B. și apoi al P.C.B. Întemeiat de D. Blagoev în 1897. Din 1947 a reapărut ca organ teoretic al C.C. al P.C.B.

[106] Organ de presă al P.M.S.D.B., 1897—1939.

[107] Revistă lunară. I, 1891.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[108] Revistă cu caracter cultural și literar, de orientare socialistă, din perioada 1900—1915.

[109] *Solidaritatea...*, loc. cit., p. 59,85,70, doc. nr. 20,23,26,

[110] *Ibidem*, p. 23, 25, 29, 48, 49, 52, 57, 81, 93, 100, 110, doc. nr. 2, 5, 7, 11, 13, 14, 15, 17, 33, 45, 49, 50, 57.

[111] Spre exemplu *Den* în 1907, toată luna martie publică *Buntă v Rumănia (Răscoala din România)*, într-o rubrică specială ; la fel *Novo Vreme*, *Ucitelska Misăl*. V. și N. Jecev, *Ecoul răscoalei din 1907 în Bulgaria*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, 1960, p. 307—320.

[112] *Solidaritatea...* loc. cit., p. 69, doc. nr. 21.

[113] *Ibidem*, p. 58, 76, doc. nr. 18, 19, 29.

[114] *Ibidem*, p. 90, doc. nr. 41.

[115] V. corespondența cu Sp. Haret și BAN, NA, f. 11, op. 3, nr. 1422

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Capitolul 4

TENDINȚE ȘI DIRECȚII ÎN RELAȚIILE LITERARE. LITERATURA ROMÂNĂ ÎN BULGARIA. MOMENTUL GHEREA ÎN RELAȚIILE LITERARE. PROGRAME DE TRADUCERE ALE LITERATURII ROMÂNE. POVESTITORI REALIȘTI ROMÂNI ÎN LIMBA BULGARĂ. GENURILE ȘI SPECIILE LITERARE PREFERATE. LITERATURA BULGARĂ ÎN ROMÂNIA. INFORMAȚIE ȘI INTERPRETARE ÎN RELAȚIILE LITERARE. REVISTE ROMÂNEȘTI DESPRE LITERATURA BULGARĂ MODERNĂ.

Înainte de a afla ce au citit și ce au ales bulgarii din literatura română în aceste decenii sau ce au ales și citit românii din literatura bulgară trebuie observat că sensibilitatea și interesul care intervin în acest dialog există, active, și în alte relații ale celor două literaturi. Pe de o parte, criteriile interne de selecție ale fiecărei opinii — română sau bulgară — iar pe de altă parte „concertul" de relații pe care fiecare din aceste literaturi îl are cu numeroase literaturi determină prezența sau absența unor fenomene în raporturile bilaterale. Fenomene și aspecte apărute în relațiile românilor și bulgarilor cu alte literaturi se transmit dialogului româno-bulgar ; se formează sau se desăvîrșește acolo gustul pentru anumite teme sau motive literare, pentru o anumită tipologie umană etc. Pentru cititorul și scriitorul din Sud-Estul european, elementul care-l influențează cel mai puternic rămîne încă în continuare atitudinea politică manifestă — de data aceasta față de fenomenul social — și mai puțin atitudinea estetică. Dacă aceasta din urmă totuși e proprie scriitorilor, creatorilor, publicul cititor se dovedește însă mult mai atras de conținutul social al literaturii și de epica vieții cotidiene, mai familiară.

Așadar, fiecare dintre cele două literaturi vine în relațiile regionale cu experiența și gustul format de alte raporturi — româno-franceze, ruso-bulgare etc.

Spre sfîrșitul veacului trecut, creația literară din cele două țări este orientată spre condiția socială, pe care o

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

abordează ca temă fundamentală. Pe planul percepției literare, atît gîndirea literară cît și opinia culturală se arată mult mai atente la problemele de analiză gravă și critică ale condiției omului în societate, la critica socială, la tăgăduirea violentă a valorilor în spiritul cărora societatea trăise și trăia ; sînt astfel introduse idei și teme din literatura realistă a unor popoare cu care spațiul nostru cultural stabilea acum contacte și a căror experiență socială maturizată contribuie la analiza lucidă a acelorași probleme aici. Atît traducerile cît și recenziile sau recomandările adresate publicului cititor se orientează către cărți de istorie, filosofie, etnografie, critică și istorie literară, cărți alese pentru a completa un tip de educație. Se traduce și se citește cu predilecție romanul, romanul social, proza scurtă, care se bucură de un real succes, proza literară de factură analitică. Se traduc prozatorii realiști ruși, proza din țările nordice — norvegiană, suedeză, daneză — proza engleză, povestitorii realiști francezi. În periodicele bulgare și românești din aceste decenii se întîlnesc traduceri din opera lui A.P. Cehov, N.V. Gogol, L. N. Tolstoi, G. de Maupassant, M. Gorki, se traduce poezia socialistei italiene Ada Negri[1]. Se cuvine menționată și puternica influență pe care au avut-o asupra ansamblului relațiilor româno-bulgare intelectualii universitari, oamenii de știință precum și colaborarea în cadrul mișcării socialiste din cele două țări.

De adăugat este și faptul că afinitățile și similitudinile dintre curentele sămănătorist și poporanist din România și cel narodnicist[2] din Bulgaria — orientări ideologice și literare — au avut un rol considerabil în direcționarea revistelor și a traducerilor spre acea literatură română sau bulgară care exprima aceste ideologii.

Nu trebuie ignorate nici relațiile diplomatice sau politice, momentele de încordare sau relaxare pe acest plan, care au influențat nu o dată un scriitor sau o revistă. Reacții precum cele exprimate cu înalta-i autoritate științifică de I.D. Șișmanov („Idealul meu rămîne mereu în înțelegerea cordială între popoarele balcanice) sau, mai modest, de G. Mărculescu („Prin aceste traduceri vreau să creez în România un curent de simpatie față de poporul bulgar") au fost uneori contra curentului și, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

orice caz, nu s-au datorat politicii duse de cele două state în acea perioadă.

Totuși, deși și-au format un spațiu autonom în această perioadă de la 1877 pînă la primul război mondial, relațiile literare româno-bulgare au rămas în continuare într-o oarecare dependență față de tendințele din viața social-politică cu care, în spațiul Sud-Est european, literatura a întreținut relații de obediență puțin prielnice observației obiective, lucru cel mai adesea păgubitor pentru fenomenul artistic.

Literatura română în Bulgaria

Impunerea „socialului" ca valoare artistică creatoare dominantă, însușirea experienței sociale ca modalitate de cunoaștere artistică a universului uman a provocat — firesc — în literaturile Sud-Estului european, în special cele română și bulgară, o perioadă (prelungită și dincolo de 1918) de neliniști, inconsecvențe, nesiguranțe, căutări și experimentări. Atît critica literară cît și cititorul simplu au fost puși adesea în fața unor deformări și denaturări din hățișul cărora au ieșit cu greu. Dominantele epocii de care ne ocupăm le dau curentele sămănătorist[3] și poporanist[4] în literatura română și narodneacestvo în Bulgaria.

În excelentele monografii consacrate celor două curente românești, Z. Ornea atrage atenția asupra valorii „istorice" a sămănătorismului, a legitimității apariției lui, considerîndu-l „un gest salvator într-o perioadă de așteptare", dar totodată susține că „scînteia a fost adusă din afară [vieții literare n.n.], și nu aflată în chiar structurile interioare ale vieții literare"[5]. Față de ultima afirmație am avea rezerve. Seamănă cu o justificare adusă unui curent literar. Dar această condiționare extraliterară a apariției unui fenomen nu este proprie numai sămănătorismului, ci întregii literaturi române de la începuturi pînă în prezent. Credem, mai degrabă, că unele ramificații apărute în marginea sau în interiorul sămănătorismului au o sorginte ades străină structurii interioare a vieții literare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De asemenea, socotim că, cel puțin pe un anumit plan al literaturii, sămănătorismul nu a reprezentat un regres în literaturile română și bulgară. E. Lovinescu, așezînd sămănătorismul sub semnul distincției estetic-etic, îl consideră un regres în planul esteticului[6] și în mare parte afirmația este îndreptățită. „În parte" pentru că în planul prozei literare se poate vorbi mai degrabă de o stagnare și nu de un regres. Dacă narodnicismul rus a venit în conflict cu realismul fundamentat de o lungă tradiție și ca atare reprezintă un regres în gîndirea literară rusă, în Bulgaria și România narodnicismul, sămănătorismul și poporanismul completează tradiția realistă și tocmai pe acele planuri care nu erau dezvoltate. Cele trei curente, chiar dacă reprezintă uneori doar forma confuză a gîndirii realiste, sînt un moment necesar pentru aducerea la suprafață a valorilor sociale fundamentale ale societăților rurale română și bulgară. Literatura rusă, în momentul apariției narodnicismului avea o largă și continuată în timp galerie de personaje „ideologi", de intelectuali, o lungă galerie de personaje care reprezentau tipurile sociale fundamentale ale Rusiei. Evident că galeria narodnicistă, apărută după aceea a lui Gogol, Tolstoi, Dostoievski, reprezintă un pas înapoi, dacă nu mai mulți, în gîndirea literară. Literaturile română și bulgară, în momentul apariției sămănătorismului și narodnicismului (bulgar), nu aveau în urmă o galerie de personaje „reale", nu trecuseră prin literatură — și încă în planul estetic care se crede a fi fost atins în aceste literaturi înainte de sămănătorism — tipurile umane și sociale fundamentale ale societăților românești și bulgare. Prin Caragiale, și, mai înainte, chiar de la Nicolae Filimon, se trecuse direct la lumea orașului, a funcționarilor și a politicienilor, a ariviștilor de tip balzacian. Se trecuse peste tipologia reală, fundamentală încă a acestor societăți. Și nu doar gîndul că ar trebui totuși să figureze și această lume în literatură a fost credem cauza apariției sămănătorismului și poporanismului, ci nevoia unei fundamentări mai reale a gîndirii artistice.

În ciuda faptului că platforma ideologică a sămănătorismului avea nuanțe „naționale și naționaliste", literatura care exprimă acest curent a reușit în practică să impună atenției mai ales problemele sociale care agitau

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

societatea românească. Au adus nu numai problematica și contradicțiile fundamentale ale satului, ci întregul univers agrar, cu tipurile fundamentale ale acestei societăți, univers în care și din care s-a format experiența și gîndirea socială a acestui spațiu. Și de această experiență avea nevoie mai ales proza literară — în speță romanul — pentru a depăși pragul eticului și etnicului și a-l atinge pe cel al esteticului. Este adevărat că, în virtutea unei mentalități care apăsa asupra literaturilor română și bulgară — aceea a idealizării, proprie mai ales etapei „naționale" din tematica literară — acest univers apare idealizat și ca atare parțial falsificat ; literatura română „sămănătoristă" și, în oarecare măsură, cea poporanistă își exprimă, afecțiunea, atașamentul față de acest univers, nu îl și analizează. De această inconștientă falsificare nu se pot feri nici cercetările etnografice și folclorice în faza de entuziasm a acelor decenii, care au creat la intelectuali doar nostalgii ale tradiționalului țărănesc. Simplificat deci prin idealizare, acest univers vine totuși la suprafață — și aceasta este poate cel mai important. Se impune atenției artistice. Privirea artistică deformantă a sămănătoriștilor a fost corectată cînd aceeași imagine a căzut sub ochii realismului analitic — spre exemplu al lui L. Rebreanu. Dar, avem, cred, justificarea să spunem că fără sămănătoriști acest univers ar fi întîrziat mult să apară în literatură. Sau poate nu ar fi apărut deloc, așa cum aproape un veac — cel de al XIX-lea — literatura nici n-a observat existența acestui spațiu. Trecerea peste această etapă ar fi fost nefastă celor două literaturi. Dacă ideologia care stă la baza sămănătorismului era de natură conservatoare, dacă datorită noutății tipologice și chiar noutății unor specii literare abordate nu avem valori literare sămănătoriste de primă mînă, în schimb avem un cîștig prin lumea pe care o aduc cele două curente în literatură și prin problematica pe care o deschid, preluată la alt nivel artistic abia între cele două războaie mondiale.

Am readus în discuție sămănătorismul insistînd doar pe cele două trăsături ale sale — caracterul social și cel de literatură realistă — pentru că în relațiile literare analizate aici ele au fost cele care au atras atenția. Interesant este că în epocă literaturile vecine în contact cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

literatura română „aleg" fața socială a sămănătorismului și o ignoră pe cea „naționalistă". În mod cert acest fenomen apare în relațiile cu viața literară și ideologică bulgară a vremii. Din întreaga literatură sămănătoristă și poporanistă, cu nostalgii rurale și boierești, fără greș se aleg pentru traducere în limba bulgară povestiri care redau starea grea a țărănimii române. Nici urmă în aceste proze, de bunăvoință față de boierimea română, pe care dealtminteri o confundă cu arendașii și o numesc fără excepție „ciocoi". Această diferență sămănătorismul român o făcea, aducîndu-și mereu aminte de originea străină a arendașilor ! Ignorarea din partea cercurilor literare străine a caracterului naționalist și reacționar al acestui curent este foarte interesantă, mai cu seamă că din întreaga literatură română a vremii sămănătoriștii și poporaniștii sînt traduși de predilecție. Ciudat e faptul că această literatură este preluată de socialiștii străini, ca exemplificare pentru teoria artei cu tendință. Certitudinea că în relațiile literare româno-bulgare producțiile literare sămănătoriste capătă o mai mare semnificație socială decît „național-naționalistă" ne-o întărește un fenomen pe care l-am urmărit îndeaproape. Respectiv, majoritatea autorilor români traduși — luați direct din revistele sămănătoriste — sînt publicați în Bulgaria, în reviste socialiste, iar în 1907 aceleași reviste îi publică, ilustrînd imaginea dramatică a țărănimii românești. În Bulgaria, mișcarea socialistă devenise puternică, și, încă din 1885, prin Dimităr Blagoev sînt întemeiate cîteva reviste care propagă și teoretizează materialismul, inclusiv în gîndirea literară. Și în Bulgaria ca și în România se scriu articole, se poartă îndelungi polemici asupra artei cu tendință, asupra realismului și materialismului asupra „literaturii socialiste". Dar o literatură socialistă care să corespundă teoriei — nu exista nici în Bulgaria și nici în România. Nu existau scriitori socialiști — evident cu micile excepții cunoscute. Astfel că ne aflăm în fața unui fenomen interesant : nu romanul, nu povestirea realistă, pornită dintr-o adîncă cunoaștere și interpretare artistică a vieții sociale, impune sau atrage teoria și critica literară care susțin tendința, ci teoria și critica sînt acelea care atrag atenția asupra acestui spațiu de creație literară, care ar trebui să existe, și care începe să existe în jurul acelor nuclee de ideologie

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a literaturii. În dialogul româno-bulgar căutările din acest spațiu se fac simțite în deceniile cercetate, așa cum vom vedea.

Printre primele manifestări ale acestor căutări se înscriu recenziile și traducerile în bulgară din *critica literară românească de orientare socialist-materialistă.*

Momentul Constantin Dobrogeanu Gherea în relațiile literare

Nu întîmplător primul autor român tradus și recenzat în Bulgaria liberă este C. Dobrogeanu Gherea. Nu întîmplător, dacă ținem seama de faza de căutări și neliniști în care intră cele două literaturi, de dezbaterile pe care le întîlnim în presa literară bulgară și română la sfîrșitul veacului trecut, asupra problemelor literare și mai ales asupra problemei „arta cu tendință" și „arta pentru artă".

În 1892, Krăstio Rakovski, cunoscut lider socialist[7] : atit în Bulgaria cît și în România, se afla la Ploiești, alături de Gherea și de acolo trimite revistei socialiste bulgare *Den* o recenzie la studiul *Concepția materialistă a istoriei*[8] cu care se deschide un moment Gherea în presa bulgară.

Tîrziu, peste trei decenii, Ivan T. Klincearov va scrie, într-o prefață la același studiu (*Concepția*[9]...), despre existența unui moment Gherea în Bulgaria la sfîrșitul veacului trecut, subliniind importanța lui pentru mișcarea socialistă bulgară : „Articolul lui C.D. Gherea, *Concepția materialistă a istoriei,* are o importanță istorică. Încă de la anii '90 ai veacului trecut articolul a făcut înconjurul tuturor țărilor civilizate și nu există marxist al acestei epoci, care să nu-l fi citit, înainte de a trece la lucrările științifice ale lui Marx și Engels. În limba bulgară el a apărut prima dată în revista *Den*, anul III, 1894, iar în același an a fost publicat și în broșură[10]. După cum vede și cititorul, articolul lui Gherea premerge la noi operele lui Plehanov și este unul din primele opere clasice din istoriografia bulgară, care a orientat vechea noastră generație socialistă spre concepțiile științifice marxiste ale istoriei. Introducîndu-l în nr. 1 al bibliotecii *Znanie*[11] pentru muncitorii bulgari și pentru tineretul studios, noi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sîntem convinşi că ei vor avea acelaşi folos din el, pe care l-au avut primele generaţii socialiste. Nici un tînăr, nici un muncitor nu poate trece la socialismul ştiinţific înainte de a citi broşura."[12]

Reţinem faptul că studiul lui Gherea a fost încă din ultimul deceniu al veacului trecut una din lecturile de bază ale socialiştilor bulgari, al „primelor generaţii socialiste" cum spune Klincearov, care îl considerau carte de căpătîi, îl traduceau, editau, reeditau şi popularizau în Bulgaria. De asemenea, ne atrage atenţia şi afirmaţia : „încă de la anii '90 ai veacului trecut articolul a înconjurat toate ţările civilizate". Lucrul este perfect adevărat judecînd numai după faptul că următoarele articole ale lui Gherea se traduc în Bulgaria din limba franceză şi rusă, şi aceasta la foarte scurt timp după ce Gherea le publica în presa românească. S-au făcut traduceri în Bulgaria şi din limba română, dar ne reţine atenţia faptul că ele se traduceau şi din alte limbi. Probabil că, întîlnindu-le în presa străină, socialiştii bulgari treceau imediat la traducerea lor în bulgară fără să mai caute originalul românesc. Şi, la fel, nu putem decît constata cu interes că opera lui Gherea premerge în Bulgaria lecturilor din Plehanov.

Popularitatea lui C. Dobrogeanu Gherea în Bulgaria se datorează îndeosebi studiilor sale de critică şi teorie literară.

În ordine cronologică, după recenzia şi traducerea *Concepţiei materialiste a istoriei,* următorul studiu al lui Gherea, apărut în limba bulgară, este unul de teorie literară. *Cauzele sociale ale pesimismului*[13], tradus din franceză şi publicat în trei numere consecutive ale revistei socialiste *Delo,* în 1894. Acesta, ca şi următorul, tradus tot din franceză şi tot de Ivan Dairev, *Taras Şevcenko*[14] au cunoscut variante în franceză şi bulgară imediat după apariţia lor în română[15], fapt suficient pentru a înţelege rapiditatea cu care se răspîndeau scrierile lui C. Dobrogeanu Gherea şi cîtă importanţă li se acorda în peisajul critic literar bulgar.

După acest articol, presa bulgară se mai ocupă de C. Dobrogeanu Gherea abia în 1901 ; şi de data aceasta ştirea vine tot prin filieră franceză. În pagina a doua a cotidianului *Vecerna Poşta,* sub titlul *Soarta a doi lite-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rați, se comunică cititorilor că dramaturgul român I. L. Caragiale și criticul C. Dobrogeanu Gherea au fost nevoiți, unul să-și deschidă o berărie în București iar celălalt o tutungerie la Ploiești pentru a-și asigura existența materială[16]. Știrea poate da impresia că a fost publicată doar pentru spectaculosul ei. Dar dacă urmărim presa bulgară în zilele următoare acestei știri vom afla deschisă o anchetă asupra stării materiale a scriitorilor bulgari. Primul care răspunde anchetei este poetul protestatar Stoian Mihailovski. După alte cîteva răspunsuri ancheta încetează. Nu putem avea certitudinea că această anchetă a fost deschisă în urma sugestiei date de informația referitoare la cei doi scriitori români, dar nici nu putem omite faptul că cele două informații se succed la foarte scurt timp în presa bulgară.

În 1904, în luna aprilie, ziarul *Rabotnicesko Delo*[17] publică un articol al lui Gherea, *Importanța istorică a lui 1 Mai*.[18] După aceasta, revista socialistă *Săvremenik*[19] condusă de G. Bakalov va reîncepe seria de articole Gherea, despre literatură. În 1909 revista publică *Artiștii cetățeni*[20], tradus din românește de Ivan Mihovski, care în același an traduce și articolul *Stimulul moral*, cu subtitlul *Judecata posterității și judecata contemporanilor*[21]. Tot în 1909 o altă revistă publică în traducere articolul *O problemă literară*[22] iar în anul 1910 periodicele *Rabotnik*[23], *Delo*[24] și *Săvremenik*, mai publică cîteva studii și articole despre Gherea[25].

Faptul că după aproape un deceniu de la Războiul de independență — deceniu în care presa bulgară nu scrie nimic legat de literatura română — primul om de litere tradus și recenzat în limba bulgară este C. Dobrogeanu Gherea, evident nu este un capriciu al întîmplării, cu atît mai mult cu cît nu este vorba de un singur articol, ci de o serie întreagă care atestă neîndoielnic o popularizare programată în Bulgaria a ideologului și teoreticianului literar materialist. Cu atît mai mult, ne convingem că nu este o întîmplare, dacă remarcăm faptul că revistele care traduc și publică studiile lui C. Dobrogeanu Gherea sînt în majoritatea lor socialiste. Prezența lui Gherea în presa bulgară se datorează unei atmosfere speciale existente aici, atmosferă similară cu cea românească a acelor ani.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Relațiile lui C. Dobrogeanu Gherea cu cultura bulgară își au rădăcinile în epoca dinaintea Războiului de Independență, prin legăturile lui Hristo Botev cu socialiștii români Russel-Suzildovski, Zamfir Arbore și Gherea. Dealtminteri G. Bakalov îi va scrie mai tîrziu lui Gherea solicitîndu-i informații legate de poetul bulgar[26] și tot astfel se va face apel și la Zamfir Arbore[27]. Sînt apoi cunoscute relațiile lui Gherea cu cercurile socialiste bulgare de după 1877. Dar nu numai aceste relații directe de colaborare pe planul mișcării socialiste și al prieteniei între oameni de aceeași convingere sînt motivul principal și real pentru care se traduce și se popularizează opera teoreticianului literar Gherea. Există motivații mai adînci ale evenimentului.

Mi se pare de prisos a mai repeta aici ce a însemnat pentru gîndirea românească Constantin Dobrogeanu Gherea. Reamintim că în activitatea teoreticianului și ideologului socialist una din preocupările principale a fost teoria și critica literară. Cum se știe, Gherea a pus bazele esteticii materialiste în România, a deschis în gîndirea românească o viziune nouă, iluminînd fenomenul literar din unghiuri nebănuite pînă atunci și care dădeau literaturii fundamentarea socială și realistă necesară pentru rolul pe care îl avea ca fenomen social. În cadrul, și concomitent cu reorientarea gîndirii Sud-Estului european, și implicit a celei românești, pe axa experienței și gîndirii sociale ca valoare artistică creatoare în literatură, Gherea teoretizează și fundamentează valoarea acestei orientări. Opera lui de teoretician și critic literar a căutat și a dat răspuns sarcinilor aflate în fața creației artistice și literare. Activitatea sa de la *Contemporanul* (1881—1891), *Critica socială* (1891—1893), *Democrația socială* (1892), *Literatură și știință* (1893—1894), *Lumea nouă literară și științifică* (1895—1896) privește mai ales raportul dintre fenomenul social și cel estetic, „formulînd principii de valoare și valabilitate trainică, deschizînd perspective noi în investigarea fenomenului artistic"[28]. Disputele și polemicile tăioase cu cercurile junimiste, partizane ale „artei pentru artă", cărora le opune cunoscutul principiu „artă cu tendință", au făcut epocă în istoria gîndirii românești. Prestigiul de istoric literar și teoretician literar materialist al lui Gherea trece granița odată cu prestigiul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ideologului socialist, fapt pe care l-am subliniat amintind traducerea în mai multe limbi a operei lui Gherea. De subliniat este încă un fapt și anume că noua orientare marxistă din analiza fenomenului literar pe care o aduce opera lui Gherea reprezintă în gîndirea Sud-Estului un filon nou, o noutate în adevăratul sens al cuvîntului. Preocupări similare au în această vreme și Franz Mehring, G. V. Plehanov, P. Lafargue, dar ei se plasează cronologic după studiile lui Gherea sau în același timp cu el[29].

În Bulgaria, în aceeași vreme, atitudinea gîndirii literare se apropie de cea românească. În 1885 Dimităr Blagoev, întors din Rusia[30], înființează revista socialistă de orientare marxistă *Sovremenii Pokazatel*[31], în care începe seria de analize asupra literaturii din unghiul de vedere marxist. În 1891 ia ființă Partidul Socialist Democrat Bulgar. După *Sovremenii Pokazatel* Blagoev scoate *Rabotnik* și apoi organul teoretic al partidului, revista *Novo Vreme*. În presa socialistă și îndeosebi prin articolele sale, D. Blagoev deschide în Bulgaria acea viziune nouă din gîndirea literară. În Bulgaria vor începe aceleași dispute pe care le-am întîlnit între *Contemporanul* românesc și gîndirea Junimii. În disputele teoretice se aleg drept argumente operele realiștilor bulgari, Ivan Vazov și Aleko Konstantinov.[32] Dar la începutul deceniului al zecelea aceste posibilități de ilustrare erau minime în literatura bulgară. Pe de o parte, revistele socialiste încep traducerea unor teoreticieni literari materialiști, care analizează raportul dintre artă și realitate, iar, pe de alta, se încearcă tot prin traduceri, de literatură, exemplificarea acestor teorii. Întrucît dacă, teoretic, se milita pentru o literatură socialistă, în realitate această literatură nu exista, așa cum nu exista nici în România. Literatura „tendențioasă", cum îi spune un cărturar al vremii, creată în Bulgaria și România acelor ani nu a rezistat vremii, dar a impus orientarea și mai ales a contribuit la temeinicia viziunii sociale în literatură. În preluările din alte literaturi s-au căutat tocmai creațiile care să ilustreze dezbaterile teoretice, o literatură a meditației și experienței sociale integrate valorii artistice. În această atmosferă, normal era ca în relațiile cu cultura română atenția să se îndrepte către unul din cei mai strălucițți reprezentanți ai acestei gîndiri. Iată de ce nu mai sînt

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

căutate cărțile din deceniile anterioare, ci paginile *la zi* ale revistelor și periodicelor literare. Cele două literaturi aflate pe drumul căutării formelor și conținutului social stabilesc legăturile cu vecinii în funcție de această tensiune internă. Cu studiile lui Gherea se deschide în relațiile literare româno-bulgare filiera pe care se vor stabili cele mai intense contacte, cu traducerea lui Gherea se stabilește coordonata majoră a acestor relații.

Traducerea și audiența lui Gherea în Bulgaria se încadrează într-un program mai vast al socialiștilor bulgari și corespunde unei speciale sensibilități literare la ideologia materialistă. Pe aceeași linie este tradus din românește și articolul lui Anton Bacalbașa *Artă pentru artă*[33]. Tălmăcirea o face traducătorul lui Gherea, Ivan Mihovski de la *Săvremenik*, și este publicată în revista socialistă *Ucitelska Misăl*. Anton Bacalbașa mai fusese tradus cu două fragmente din proza sa *Moș Teacă*[34] în 1899, dar traducerea studiului citat face parte din același program al presei literare socialiste și a dezbaterilor deschise în lumea literară bulgară, dezbateri în care *Săvremenikul* lui G. Bakalov joacă un rol pe cît de activ pe atît de eficace.

Astfel, din primele pagini ale noilor relații literare peste Dunăre, aflăm imprimată puternic pe de o parte orientarea socialist-materialistă, iar pe de altă parte o preferință pentru critica și teoria literară, o tendință spre descifrarea teoretică și critică a valorilor implicate în literatura vecină și atît de apropiată ca univers literar și uman.

Programe de traducere a literaturii

Alături de critica literară de orientare socialistă care și-a avut rolul ei deosebit în receptarea literaturii române în Bulgaria, trebuie consemnate cîteva momente de publicistică literară care facilitează răspîndirea literaturii române în Bulgaria și totodată mărturisesc interesul pe care societatea bulgară îl are pentru cultura română contemporană.

Este vorba de planuri-program de difuzare a literaturii române, propuse de oameni de cultură ai vremii și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de traducători. Fiecare din aceste programe exprimă o opinie diferită, dar toate au la bază descoperirea entuziastă a literaturii române, apropiată ca univers literaturii bulgare. Descoperirea aparține generațiilor noi ale intelectualității bulgare, nu foștilor emigranți în România, și privește literatura actuală, cea a deceniului 10 din veacul trecut sau a începutului de veac nou.

Una din primele încercări de a traduce un mare volum de literatură română în Bulgaria aparține studentului bulgar D. Kacemakov, care urma cursurile facultății de litere la București. În 1897 el trimite profesorului I. D. Șișmanov — redactor atunci și al revistei *Bălgarski Pregled*[35] două caiete cu poezie românească traduse în limba bulgară[36]. La sfîrșitul celor două caiete se află o scrisoare către redacția revistei, mai precis către profesorul Șișmanov: „Literatura română, spune el, este cunoscută de multe popoare (în germană sînt traduse poezii ale marilor poeți români Mihail Eminescu, A. Vlahuță, G. Coșbuc, Conachi, Skeletti și mulți alții; în franceză sînt traduse poezii ale lui Eminescu și poate și ale altor poeți dar eu nu am cunoștință de asta...) ...Țelul meu este să îmbogățesc literatura noastră cu o parte din cea românească."

Răsfoind caietele trimise de D. Kacemakov, aflăm traduceri din poeții români Radu D. Rosetti, Th. M. Stoenescu, M. Zamfirescu, Traian Demetrescu, Al. Depărățeanu, Matilda Cugler-Poni, Constantin Petroni, I. N. Roman, D. Bolintineanu, T. Șerbănescu, A. C. Cuza, E. Heroveanu, I. Laur, Gheorghe din Moldova, G. Coșbuc, Skeletti, C. Conachi sau Vasile Alecsandri[37]. Poeziile trimise de Kacemakov nu au fost publicate cu excepția *Mariei* de I. N. Roman, care apare într-un grupaj de poezie românească în *Letopisi*, în 1901[38]. Motivul este slaba lor realizare artistică. Dar caietele ne oferă cîteva aspecte proprii perioadei și le vom reține. În primul rînd această antologie de poezie este compusă de studentul bulgar la 1897, cînd în Bulgaria încă nu se traducea prea mult din română și numărul mare de poezii traduse ne mărturisește o adevărată descoperire avidă a literaturii române de către generația de după 1877 a intelectualității bulgare. Scrisorile care însoțesc traducerile exprimă entuziasmul acestei descoperiri. Pe de altă parte, stîngăcia

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

traducerilor dezvăluie o firească lipsă de experiență pe planul traducerii poeziei românești în bulgară. Universul poetic românesc nu era încă cuprins într-un limbaj artistic bulgar. Kacemakov simte el însuși această lipsă și va însoți traducerile în versuri de traducerea în proză a textului, urmărind de data aceasta valoarea semantică exactă a cuvintelor. Spera probabil ca un poet colaborator al revistei să stilizeze aceste poezii. Adesea dă două trei sinonime pentru același cuvînt. El îi și scrie lui Șișmanov : „Domnule redactor, dacă cineva din redacție știe românește, vă rog să-mi scrieți ca să vă trimit poeziile și în românește ca să puteți verifica exactitatea lor"[39]. Cuprinsul celor două caiete ne mărturisește că studentul bulgar la București urmărea cu deosebită atenție publicațiile periodice românești de unde alege aceste poezii. În plus, el selectează și poeți străini, publicați în românește, pe care îi tălmăcește în bulgară și pe care îi găsim într-o simpatică și semnificativă dezordine în aceleași caiete : Sofocle, Heine, Lermontov, Hafis, Ossian (!), Petöfi, Wordsworth, Anakreon, ș.a. După cum și singur mărturisește revista pe care o urmărește îndeaproape era *Convorbiri literare*[40].

Fiecare traducere, și de aici reiese și nuanța programatică a gestului lui Kacemakov, este precedată de o fișă biobibliografică a autorului respectiv. Notele biobibliografice dovedesc că el a întreprins și o serioasă documentare asupra vieții și operei poeților traduși și că avea în minte o prezentare sistematică a poeziei românești. Deși poeziile nu au fost publicate, entuziastul traducător va fi recomandat cu traduceri de proză revistelor *Letopisi*[41] și *Bălgarska Sbirka*[42] și îl vom întîlni cîțiva ani prin periodicele bulgare semnînd traduceri din românește — dar mai ales proză.

Un alt program asemănător se datorează lui Ivan Slaveikov, fiul poetului Petko Racio Slaveikov[43] și fratele poetului Pencio Slaveikov[44]. În 1895 revista *Bălgarska Sbirka*, condusă de prof. St. S. Bobcev, anunță că în anul următor, 1896, revista va publica din inițiativa și sub semnătura lui Ivan Slaveikov[45] o serie de traduceri din literatura română[46]. De programul de traducere al lui I. Slaveikov se leagă cîteva nuanțe pe care ținem să le subliniem. În primul rînd, este, cronologic, primul pro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

gram de traducere a prozei românești. În al doilea rînd, directorul acestei reviste, S. S. Bobcev, era un fost emigrant în România — unde a și scos un ziar, în anii 1877—78[47]. În jurul foii *Bălgarska Sbirka* de la Sofia erau concentrați mulți din foștii emigranți în România; aici au publicat Ivan Vazov, K. Țankov ș.a. De asemenea, ideea unei traduceri programatice a prozei românești apare la Slaveikov tot în mijlocul unui fost cerc de emigranți în România, care cunoșteau dealtminteri bine literatura română și cercurile ziaristice și literare românești. Într-adevăr, Ivan Slaveikov lucrase în anii 1882—1883, probabil și în anii următori, la agenția diplomatică bulgară de la București, agenție condusă de K. Țankov[48], unul dintre emigranții cei mai apropiați cercurilor ziaristice și politice românești liberale pînă la 1877, la aceeași agenție lucrînd și Anghelache Savici[49], poetul D. Velixin și încă cîțiva obișnuiți cu limba română și societatea românească.

Ivan Slaveikov nu a reușit să-și pună în aplicare planul[50], deși revista lui Bobcev se declarase gata să găzduiască în paginile sale toate traducerile propuse de Slaveikov. Dar, chiar dacă proiectul lui Slaveikov nu se realizează, el reușește să creeze în cercul de la *Bălgarska Sbirka* o atmosferă favorabilă literaturii române; proiectul are un efect stimulator și sugestiv asupra revistei; în curînd revista începe să publice literatură română în traducere. Cu vremea, *Bălgarska Sbirka* își formează un colectiv de colaboratori în traducerea și prezentarea literaturii române și va fi pînă la 1918 una din revistele care publică cel mai mare număr de traduceri din românește.

În 1900 tot *Bălgarska Sbirka* va prezenta publicului cititor un nou program de traduceri din românește, program pe care în mare măsură îl va realiza. Cel care face propunerea-program, anunțînd și scriitorii pe care îi va traduce este N. Nikolaev, care semnează cu pseudonimul Nemo. Interesant este că și acest al doilea program prezentat de *Bălgarska Sbirka* este tot de proză. Respectiv în 1900, traducînd pentru revistă două povestiri de Vlahuță, Nemo, după ce face o scurtă prezentare a autorului român, anunță: „În afară de acesta, noi vrem să dăm aici cîteva povestiri și din alți scriitori români cum sînt

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Carmen Silva, [P.] Ispirescu, [Th. M.] Stoenescu, Duiliu Zamfirescu, M. Zamfirescu, P. Dulfu, [B. St.] Delavrancea, [I.] Hasdeu și alți scriitori tineri și vîrstnici, *pentru a da la noi un tablou mai complet al literaturii vecine în care foarte adesea găsim trăsături culturale și spirituale comune cu tînăra noastră literatură*"[51] (s.n.). De data aceasta revista va pune în aplicare programul său și Nemo va traduce pe cei mai mulți dintre scriitorii români anunțați în paginile ei. Se pare că Nemo a trăit destui ani în România și a fost unul din obișnuiții cercurilor literare și ziaristice de aici[52]. Felul, tonul aproape intim, cu care vorbește de scriitorii români traduși și prezentați, mai ales despre Anton Bacalbașa și cercul de la *Adevărul*, informațiile pe care le dă (și pe care numai un obișnuit al acestor cercuri le putea cunoaște) ne fac să credem că Nemo a trăit multă vreme în România și că viața literară românească îi este cunoscută în toate nuanțele. Dealtminteri, autorii pe care el îi alege pentru tradus dovedesc la el o bună cunoaștere a valorilor literare din România. Și mai merită consemnat faptul că Nemo este primul traducător care introduce în revistă nota biobibliografică a autorului român tradus (același lucru a făcut și Kacemakov, dar la el totul a rămas în manuscris). Merită consemnat acest fapt pentru că la acea vreme nu era în obișnuința traducătorilor să facă astfel de prezentări. Nemo prezintă pe toți autorii români pe care îi traduce, încercînd de obicei să facă o legătură între universul scriitorului tradus și literatura bulgară. Am și subliniat mai sus fraza prin care el mărturisește ce l-a îndemnat să înceapă traducerea și prezentarea sistematică a literaturii române și anume acea sincronizare în tematica și valorile literare pe care le sesizează în cele două literaturi. El evidențiază mai ales acea viziune comună proiectată asupra unei realități atît de asemănătoare și ea. Inițiativa lui Nemo și a revistei *Bălgarska Sbirka* a avut darul să creeze o atitudine față cu literatura română, impunînd un anumit unghi de percepție : preferința pentru proza scurtă, pe care o vom înregistra pe tot parcursul perioadei. Proza modernă era încă un domeniu al atracției pentru cele două literaturi, atracție față de o expresie literară care cuprindea plenar universul individual. Sensibilitatea față de proza modernă românească, pe lîngă faptul că se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

desprinde din sensibilitatea în genere față de proză, mai are și acea tresărire a cunoașterii lumii celei mai apropiate universului uman și social bulgar. De aici apare tendința de a traduce mai mult proză românească decît poezie și intenția de a transpune în bulgară această lume literară ; dorința traducătorilor este de a confesa celor de o limbă cu ei descoperirea unei literaturi în care își pot recunoaște chipul.

Cel de al patrulea program de prezentare și traducere a literaturii române aparține profesorului I. D. Șișmanov. Din scrisoarea directorului de la 1908 al *Convorbirilor literare*, S. Mehedinți, reiese că la ședința comună din 1904, cu ocazia vizitei lui Șișmanov în România, s-a stabilit un program de prezentare și traducere a literaturilor română și bulgară în cele două țări. În scrisoare Mehedinți îi amintește profesorului Șișmanov că a promis trimiterea unui sumar de literatură bulgară — recomandată pentru traducere, și de asemenea un studiu asupra literaturii bulgare și mai vechilor relații literare româno-bulgare[53]. Din aceste scrisori între I. D. Șișmanov și S. Mehedinți, constatăm că și în România a existat, la *Convorbiri literare*, un program similar de prezentare a literaturii contemporane bulgare cititorilor români, care s-ar fi realizat atît prin traduceri cît și prin articole. Acest program al *Convorbirilor literare* — nefinalizat din păcate — nu exprimă o nuanță nouă în atitudinea revistei față de literatura bulgară. Sistematic, începînd din 1895, în paginile ei și-au făcut loc informații despre literatura vecină.

Tot în România, cu un program similar se angajează din 1909 revista *Viața românească*, care în parte va reuși să realizeze ceea ce a promis cititorilor.

Cu acest nou program se inaugurează și sistemul de a trece literatura tradusă prin controlul criticii literare din țara a cărei literatură se traduce ; critici români vor recomanda literatura română pentru traducere în Bulgaria și critici bulgari vor recomanda literatura bulgară pentru traducere în România. Se introduce prin acest sistem un control avizat și competent în prezentarea literaturii străine. Dealtminteri, după această convenție neoficială dintre ministrul instrucțiunii din Bulgaria și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

revista *Convorbiri literare*, în România se vor traduce articole de prezentare ale literaturii bulgare, semnate de criticul de la revista *Misăl* — K. Krăstev, iar în Bulgaria va fi publicat un articol solicitat criticului român Ilarie Chendi. Articolul lui Chendi dă cititorului bulgar o imagine completă a literaturii române moderne ; sînt prezentați scriitorii români contemporani, gruparea lor pe școli literare, curente, în jurul revistelor și a unor platforme literar-artistice. Pentru prima dată în relațiile literare româno-bulgare apare imaginea presei literare grupată pe ideologii estetice, cu viața lor autonomă în jurul căreia se concentrează forțele scriitoricești ; este subliniat rolul teoretic al acestor reviste în viața literară și puterea lor de influență. Este unul din cele mai substanțiale articole ale vremii, privind viața literară a unei țări, prezentată unui public de altă limbă.

Aceste evenimente publicistice cu valoare de program în relațiile literare, programe de traducere și cunoaștere a literaturii române în Bulgaria (ca și a celei bulgare în România) conferă perioadei semnificații în plus față de cele anterioare și evidențiază acea trăsătură a epocii pe care o subliniam mai înainte ; dialogul literar are tendința din ce în ce mai accentuată de a se desprinde de ansamblul relațiilor culturale, de a se autonomiza, de a-și crea forțe și forme proprii de existență.

Programele prezentate de diferitele reviste și de diferitele personalități vor avea un rol important în mersul relațiilor literare mai ales prin puterea lor inițiatoare. Dar tot atît de adevărat este că în aplicarea lor nu s-a ținut totdeauna seamă de recomandările competente. Multe traduceri pe care le întîlnim în acei ani ni se par astăzi fără rost și neelocvente pentru literatura pe care o reprezentau. Dar alături cu aceasta au fost traduse nume și opere de prestigiu ale literaturii române.

Povestitori realiști români traduși în limba bulgară

În afară de critica literară materialistă, literatura română se impune în Bulgaria cu o a doua orientare mai conturată — povestitorii realiști români. Trebuie spus că, în contextul larg al relațiilor, cele două orientări nu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sînt străine una de cealaltă şi că traducerea şi cunoaşterea operei lui C. Dobrogeanu Gherea în Bulgaria s-a reflectat şi asupra alegerii literaturii române pentru traducere şi prezentare publicului cititor bulgar.

Această orientare este într-un fel şi consecinţa în planul relaţiilor a cîtorva stări şi atitudini din ambele societăţi, dar mai ales a unor tendinţe similare în literaturile română şi bulgară şi a existenţei simultane în cele două ţări a unor curente, cum sînt sămănătorismul şi poporanismul la noi, respectiv narodnicismul în Bulgaria. Dar mai ales se poate vorbi de un simultan proces de experimentare a formelor şi expresiilor artistice ale realismului şi de asimilarea experienţei sociale ca valoare artistică creatoare.

În noua perioadă se poate remarca în societatea bulgară, atunci cînd intră în contact cu spaţiul literar românesc, o preferinţă pentru proză şi mai ales pentru schiţă şi povestirea scurtă. În perioada precedentă dialogul literar s-a stabilit mai ales în universul poeziei şi dramaturgiei[54]. Poezia în cele două literaturi a fost dealtminteri şi expresia majoră a epocii de luptă pentru renaşterea şi neatîrnarea naţională. Vocea literară a celor două naţiuni şi-a găsit în poezie o exprimare mai firească şi mai în acord cu acustica epocii. În noua perioadă însă, expresia majoră a literaturii este proza, şi pînă la primul război mondial cele mai numeroase realizări se vor efectua în acest domeniu. Din relaţiile româno-bulgare vom constata că gustul cercurilor literare şi al publicului cititor este sensibilizat la literatura care cuprinde şi exprimă în prim plan valorile sale fundamentale, precum şi doleanţele sale în permanent conflict şi dezacord cu legile societăţii, căreia îi aparţine, dar care în mod sistematic face abstracţie de drepturile lui. Ca şi în Bulgaria, şi în România, lupta de eliberare naţională a întreţinut speranţa că atunci cînd societatea românească va aparţine românilor şi nu străinilor starea ţărănimii şi a sărăcimii oraşelor se va îmbunătăţi. Dar Eliberarea nu schimbă nimic, Independenţa naţională a adus, pentru marea majoritate a populaţiei acestei peninsule, o imensă deziluzie ; lumea nouă promisă, şi în care păturile de populaţie majoritare intrau acum, nu ţinea cont de ele,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cum nu s-a ținut cont nici înainte. Departe și ea de a aduce sau propune o rezolvare fundamentală a stării acestor pături sociale, literatura impune meditația asupra unui univers uman și social ignorat.

Experiența artistică a literaturilor Sud-Estului poposise însă mai puțin în zona noii valori sociale, noua tipologie socială (de fapt vechea lor tipologie umană dar dezbrăcată de ideal și mutată în spațiul adevărului) era greu de redat în limbajul literaturii. În mod ciudat, într-o societate de țărani, literatura nu reușea să exprime relațiile umane și sociale firești, reale ale acestei societăți. Obișnuită a idealiza și a crea personaje unice, literatura Sud-Estului nu mai putea imagina personaje tipice. Căutările au dus spre orientări ideologice, spre curente sociale, spre manifestări politice iar în literatură spre o nouă idealizare, a unor valori care trebuiau aduse la suprafață, dar nu se intuia esența lor. În această stare, receptivitatea față de literatura investigației în universul individului și al relațiilor sale cu societatea crește. Și dacă din marile literaturi veneau mari tipuri de eroi, cu trăsăturile claselor sociale din care descindeau, dacă acestea reprezentau chiar modele de tipuri literare, relațiile dintre ei și valorile etice pe care le reprezentau nu corespundeau pe de-a întregul tipologiei reale a Sud-Estului. De aceea, descoperirea în spațiile naționale alăturate, la români, sîrbi sau greci, a unei tipologii literare născute prin viziunea noii gîndiri sociale declanșa în Sud-Estul Europei, în cazul nostru la bulgari, acel entuziasm literar concretizat prin programele de traducere sau traducerile propriu-zise din opera unor scriitori reprezentanți ai genului scurt, o literatură angajată social în adevărurile societăților balcanice. Tipologia literară a românilor sau a sîrbilor era foarte apropiată de mentalitatea cititorului bulgar. Eroii povestirilor românești îi aminteau pe micii țărani sau pe micii meseriași sau funcționari din societatea bulgară de la sfîrșitul veacului trecut. Valorile etice pe care erau fundamentate aceste personaje erau și ale societății bulgare, idealurile pe care le presupuneau aceste personaje erau și ale țăranului bulgar și ale meseriașului sau funcționarului bulgar. Și aceste idealuri erau ridicate pe realitățile și posibilitățile de aici, vizau frustrațiile de aici și nu frustrațiile de aiurea. În

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

literatura română s-a scris o serie întreagă de povestiri despre „o pereche de boi și un pogon de pămînt", ca reprezentînd idealul și salvarea unui om, povestiri care erau încărcate de toată intensitatea acelei năzuințe devenită esențială pentru țăranul sărac. Vreme de un deceniu în literatura română și bulgară este prezent motivul țăranului care plînge pe brazdă lîngă boul căzut[55].

În această comunitate a idealurilor care constituiau coordonatele unei societăți de țărani se află și firul care leagă cele două literaturi pe filiera povestirii scurte sămănătoriste sau poporaniste, ca expresie majoră într-o perioadă literară. Pentru că devine incontestabil faptul că etapa de evoluție și impunere a povestirii scurte în literaturile română și bulgară este concomitentă cu cea în care sînt asimilate de gîndirea artistică marile probleme ale vieții sociale și marile contradicții sociale de aici. Am adăuga că tot în această perioadă se consumă și atitudinile afective față de marile și dramaticele stări de fapt din acest spațiu. Comunicarea între cele două literaturi se realizează și pe coordonata atitudinii afective față de o realitate pe care o înregistrează. Incontestabil este că o mare parte a literaturii române și bulgare — și ne referim mai ales la proză — cunoaște la sfîrșitul veacului trecut și începutul noului veac etapa adeziunii afective față de social (îndreptată în romantism către național); expresia literară se constituie mai mult din atitudini afective, emoționale, decît artistice și analitice[56].

Scriitorul român care timp de aproape 20 de ani a fost considerat în Bulgaria expresia cea mai puternică a acestei literaturi a fost Alexandru Vlahuță. În paginile presei bulgare, Alexandru Vlahuță debutează în prima zi a secolului XX — anul 1900, numărul 1 al revistei *Bălgarska Sbirka* cu povestirile *La arie*, *În ajun*, *Nealinatul*, *Viața* și *Socoteala*, publicate sub titlul *Robii albi*[57]. Va fi, vreme de aproape două decenii unul din cei mai populari scriitori români în Bulgaria, însumînd 30 de apariții în presă. Povestirile din ciclul *Robii albi* au fost publicate în cîteva rînduri în diferite traduceri, dar mai ales în 1907 — anul marii răscoale țărănești din România. De la prima sa apariție în *Bălgarska Sbirka*, Vlahuță a fost preluat cu entuziasm de periodicele socialiste și apoi și de alte reviste. În 1900, Nemo, pe care îl cunoaș-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tem, scrie, ca o mică prefață la cele cinci povestiri traduse din Vlahuță, următoarele cuvinte : „Fiecare țară are bărbații săi de seamă. Și în România, ca și la noi, patimile politice au atras mai mult atenția scriitorilor decît nevoile vieții ; sînt totuși o serie de scriitori care, mergînd pe drumul curățirii mărăcinilor și a prejudecăților din viața poporului, văd în aceasta viitorul fericit al acestuia. În rîndul acestor scriitori ai poporului un loc de seamă îl ocupă poetul Alexandru Vlahuță ; o parte din operele sale dorim să le prezentăm cititorilor revistei *Bălgarska Sbirka*. Crescut în mijlocul poporului, martor al durerilor și idealurilor sale, Alexandru Vlahuță, prin poeziile, povestirile și articolele sale, precum și prin colaborarea sa la majoritatea ziarelor românești a făcut mult pentru poporul său, în special pentru îmbunătățirea situației țăranilor. Majoritatea scrierilor sale sînt expresia fidelă a vieții și obiceiurilor poporului care trăiește sub jugul greu al regimului boierilor (bogătașii poporului român) la care, pînă la 1848, țăranii au fost în adevărată robie. Schimbarea acestei situații a fost una din cele mai aprinse dorințe ale scriitorului. Dar el nu a luptat numai pentru îmbunătățirea stării materiale ; lupta pentru o hrană spirituală sănătoasă, biciuirea racilelor și prejudecăților, care au împiedicat multă vreme dezvoltarea țărănimii, au mers mînă-n mînă cu cea dintîi. Cuvîntul său sincer, caracterul său blajin, modestia și bunătatea lui i-au ridicat un monument măreț în inima poporului român. Paginile revistei *Bălgarska Sbirka* nu ne îngăduie să dăm decît cîteva din povestirile lui. A. Vlahuță este născut la 5 septembrie 1859, în satul Pleșești, județul Tutova. Studiile și le-a făcut în România, a terminat facultatea de litere. Mulți ani a fost profesor de latină și română, activitate pe care o practică și acum. Ca poet și prozator, el este cel mai popular, alături de M. Eminescu."[58]

Povestirile *Socoteala* și *La arie* au înregistrat cele mai multe traduceri ; prima a apărut de cinci ori, iar a doua de trei ori pînă la 1918. După traducerea din 1900 a celor cinci povestiri urmează o serie întreagă de traduceri. În 1901, tot Nemo traduce *Nealinații*[59] dar, de data aceasta, din limba franceză. Indicația de traducere este prețioasă ; la 1901 povestirile lui Vlahuță erau traduse și în franceză. Tot în 1901 revista *Ucitelska Beseda* publică

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în traducerea lui E. T. Gaidov *Poveste*[60]. În 1901/1902, Hristo Kalinov traduce pentru ziarul socialist *Obșto Delo* din nou povestirea *Socoteala*[61], anunțînd cititorii că „A. Vlahuță este cel mai cunoscut și modern poet român"; în 1903 organul P.M.S.D.B., *Rabotnicesco Delo* publică din nou aceeași povestire[62]. În continuare se traduce *La șezătoare*[63], apoi poezia *Eroilor martiri*[64]. În 1907, anul răscoalelor țărănești din România, în presa bulgară apar studii și articole referitoare la starea țărănimii din România și la sistemul de relații sociale[65]. Presa literară ia atitudine și ea. Se republică în ziarele socialiste povestirile *Robii albi*[66], *La arie*, *Socoteala* — iar un alt ziar publică *Nealinații*[67]. Vlahuță devenise deja, în Bulgaria, simbolul literaturii țărănești. Povestirea este reluată de o altă revistă, în 1908[68]. Urmează *Nepoftita*[69], apoi un fragment din *România pitorească* și anume *Pe Dunăre de la Orșova la Sulina*[70].

N. Ionova, o altă traducătoare de literatură română, pătrunde într-o zonă diferită a operei lui Vlahuță — povestirile cu accentuat caracter psihologic și cu o galerie umană luată de la periferia orașelor; astfel, ea traduce *Jugul suferinței*, *Doctorul Rareș*, *Epraxia*, *Luna de miere și Vitan*[71]. Apoi D. Babef traduce *De-a baba oarba*[72] iar A. Avramov povestirea *Crăciunul*[73]. În 1905, povestirea *În ajun* este inclusă într-o *Crestomație*[74].

Cu numele lui Vlahuță ne vom mai întîlni în presa bulgară abia la 1922. Dar evident că în perioada cercetată scriitorul român s-a bucurat de preferința cercurilor literare bulgare. Audiența lui Vlahuță în Bulgaria a fost influențată și de faptul că el ilustra la acea vreme una din expresiile majore ale literaturii române, fiind, în primii ani ai veacului nostru, reprezentantul impus al genului scurt — schița și povestirea — ancorat în realitatea socială. De asemenea, proza lui Vlahuță a exprimat unele principii ale sămănătorismului — atît de apropiat unor trăsături ale narodnicismului din Bulgaria. Lumea literară este atît de apropiată de cea a povestitorilor narodniciști din Bulgaria încît nu mai poate mira succesul lui Vlahuță. Și dacă ar fi numai Vlahuță, ne-am putea gîndi la un accident sentimental în relațiile literare dintre români și bulgari. Dar receptivitatea opiniei publice bulgare nu s-a oprit la Vlahuță, ci a conti-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nuat, și încă pe aceeași linie a povestirii scurte din lumea satelor și a periferiei orașelor. Între 1898 și 1918 vor fi traduși mai mult sau mai puțin Anton Bacalbașa cu originalul său *Moș Teacă*, atît de singular pentru o perioadă de timp, apoi Mihail Sadoveanu, Ion Al. Brătescu-Voinești, Th. M. Stoenescu, N. Gane, mai puțin cunoscuții pentru noi astăzi C. Nuțescu sau I. Adam (acesta din urmă sămănătorist) dar și I. L. Caragiale, cu două schițe. În mod discret și fără a beneficia nici pînă astăzi de sublinierea valorii acestor contacte, literaturile Sud-Estului, în cazul nostru cea română și cea bulgară, au stabilit un dialog intim, fără rezultate spectaculoase dar care le-a descoperit luminile unui drum, nuanțele unor orientări, întărindu-le totodată siguranța proprie, interioară ; contactele au fost stabilite pe teritoriul experienței literare, încă nelipsită de incertitudini în căutarea modului în care realitatea socială a Sud-Estului putea fi cuprinsă în literatură. În perioada cînd pe plan european povestirea părea părăsită în favoarea romanului, în acest spațiu ea se afirmă ca expresie majoră de manifestare a literaturii. Întoarcerea către literatura română în această perioadă este apelul la o experiență a formei literare și a atitudinii literare ; nu pentru a o urma neapărat, ci pentru o verificare a propriei atitudini și a propriilor forme. Era un fel de a se oglindi pentru a se cunoaște și verifica pe sine. Valoarea relațiilor literare româno-bulgare din această perioadă, ca și valoarea altor relații literare interbalcanice, se află la acest nivel de autoverificare prin comparația cu un spațiu similar, tematic, de atitudine și de formă literară. Și nu numai atît, ci apropiat și, se poate spune, comun ca sensibilitate și experiența umană.

Din noua orientare a prozei românești, primul scriitor tradus în Bulgaria este Anton Bacalbașa cu două fragmente din *Moș Teacă* — respectiv *Moș Teacă la baie* și *Nebunul*, în traducerea lui Nemo. Aceasta este și prima colaborare a lui Nemo la revista *Bălgarska Sbirka*, colaborare cu care deschide în această revistă o permanență românească. Traducerea este publicată în 1899 — anul morții lui Anton Bacalbașa — și este însoțită de un necrolog semnat de Nemo, deoarece moartea lui Bacalbașa intervenise cu cîteva zile înainte de publicarea în presa

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bulgară a povestirilor traduse. În acest text, Nemo amintește de cercul literar al lui Anton Bacalbașa, de ziarul *Adevărul* condus de Constantin Bacalbașa și de rolul lor în literatura și presa română. „La 2 octombrie a.c. noaptea, la București a încetat din viață din cauza unei incurabile boli de plămîni unul din tinerii scriitori remarcabili — ziaristul român Anton Bacalbașa. Întreaga societate românească și lumea presei sînt adînc lovite de moartea timpurie a mult iubitului lor Tony, cum îl numeau toți și cum lui îi plăcea să iscălească."[75] După o serie de date bibliografice, Nemo face și o scurtă prezentare a operei *Moș Teacă*. După cum se vede, Nemo vorbește în această prezentare nu ca un străin care se apropie de literatura română, ci ca un ziarist român, ca un obișnuit al vieții literare românești ; expresiile, aprecierile, criteriile de interpretare a o serie de fapte aparțin cercurilor românești ; Nemo scoate în evidență fapte și mici amănunte din societatea românească, pe care le poate sesiza doar un membru al acestei societăți, intimități care nu pot fi sesizate de un ochi din afară. De unde tragem concluzia că Nemo a trăit un timp în cercurile literare și ziaristice românești. „Înzestrat cu o minte vie și meditativă, Bacalbașa a debutat în publicistică și în scurt timp i-au fost apreciate talentele. Datoria față de patrie l-a chemat în rîndurile oștirii române. Aici viața i-a fost imposibilă pentru că natura sa independentă, formată în deplină libertate, nu s-a putut obișnui cu comportamentul ofițerilor față de subalterni. Această viață a lăsat urme adînci în sufletul său și după ani societatea românească l-a cunoscut ca pe un excelent satiric al rînduielilor militare. Revista sa săptămînală *Moș Teacă* (...) a modificat radical cunoștințele și impresiile societății românești despre viața și rînduielile militare. *Moș Teacă* era pentru Bacalbașa orice ofițer care în afara cunoștințelor sale de specialitate militară — depline sau nu — și a regulamentului militar nu voia să mai știe nimic. Scrierile lui Bacalbașa erau însoțite de caricaturi. Povestirea *Moș Teacă la baie*, pe care o dăm mai jos, este o mică imagine a talentului umoristic al lui A. Bacalbașa, iar *Nebunul* descrie doar o pagină din viața de cazarmă și în același timp distinge puterea de observație a scriitorului ca și capacitatea sa de a reda plastic evenimentele. Preocu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

parea de bază a lui Bacalbaşa a fost însă jurnalistica. Nemulţumit de limbajul polemic de nivel scăzut al tinerei ziaristici româneşti, Bacalbaşa a intenţionat de timpuriu să-i imprime o orientare mai sănătoasă şi să facă din presă o expresie fidelă şi de prestigiu a opiniei sociale. Şi trebuie să recunoaştem că eforturile sale de-a lungul a 15 ani au avut, oarecum, succes şi influenţă."[76] Prezentarea continuă : „Am spus oarecum pentru că şi în România, ca şi la noi, temperamentele politice sînt extrem de fierbinţi şi repede ajung la extreme ; în aceste condiţii este greu ca o tendinţă ca cea exprimată de Bacalbaşa să ajungă la rezultatele scontate (...). Pentru presa românească Bacalbaşa a fost un izvor de energie, cunoştinţe şi măiestrie de la care s-au dus să se împărtăşească toate forţele tinere. De aceea, moartea lui lasă unul din cele mai mari goluri în presă."

Următorul prozator care e preluat de presa bulgară şi care pînă astăzi se poate considera, alături de Caragiale, autorul român cel mai frecvent tradus în limba bulgară este Mihail Sadoveanu. Prezenţa în traducere bulgară a lui Sadoveanu datează dintr-un moment istoric pentru România, 1907. Sadoveanu trece în paginile revistelor bulgare nu din orice revistă românească, ci de la *Sămănătorul*, lucru iarăşi semnificativ pentru orientarea relaţiilor literare româno-bulgare şi pentru nivelul de sensibilitate la care se produc acele contacte literare. Respectiv, povestirile lui Sadoveanu, *Necunoscutul* şi *Ionică*, apăruseră în *Sămănătorul*[77] în 1903 şi respectiv în 1904. În 1907 şi 1908 ele apar în Bulgaria, în ziarele *Vecerna Poşta*[78] şi *Grajdanin*[79], traduse amîndouă de A. Avramov care locuia la Russe şi de acolo îşi trimitea traducerile revistelor din Sofia. Foarte probabil ca la Russe să fi existat mai mulţi abonaţi la revistele româneşti, între care *Sămănătorul* ; acolo se afla o şcoală românească cu o bibliotecă. De asemenea între Russe şi Bucureşti circulaţia de carte şi reviste se făcea ca pe teritoriul aceluiaşi stat. Se vede că Avramov a trimis povestirea *Necunoscutul*, la două reviste deodată pentru că ea apare simultan, în *Grajdanin* şi în *Svetlina*[80] în lunile februarie-martie. În traducerea, foarte exactă dealtminteri, a lui Avramov se pierde valoarea artistică a originalului po-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vestirii. Limbajul, stilul lui Sadoveanu nu pot fi recunoscute în aceste traduceri.

Mai bine este tradusă povestirea *Colindătorii*[81] în 1910. Traducătorul, Diacon Marian, dă o explicație în notă asupra obiceiului legat de colindul cu steaua și asupra tradițiilor populare românești.

Pentru anii de care ne ocupăm putem semnala doar patru apariții ale lui Sadoveanu în limba bulgară. În următoarea perioadă Sadoveanu va fi tradus intens, prezentat și discutat de presa literară bulgară, îndeosebi pentru romanul istoric și opera sa dintre cele două războaie mondiale. Pentru epoca cercetată însă, Sadoveanu este preluat și tradus ca reprezentant al genului scurt românesc și al literaturii care aducea lumea satelor în primul plan.

Tot în această perioadă este tradus I. Al. Brătescu-Voinești, cu povestirea *Puiul*[82]. Acest maestru al genului scurt va deveni curînd după prima traducere (1912) unul din cei mai îndrăgiți scriitori români în Bulgaria. Altfel nici nu se pot explica numeroasele traduceri din Brătescu-Voinești între cele două războaie mondiale. Poate a fost atît de îndrăgit pentru că în memoria cititorului bulgar era asociat cu Iordan Iovkov, scriitorul bulgar care a stăpînit mințile și sufletele acestor cititori vreme de cîteva decenii, prin farmecul și marea omenie a povestirilor sale. Dealtminteri Iordan Iovkov va traduce din opera lui Brătescu-Voinești[83] — singurele traduceri din română făcute de scriitorul bulgar — însoțindu-le cu cuvintele : „I. Al. Brătescu-Voinești este unul din cei mai buni scriitori români contemporani. Povestirile sale se disting printr-o simplitate clasică, printr-o adîncă omenie și dreptate. Povestește extraordinar de atractiv."[84] Fără intenție, Iovkov și-a făcut astfel și propria caracterizare. Mai tîrziu Tudor Vianu, vorbind despre Brătescu-Voinești, va folosi aproape aceleași cuvinte[85].

În contextul aceluiași curent de critică socială va fi tradus în 1912 și Ion Luca Caragiale, cu schițele *Vizită*[86] și *Diplomație*[87] după ce în 1911 se tradusese și jucase pe scena Teatrului Național din Sofia piesa *O noapte furtunoasă*[88].

Cu un deceniu în urmă, în 1900, fusese tradus în limba bulgară prozatorul realist Nicolae Gane, dar cu povesti-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rea *Doctorul și astronomul*[89], nesemnificativă ca și prezentarea care i s-a făcut. N. Gane figurează între încercările lui D. Kacemakov de a traduce proză, după ce acesta încercase, fără succes, să traducă poezie.

Traducerea scriitorilor amintiți și în special a lui Vlahuță, Sadoveanu, I. Al. Brătescu-Voinești se înscrie într-un curent de receptivitate deosebită în Bulgaria.

Literatura română tradusă în această perioadă în Bulgaria aduce o galerie de personaje cu care cititorul bulgar începea să se obișnuiască prin literatura națională, o galerie de personaje corespunzătoare noii orientări literare, cu al cărei reprezentant strălucit — Iordan Iovkov — va înregistra pagini de inegalabilă frumusețe și profunzime. Lumea pe care o fac cunoscută Vlahuță, Sadoveanu, I.Al. Brătescu-Voinești în Bulgaria acelor ani, este cea a satului sau a dezmoșteniților care populau periferiile orașului și ale vieții. Ion, țăranul năpăstuit și bătut din *Socoteala*, Elena din *La arie*, bătrîna și cei doi copii flămînzi din *În ajun*, micuța „nepoftită" aflată pe scările bisericii, eroul din *Jugul suferinței*, Rosalba și fratele ei, copiii chinuiți ai sărmanului flașnetar italian — toți aceștia aduc în literatura bulgară un univers care intră în rezonanță cu intensificarea adîncii nemulțumiri ivite după 1877, an de la care și după care populația Sud-Estului a așteptat marea schimbare, dorită de secole. Dar ea nu a venit, și la acea dezamăgire anii au adăugat multe alte nedreptăți care l-au făcut pe Ivan Vazov să exclame cu toată durerea unui popor înșelat : „De ce oare n-ai murit atunci la Buzlugea, Makedonski ?"[90]. Cu *Oropsiții* lui Vazov se încheie perioada unei literaturi care mai purta în ea idealurile Independenței, a simbolicului an 1877. Literatura speranțelor și idealurilor naționale face loc literaturii amărăciunii și nedreptății sociale. Se deschide galeria tipologică a asupriților, exploataților, a inadaptabililor, a victimelor sociale. Protestul împotriva devalorizării sociale a omului, protestul împotriva devalorizării de tip capitalist a relațiilor umane a dat în ambele literaturi din primul sfert al veacului XX nume strălucite în istoria genului scurt : la numele românești cunoscute, adăugăm pe cele ale bulgarilor, Ivan Vazov, Elin Pelin, Iordan Iovcov, Gh. Stamatov. Dealtminteri, primul sfert al veacului XX va fi și epoca de aur a po-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vestirii. Ea va fi încet părăsită pentru roman între cele două războaie mondiale, iar astăzi este deja tratată ca gen minor. Nu se poate spune că sămănătorismul, poporanismul și narodnicismul, care au practicat în special povestirea, nu au avut aici un rol deosebit în „valorizarea" literară, artistică a unei tematici și a unei tipologii fundamentale pentru acest spațiu.

Tot pe linia povestirii scurte nu putem omite cîteva scrieri și cîțiva autori români, astăzi dispăruți din memoria istoriei literare, dar care au fost traduși la acea vreme în Bulgaria. Sînt nume pe care istoricii literari le pomenesc doar cînd vor să ilustreze mai bogat un curent sau un fenomen literar dintr-o perioadă dată. Acești scriitori, uitați astăzi, erau populari în epocă și întîlniți în aproape toate revistele. Cei traduși sînt tot reprezentanți ai genului scurt, dar cu o tematică și o galerie tipologică mai deosebită — de data aceasta din viața orașului. Este un alt filon bogat exploatat de ambele literaturi la începutul veacului, dar puține nume au reușit să reziste timpului. Poate tocmai pentru faptul că acest spațiu urban al Sud-Estului se supunea și mai puțin unei interpretări artistice tipologizante, nefiind el însuși bine conturat. Mai întîi această tipologie urbană este prinsă pe stradă, în relațiile stabilite în localurile publice, prin tribunale, prin cafenele (ca la Caragiale unde se purtau doar cele mai superficiale discuții politice, dar mai apoi literatura pătrunde în casele orășenilor, în relațiile familiei, unde condiția socială este bine știută și recunoscută și unde o etică, în parte nouă, se manifestă fără rețineri. Povestirea și mai apoi romanul românesc și bulgar încep să fie populate de o bogată tipologie orășenească, luată din centrul și de la periferia orașului. Politicieni îngîmfați sau umili, mărunți sau înalți funcționari, dar mai ales ambiții mari sau umile — după zona urbană de unde provenea eroul —, veleități femeiești sau bărbătești, comportamentul social al categoriilor celor mai diverse, relațiile cetățeanului cu oficialitățile vieții orășenești, cu administrația, factori de care depind demnitatea și independența sa, pînă și situația copiilor din diferite categorii sociale ale orășenimii, iată tipologii, teme literare și fenomene pe care genul scurt românesc și bulgar le îmbrățișează la începutul veacului. Tocmai în acest domeniu selecția traducătorilor a func-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ționat mai puțin bine ca principiu valoric. Astfel, în presa bulgară a vremii vom afla, alături de scriitorii români citați, și traduceri accidentale, din opera unor prozatori ca C. Nuțescu[91], Ion Adam[92], Leon Nicoleanu[93], Theodor M. Stoenescu[94]. Ultimul este mai mult tradus în limba bulgară dar beneficiază de o favoare specială deoarece, cum mărturisește traducătorul lui, D. Kacemakov, „motivul care m-a determinat să traduc această povestire este că, după cum mă asigură domnul S.S. Bobcev, Th.M. Stoenescu este bulgar, născut în orașul meu natal — Leascoveț"[95].

De asemenea mai avem traduse din română *Visul mort*[96] (fără autor) povestire care în România apăruse încă la 1861, în *Revista Carpaților*[97] a lui G. Sion. Din revista românească *Sănătatea* Avramov traduce o povestire fără autor : *Cum am devenit medic celebru*[98]. Dintr-un material bibliografic publicat de St. Romanski în 1906[99] aflăm că a mai fost tradusă povestirea *Prin perdea*[100] a românului Pr. Petrescu (?). Tot dintr-un material bibliografic al vremii *(Bibliograficeski biuletin*, ed. 1897—1907, vol. pentru anii 1898—1903) aflăm că s-au tradus din românește *Prințesa cerșetoare, întîmplări din viața adevărată*[101] și *O curioasă poveste despre fata regelui și pămîntul unde s-au petrecut multe primejdii*[102]. Ultimele două titluri sînt probabil traduceri mai vechi din literatura cărților populare.

Un alt filon prin care a fost recepționată literatura română în Bulgaria este cel de inspirație istorică. În Bulgaria Ivan Vazov este nu numai reprezentantul strălucit al acestui curent de gîndire dar este și teoreticianul lui[103]. Interesant este faptul că, deși în romanele sale de inspirație istorică se orientează spre subiecte din veacurile X și XI ale istoriei Bulgariei. în dramaturgia sa, Vazov acordă o deosebită atenție relațiilor sociale, privite prin prisma sentimentelor și ideilor actualității.

La sfîrșitul veacului trecut se traduceau din polonă romanele istorice ale lui Sienkiewicz. Din literatura română, în această perioadă, se traduc legendele istorice ale Carmen Silvei, care au darul să aducă în fața cititorului bulgar cîteva personalități istorice românești — deși din punct de vedere literare nu prezintă o deosebită valoare. Dealtminteri, nu valoarea literară este motivul pentru care

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

autoarea este tradusă. Ceea ce a tentat a fost tematica istorică a scrierilor sale. Pe de altă parte, personalitatea însăși a reginei României a stîrnit interes, adăugîndu-se la aceasta și sprijinul pe care ea îl acorda mișcării feministe internaționale, ceea ce a determinat o serie de traduceri nu numai în bulgară, dar în majoritatea revistelor feministe europene. În bulgară, legendele Carmen Silvei ca și celelalte încercări literare ale sale au fost traduse nu numai după original (în limba germană), ci și din rusă, franceză și română. Carmen Silva, care scria despre femeie și rolul ei, practica și un mecenat literar care a produs, între alte rezultate, o corespondență cu Lev N. Tolstoi. Ziarele bulgare publicau invitația pe care Carmen Silva o făcuse scriitorului rus să vină în România, invitație acceptată, dar căreia Tolstoi n-a reușit să-i dea curs. De asemenea, mai publicau diferite știri despre patronajul literar și artistic al Carmen Silvei.

Astfel, de la 1895, cînd o revistă feministă din Bulgaria publică legenda din ciclul „*Basmele Peleșului*", *Piatra Arsă*[104] și pînă la 1916 numele Carmen Silvei apare de 27 de ori în presa bulgară cu următoarele traduceri : *Mărturiile Carmen Silvei despre românca*[105], *Femeia română*[106], apoi legendele *Mama lui Ștefan cel Mare*[107], *Prin Vrancea*[108] din nou *Mama lui Ștefan cel Mare*[109], care mai înregistrează după asta încă două traduceri[110]. Se mai traduc *Pietrele Doamnei*[111], *Constantin Brâncoveanu*[112], *Fiica lui Decebal*[113], *La semnul crucii*[114], *Frumoasa și viteaza Maruca*[115], *Istoria suferinței*[116], *Ciobanul Focșan*[117] după care se mai traduce și *Adevărata menire a femeii* din volumul *Cuvinte șoptite*[118].

*

În acest context este interesant de urmărit prezența poeziei în relațiile româno-bulgare după Războiul de Independență. S-a constatat că în această perioadă, contrar așteptărilor noastre, poezia patriotică (mai ales cea prilejuită de Independență, față de care bulgarii ar fi trebuit să fie sensibili) a lui V. Alecsandri și G. Coșbuc nu a fost tradusă în Bulgaria. Uimirea ar părea îndreptățită dacă ne gîndim la atracția deosebită simțită în tot spațiul sud-est european pentru lirica patriotică în sec. al XIX-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mai mult, cele două literaturi — română și bulgară — pot fi considerate, pînă în a doua jumătate a veacului trecut reprezentate prin excelență de poezie.

Sec. XIX cunoaște aici patosul amplu al exprimării poetice. O secțiune verticală în cele două literaturi ne va oferi prilejul să întîlnim pe toate treptele veacului XIX poezia ca exprimare majoră. Nu negăm și prezența prozei, dar ea nu a reprezentat un filon puternic și nu a fost expresia specifică acestor literaturi. Proza se va impune ca atare abia spre sfîrșitul secolului. Dealtminteri, ambele literaturi dau în sec. XIX numele lor strălucite în poezie și nu în proză. De aceea pare anormal ca, în momentul în care încep traducerile reciproce, să se facă abstracție de poezia lui Hristo Botev, Ivan Vazov, M. Eminescu, Gr. Alexandrescu, Vasile Alecsandri. Și totuși, între 1878 și 1918 poezia este foarte palid reprezentată în relațiile culturale dintre cele două literaturi. Se pare că orientarea către literatura strict contemporană a celor două popoare își spune cuvîntul și în spațiul poeziei. În perioada cercetată se vorbește de o decadență a poeziei, de un epigonism literar, fapt și adevărat și neadevărat. Dacă privim imaginea poeziei traduse, ne convingem că traducătorii s-au orientat și aici către literatura aflată în paginile periodicelor la zi. Și s-au tradus opere ale începătorilor, pentru că erau prezenți în presă sau pentru că opinia publică mai confunda încă noutatea cu valoarea în clipa cînd traducătorul străin se apropia de poezia românească. Formația neliterară a traducătorilor își spune și aici cuvîntul. Odată prin chiar această selecție, după criterii pe care nu le putem înțelege astăzi, și a doua oară în felul cum se fac traducerile de poezie. Respectiv, din bulgară în română se traduce o singură poezie de Ivan Vazov în 1897. În Bulgaria însă se traduc 22 de poezii și 12 autori : Smara, Iulia Hasdeu, C. Nuțescu — ale căror poezii sînt traduse în proză[119]. În versuri au fost traduse poezii de M. Eminescu — unele foarte slab, altele mai bine, cum sînt cele elaborate de D.K. Popov[120]. Tot într-o slabă formă artistică se traduc Th.M. Stoenescu : *Tristețe*, D. Bolintineanu : *Pribeagul*, I.N. Roman : *Mariei*, C. Conachi : *Iubește-mă*[121], o parodie după *Pădureanca*[122] lui Al. Depărățeanu, apoi *Eroilor martiri*[123] de A. Vlahuță, poemul *Isus*[124] de P. Cerna (Stanciof) și *Oare ce spune*[125]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de Th. Şerbănescu. Această stare destul de tristă a poeziei în cadrul relaţiilor literare româno-bulgare se datorează pe de o parte unui factor propriu poeziei în aceste decenii iar pe de altă parte traducătorilor, mai precis fazei în care se afla traducerea ca act creator. În aceste decenii, poezia românească şi cea bulgară nu se mai găsesc în starea de angajare politică intensă din perioada precedentă, dar nu manifestă nici atitudinea socială proprie noii literaturi. Capacitatea ei de a exprima sensibilitatea şi angajarea unei societăţi scade. Alături de o proză din ce în ce mai însufleţită de critica socială, poezia păleşte în faţa unui cititor străin — adesea şi traducător — sensibilizat şi el la orientarea socială a literaturii. Cît priveşte traducerea literară şi traducerea de poezie mai ales, ea se află ca act literar creator în faza de experimentări. Ne referim atît la traducerea din română în bulgară cît şi la cea din bulgară în română. Faptul că poezia este tradusă în proză este un semn evident al incapacităţii încă de a transmite dintr-o limbă în alta o stare poetică, o valoare artistică. În această perioadă traducerea a existat la graniţa dintre amatorism şi profesionalizare, fapt care se reflectă mai ales în valoarea ei şi care are ca rezultat ocolirea unor zone mai greu de stăpînit, cum este poezia. Mărturisirea lui D. Kacemakov, aflat în faţa poeziei lui M. Eminescu, ni se pare grăitoare pentru capacitatea de a traduce poezia în deceniile menţionate. Atunci cînd trimite cele două caiete cu poezie tradusă el scrie lui I.D. Şişmanov : „Nu pot să-l înţeleg pe Eminescu şi cred că nici un bulgar — chiar dacă ar sta şi zece ani aici, nu l-ar înţelege“ [126].

La acest nivel de transpunere, poezia tradusă nu a constituit un nucleu reprezentativ şi nu a putut da o imagine apropiată de cea reală a poeziei româneşti.

Sub mai bune semne debutează traducerea din dramaturgia românească. Respectiv, după traducerea şi reprezentarea pe scena Teatrului Naţional din Sofia a piesei *Ciinii* [127] de H. Lecca urmează traducerea, în 1911, a piesei lui Ion Luca Caragiale *O noapte furtunoasă* [128] traducere făcută special pentru repertoriul Teatrului Naţional. Faţă de piesa lui Haralambie Lecca critica socialistă bulgară reacţionează tăios. Revista *Săvremenik*, într-o cronică, consideră piesa o parodie politică nereuşită şi vul-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

gar tendențioasă, spre deosebire de cronicarii din alte reviste care subliniau calitățile piesei. Cronicarul de la *Săvremenik* nu pierde ocazia de a aduce critici lui Lecca pentru o altă scriere a sa tradusă în bulgară, *Cel mai mare poet*[129] (publicat în *Bălgarska Sbirka* în același an) și de a atrage atenția conducerii teatrului că piesa *Ciinii* nu este cea mai fericită alegere din dramaturgia românească : „Mult mai pretențioasă, dar de aceea și nereușită este piesa lui Haralambie Lecca *Ciinii*. Asupra înzestrării spirituale a autorului român se poate judeca după articolașul lui, publicat în *Bălgarska Sbirka*, despre cea mai mare poezie a omenirii, în care el declară pe Isus cel mai mare poet al lumii, pentru că a creat — poema sublimă — creștinismul. Dar să vedem piesa. Ciinii — aceștia sînt o gloată de „flămînzi" care se învîrt în jurul unui om politic [...] Morala politică, care este și scopul autorului, e în mare parte banală și nu merita infinitele tirade [...] Această piesă a adus în stare de entuziasm paroxistic vîrfurile recenzenților de gazetă, în primul rînd pentru că sînt „vîrfuri" și în al doilea rînd pentru că i-a amețit decadența moravurilor politice din piesă, comune și la noi. Ei protestează atît de energic împotriva artei cu tendință, cînd ea — ca de exemplu în piesa *Dușmanii* lui Gorki — ne dezvăluie adîncurile vieții sociale. Dar cînd tendința îngustă a unei oarecare piese mărunțele, cum este *Ciinii*, răspunde nivelului lor spiritual — a domnilor critici — ei uită protestul lor față de tendențiosism și se entuziasmează în numele lui, și tocmai cînd ucide orice urmă de artă. Iar *Ciinii* este tocmai o nereușită tendențioasă în care autorul înghesuie viața reală în folosul ideii sale strîmbe. Întreaga piesă este un *entrefilet* gazetăresc dramatizat, fără pic de artă. Se spune că «importarea» ei a avut drept țel să ne facă cunoștință cu arta dramatică românească. Mulțumim pentru cunoștință. Dar nu numai pentru asta, ci și pentru înțelegerile și gusturile publicului bulgar de teatru."[130]

Criticul de la *Săvremenik* nu iartă nici piesa lui I. Vazov *Hășove*[131], prezentată cu aceeași ocazie (Din România, conform înțelegerilor dintre ministerele instrucției, sosise la Sofia o delegație de profesori și învățători ; cu cîteva luni mai înainte o delegație bulgară fusese la București[132]) — în cinstea oaspeților români : „La rîndul său

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

teatrul le-a făcut cunoștință românilor — oaspeții profesori — cu dramaturgia noastră, prin reprezentarea în cinstea lor a piesei *Hășove*. Această piesă nu se supune metrului artistic. Oaspeții români, după ce au răgușit peste zi strigînd la palat «Să trăiască țara bulgărească», au avut seara plăcerea să audă pe scenă «Să trăiască România» strigat de hășii (emigranți politici revoluționari n.n.) bulgari și să aplaude înfrățirea dintre Makedonski[133] și vardiștii brăileni." După această discuție va urma traducerea din Caragiale. Dramaturgia lui Caragiale va cunoaște pînă astăzi un permanent succes în Bulgaria. Dar în perioada respectivă singura piesă tradusă este *O noapte furtunoasă*.

Literatura bulgară în România. Modalitatea informativă și interpretativă

Cum s-a văzut, pentru cunoașterea literaturii române în Bulgaria după 1877, *traducerea* este forma majoră folosită. În receptarea literaturii bulgare în România însă forma mai larg răspîndită nu mai este traducerea operei literare, ci o informare expozitivă, interpretativă. Societatea românească ia act de literatura bulgară prin articole. Publicului i se oferă mai puțin opera propriu-zisă. Două cifre, care cuprind statistic traducerea, ne vor convinge asupra diferenței categorice în modalitatea de cunoaștere. Astfel pentru perioada 1877—1918, în România s-au tradus 10 titluri din limba bulgară (2 romane, o poezie și 3 povestiri, 4 articole despre literatura bulgară) față de 96 apariții românești în traducere bulgară (povestiri, poezie, teatru, articole de critică și teorie literară). Procentul este cît se poate de grăitor. Dar dacă revenim la modalitatea românească de cunoaștere a literaturii bulgare în aceeași perioadă vom constata că la români, în defavoarea traducerilor, s-au scris și publicat în schimb mult mai multe articole, note informative, recenzii asupra literaturii bulgare decît au scris periodicele bulgare despre literatura română.

Modalitatea deosebită de receptare a literaturii bulgare în România izvorăște pe de o parte dintr-un cerc de preocupări românești față cu spațiul de cultură balcanic,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mai precis sud-slav, iar pe de altă parte se datorează influenței pe care spațiul științific o exercită asupra celui de recepție literară. Domeniul științific va transmite celui literar experiența sa precum și formele sale de asimilare. Modalitatea românească de cunoaștere a literaturii bulgare implică într-un singur act cunoașterea și atitudinea (reacția), pentru că prezentarea a fost, în toate studiile și articolele scrise pînă la 1918 de români, însoțită de aprecierea fenomenelor literare discutate.

În același timp însă, această tendință românească de a explica în permanență literatura vecină atunci cînd se oprește asupra ei, de a oferi o imagine interpretativă a acestei literaturi dovedește un fapt și anume : societatea românească nu cunoștea literatura bulgară, așa cum o cunoșteau bulgarii pe cea românească, nu avea un minim de cunoștințe prin care o operă literară bulgară tradusă să-i devină mai accesibilă. Și fenomenul nu este surprinzător. Am vorbit în capitolele precedente despre „bilingvismul" cititorului bulgar de literatură română în perioada de pînă la 1877 și de incapacitatea cititorului român de a citi literatura bulgară care se scria și publica în România ; „bilingvismul" nu atinsese și pe membrii societății românești, și literatura în limba bulgară era inaccesibilă românilor. De aici, evident că la publicul cititor românesc nu s-a creat o sumă de cunoștințe de literatură bulgară modernă în perioada precedentă, pe baza cărora să fie în continuare receptiv la opera literară bulgară în noua perioadă, cînd începe să se traducă. Nu insinuăm o insensibilitate românească față de spiritualitatea bulgară, față de cultura bulgară. Societatea românească cunoștea această spiritualitate, acest cerc de cultură, și s-a dovedit foarte sensibilă la valorile spirituale ale vecinilor din sud. Dar dacă îi cunoștea pe bulgari, idealurile acestora și realitățile bulgărești prin cei peste o sută de ani de emigrație bulgară în România, expresia literară a acestei lumi, reflectarea acestui univers în planul literaturii moderne nu-i era cunoscut. De aici tendința de explicitare, tendința de a pătrunde pe această cale în universul literar bulgar și nu pe cea a contactului direct cu opera literară. S-a simțit evident nevoia unei „introduceri" în universul literar bulgar, ca abia după aceasta să se treacă la contactul cu opera literară. Evoluția ulterioară (după pri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mul război mondial) a relațiilor, de fapt a receptării literaturii bulgare în România confirmă cele spuse aici : în următoarea perioadă se va traduce mult mai mult din literatura bulgară decît pînă la 1918. Imaginea literaturii bulgare se va întregi cu nume și opere începînd din perioada renascentistă bulgară și pînă la creațiile cele mai noi ale acestei literaturi[134]. Dar pînă la 1918 se va traduce puțin și se va discuta mai mult pe marginea literaturii deceniilor dintre 1878 și primul război mondial. În articolele publicate, receptivitatea românească se va dovedi a fi la unison cu cea bulgară, orientîndu-se către literatura foarte actuală, către expresia literară cea mai reprezentativă pentru anii aceia.

Pentru că difuzarea, cunoașterea sub diferite forme a literaturii bulgare în România, precum și înregistrarea tuturor traducerilor și studiilor scrise despre literatura bulgară în această perioadă au fost tratate de Zlatka Iuffu și Dumitru Zavera într-un capitol din studiul lor aici citat, ne vom opri asupra unor aspecte, care considerăm că nu au intrat în interesul studiului amintit, și care sînt impuse de cercetarea specială a acestei perioade. Studierea progresului bilateral al relațiilor literare româno-bulgare scoate în evidență fenomene și nuanțe care nu pot fi totdeauna sesizate în cercetarea unui proces unilateral. Aceste fenomene, apărute pe firul relațiilor dintre două literaturi sud-est europene, pot servi pentru comparație sau pentru concluzii în cadrul unei mai cuprinzătoare cercetări a relațiilor literare interbalcanice. Modele, criterii, aspecte, oferite de complexul relațiilor literare regionale își găsesc corespondențe în alt sistem de relații interbalcanice — sîrbo-bulgare spre exemplu[135]. Aceste similitudini, privite într-o cercetare sincronică, pot să dezvăluie multe elemente comune (similare) în sistemul de relații literare ale popoarelor Sud-Estului european, în cel de recepție și cel de creație originală[136].

*

Societatea românească a fost animată pe parcursul întregului secol XIX de un viu interes pentru destinele popoarelor din Sud-Estul Europei iar interesul său s-a ma-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nifestat multiplu, atingînd sferele mentalității, politicii, culturii. Prezența în societatea românească din sec. al XIX-lea a emigrației bulgare, grecești, poloneze, albaneze, toate cu regim de emigrație politică, a adăugat pe de o parte probleme noi la cercul de cunoaștere al culturii și civilizațiilor străine iar pe de altă parte a mărit sensibilitatea românească modernă față de manifestările spirituale, politice, de atitudine. A mărit sensibilitatea românească față de atitudinea și comportamentul major al popoarelor Sud-Estului european. După cum se știe, de la mijlocul veacului trecut începînd, „cestiunea Orientului" sub aspect politic, național, social, etic și cultural a fost o temă permanentă în presa românească a acestor decenii.

Pe plan cultural au apărut manifestări care mărturisesc interesul pentru cultura orală și scrisă a vecinilor din sud iar modalitățile și formele pe care le îmbracă acest interes se vor continua pînă în perioada cercetată aici, afirmînd de pe atunci o atitudine precisă față de receptarea culturii sorise ; această atitudine se concretizează prin studii și articole privind folclorul sau literatura cultă sud-dunăreană, în cazul nostru cea bulgară.

Astfel, încă la 1861, G. Sion publică un studiu comparat *Despre literatura sîrbă în raport cu cea română*[137] iar după el Bogdan Petriceicu Hasdeu revine cu insistență asupra studierii și cunoașterii literaturii folclorice bulgare, creînd și o tendință în acest sens în cercetarea românească. În 1876 recenzează cartea lui Auguste Dozon *La chanson populaire bulgare*[138] în care subliniază necesitatea cercetării și cunoașterii folclorului bulgar în folosul cercetării foclorului și izvoarelor culturii române.[139] Imediat, în 1877, Hasdeu revine cu un studiu, *Poezia poporană sîrbă și bulgară. Lupta dintre frații Dan și Mircea cel Mare*[140]. După 1877, B.P. Hasdeu va continua pe acest filon. În 1889, cu ocazia apariției *Sbornicului*[141] condus de I.D. Șișmanov, într-o cronică, Hasdeu subliniază încă o dată necesitatea cunoașterii folclorului bulgar, necesitatea studierii culturii bulgare de către cercurile științifice românești : „Ministerul instrucțiunii publice din Sofia s-a pus în capul fericitei mișcări, publicînd primul volum al unei colecțiuni, care *va fi de o însemnătate vitală pentru direcțiunea literaturii bulgare, interesînd totodată foarte mult pe români în special*, și pe orice etnolog în genere"

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

(s.n.). Tot aici Hasdeu găsește o scăpare regretabilă în faptul că nu intră în atenția revistei probleme ale folclorului românesc și studierea comparată a folclorului din cele două țări.

Drumul deschis de Hasdeu este continuat în România. În 1896, G. Mărculescu[142] trece direct la traducerea folclorului bulgar în reviste românești[142a] exprimîndu-și dorința de a scoate un volum de folclor bulgar în română și franceză. În același an, pentru a încunoștința publicul românesc și cercurile științifice românești de orientările și tendințele din cercetarea folclorică bulgară, traduce și publică amplul studiu al lui I.D. Șișmanov, *Sarcinile și însemnătatea etnografiei noastre* iar el însuși scrie un studiu *România și românii în cîntecele populare bulgărești*[143].

Studiul lui Șișmanov, tradus în românește, realizează o dublă informare a oamenilor de cultură. Odată asupra marilor probleme științifice din istoria literară și apoi atrage atenția și asupra unei serii de personalități renascentiste bulgare — îndeosebi scriitori — care au cules folclor, l-au studiat și prezentat în studii sau articole : G. S. Rakovski, Liuben Karavelov, V. Ciolacov, I. R. Blăskov, M. Drinov, P. R. Slaveikov.

În continuarea cercetării comparate a folclorului, care aduce tot mai des informații și comentarii în presa română despre cultura bulgară, despre literatura orală și cultă, în noua perioadă se formulează o nouă linie, un nou domeniu care are același rol ca și studiile folclorice. Sînt studiile de slavistică, care se impun cu prestigiu din ce în ce mai mare în România. Începînd cu Hasdeu, continuînd cu temeinicele studii și cursuri ale lui Ion Bogdan, studiile de slavistică au mutat interesul către cultura scrisă bulgară. *Convorbirile literare,* al căror director este pînă în 1907 Ioan Bogdan, publică număr de număr documente în slava veche, studii despre vechea cultură slavă cu care spațiul spiritual românesc a avut legături mai mult decît strînse. În primul deceniu al veacului XX, la Iași, sub conducerea lui Ilie Bărbulescu, fost elev al lui Bogdan, se afirmă Seminarul de slavistică care are intense legături (corespondență, schimb de carte și periodice) cu cercurile similare bulgare, cu colective redacționale, cu personalități științifice, literare, politice,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bulgare. Revista *Arhiva* din Iaşi prin Ilie Bărbulescu şi prin alţi slavişti va impune şi ea tradiţia studiilor şi articolelor de analiză şi informaţie asupra culturii slave şi a celei bulgare vechi.

Astfel, în perioada cînd Hasdeu se concentrează asupra spaţiului folcloric şi lingvistic al legăturilor spirituale cu bulgarii, în cercurile româneşti apare o temă de discuţie care vizează din nou cultura bulgară. Este vorba de *Istoria slaveanobălgarska* a lui Paisie Hilandarski[143a]. În 1883 *Gazeta Transilvaniei* publică un mic articol (ecou la discuţiile din cercurile ştiinţifice ieşene şi bucureştene) : *O scrisoare în interesele istoriei românilor. Cronica bulgară a lui Paisie*[144]. În cercetările lor, istoricii români au apelat în mai multe rînduri la această cronică, căutînd ştiri despre poporul român[145]. Citate, contrazise, apreciate, reafirmate şi infirmate, informaţiile oferite de *Cronica* lui Paisie Hilandarski intră din nou în discuţie în 1889, de data aceasta într-un studiu al lui Ioan Bogdan[146]. Autorul român apreciază valoarea operei lui Paisie dar atrage atenţia asupra faptului că trebuie să se opereze o selecţie riguroasă în informaţia oferită de ea. Cu această ocazie Ion Bogdan informează că din *Istoria slaveanobălgarska* s-au tradus în româneşte fragmente întregi (folosite în argumentaţiile istoricilor). Şi iată că, apelînd la un izvor istoric, se face în acelaşi timp şi începutul traducerilor din literatura renascentistă bulgară („neobulgară", cum o numeşte Ion Bogdan).

Spaţiul ştiinţific trasează încă înainte de 1877 o linie orientativă în modalităţile de cunoaştere ale culturii şi literaturii bulgare. Se preferă pe bună dreptate o prezentare trecută prin competenţa specialiştilor, studii şi articole care să comenteze şi interpreteze cititorului român elementele şi valorile culturii vecine. Traducerea este folosită doar ca ilustraţie la cele afirmate. Opera, astfel, nu-i mai apare cititorului cu totul străină şi poate să-i ofere repere pentru o comparaţie cu propriul său spaţiu spiritual.

Referitor la aceasta credem că este locul să subliniem un aspect, important pentru ceea ce numim public cititor şi ataşamentul pentru cultura scrisă în acest spaţiu. Modalitatea explicativă de a prezenta o literatură străină s-a îndătinat în cultura românească începînd încă de la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Școala ardeleană și mai ales de la începutul veacului XIX, cînd începe să se traducă foarte mult în principatele române. În acea perioadă se afla aici un public cititor numeros, în formare, nu format. Un public cititor care învăța să citească, să cunoască literatura și alte forme de cultură scrisă. Or, acest public trebuia învățat să citească, să aleagă lecturile, trebuia introdus în sfera mare a culturii, oferindu-i-se criterii de selecție și elemente de înțelegere a diferitelor spații spirituale în care era introdus prin tot mai numeroasele traduceri din autori tot mai diferiți ca naționalitate. Trebuiau trezite prin informație, comentariu și analiză diferite sfere de sensibilitate ale publicului cititor în formare, care trebuia, printr-o astfel de educație, transformat într-o opinie publică față-n față cu cultura scrisă, cu literatura. O sarcină deloc ușoară pentru spațiul Sud-Est european unde pînă la începutul veacului XIX majoritatea populației urbane (ca să nu mai vorbim de cea rurală) era neștiutoare de carte. A forma pe această bază umană o opinie publică competentă față-n față cu literatura însemna o muncă uriașă. Care s-a și făcut. Dar a rămas în tradiția școlilor de aici această tendință de a explica cititorului, publicului larg spațiile de spiritualitate cu care vine în contact prin operele traduse. Tendința aceasta, devenită tradiție, se manifestă din plin și în presa contemporană. Ea a devenit cu timpul, o atitudine românească, critică și competentă, a spațiului care asimilează față de valorile spirituale literare, asimilate.

De aceea, în perioada cercetată de noi, vreme în care nu se poate spune că publicul românesc beneficia de o minimă cunoaștere a literaturii bulgare moderne, același tratament se aplică celor mai multe din culturile străine cu care românii intrau în contact. Dealtminteri, literatura bulgară nu este recepționată la începutul acestei perioade ca o lume autonomă, cum va fi privită mai tîrziu, după perioada de inițiere a publicului românesc în literatura bulgară. La început ea este preluată și cunoscută ca element al culturii și națiunii moderne bulgare, față de care opinia românească manifesta un interes aparte, dacă judecăm după paginile presei din aceste decenii. În cunoștințele românești despre cultura bulgară, literatura este un filon mai puțin reprezentat într-o imagi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ne mai cuprinzătoare, la crearea căreia contribuie informații din cele mai felurite domenii : politică, economie, etnografie, folclor, arheologie, muzeografie, arte etc. În contextul noilor relații cu statul modern bulgar, societatea românească trece la o cunoaștere a culturii bulgare de pe mai multe planuri, tratîndu-le cu egală considerație pe toate.

Astfel, în paralel cu studiile de istorie, folclor și filologie legate de spațiul spiritual bulgar, în revistele vremii vom întîlni manifestat un interes pentru cele mai diferite domenii ale vieții culturale bulgare. În revistele românești *Convorbiri literare*, *Arhiva*, *Viața românească*, după 1900 și chiar înainte, în aproape fiecare număr aflăm cronici asupra unor reviste de diferite profiluri din Bulgaria ca *Narodno Izkustvo*, *Bălgarska Sbirka*, *Pravo* ș.a., discuții deschise asupra unor cărți apărute în Bulgaria din domeniul istoriei, al economiei, al culturii în genere[147]. Se publică articole ca *Urme antice în Bulgaria*[148], *Preoții de peste Dunăre (Din legăturile noastre cu ținuturile balcanice*[149], apoi *Muzeul românesc față cu cel bulgăresc*[150] pe care Al. Tzigara Samurcaș îl scrie în urma unei călătorii în Bulgaria — cum și N. Iorga scrie tot în 1906 observații asemănătoare[151] — sau articole ca *Mișcarea feministă la bulgari și la sîrbi*[152], scris de Ilie Bărbulescu precum și conferințe ținute la Ateneul Român pe teme ca *Românii și bulgarii* (Ioan Bogdan)[153], *Prieteni cu voie sau fără voie* (Bogdan Petriceicu Hasdeu)[154]. Și am dat numai cîteva titluri din multele articole scrise despre bulgari pe cele mai diferite teme și care ating cele mai diferite domenii ale vieții culturale și ale relațiilor cu bulgarii[155].

În acest context încep să-și facă loc știrile despre literatura bulgară modernă, despre viața literară de peste Dunăre. În 1895, revista *Convorbiri literare* publică o știre pe care o ia din ziarul francez *L'Etranger*. Știrea îl privește pe scriitorul bulgar Ivan Vazov, referindu-se la publicarea în Bulgaria a romanului *Sub jug* în legătură cu care transmite aprecieri (a căror sursă este evident revista franceză). Nota informativă are și o nuanță amuzantă : *Convorbiri literare* își anunță cu uimire cititorii că Vazov ar fi trăit mulți ani în România înainte de 1877. Surprinzător era faptul că despre acest lucru presa

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

franceză știa mai mult decît cea românească[156]. Dar rezultatul acestei informații, luată dintr-un articol din *L'Etranger* și dintr-o recenzie semnată de Em. Haumont în ziarul *Débats* (30 ianuarie 1897), este traducerea prescurtată în românește a romanului *Sub jug*[157], în 1897. Urmează și traducerea unei poezii a lui Vazov *Spre Rodopi*[158], în același an. Pînă la 1918 nu se va mai traduce nimic din Vazov dar se vor publica mai tîrziu două articole privind opera și activitatea scriitorului bulgar.

Difuzarea literaturii bulgare în versiune românească se oprește la aceste două tălmăciri, pînă în 1910 cînd va începe o reală activitate de traducere. În schimb continuă seria de cronici, informații, recenzii publicate în reviste românești și privind literatura bulgară. Revista *Convorbiri literare* se menține la acest nivel al deselor dar scurtelor informații despre literatura de la sud de Dunăre, în general spicuite din presa apuseană. Revista *Arhiva*, recenzînd reviste și periodice bulgare, dă și știri despre literatura bulgară, iar din 1906 *Viața românească* începe să publice sistematic mici recenzii, discuții sau articole despre literatura bulgară. În ambele redacții, prezența lui Ilie Bărbulescu asigura această rubrică.

Stadiul micii informații scurte, al recenziei revistelor care amintesc despre literatură „printre altele" nu satisface. Revistele românești trec la o informație mai largă și mai cuprinzătoare. În discuția amintită dintre I. D. Șișmanov și redacția *Convorbirilor* se pare că acest subiect a fost tratat cu atenția cuvenită. Cert este că redacția a făcut apoi intervenții pe lîngă Șișmanov ca să recomande literatură bulgară de tradus și să trimită articolele promise asupra literaturii bulgare. Scrisoarea lui Mehedinți subliniază încă o dată modalitatea românească de recepționare a literaturii străine în România. El îi cere lui Șișmanov un articol care să introducă publicul românesc în universul literaturii bulgare, după care revista *Convorbiri literare* își va pune la dispoziție paginile pentru traduceri din literatura bulgară. Se pare că Șișmanov nu a avut răgazul să scrie acel solicitat articol dar în același an alte reviste românești trec la prezentarea prin articole de largă informație și analiză a literaturii bulgare. După 1908 trei reviste românești se angajează într-o discuție despre literatura bulgară : *Voința națională*, *Noua*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

revistă română și *Viața românească*. Respectiv *Noua revistă română* traduce în 1908 un articol al criticului bulgar K. Krăstev, sub titlul *Noua literatură bulgară*[159]. Prin rubrica „Din viața balcanică" Ilie Bărbulescu (revista *Viața românească)* intervine în discuție reproducînd opinii literare după revista bulgară *Bălgarska Sbirka. Noua revistă română* revine în 1910, cu un articol tot din K. Krăstev[160]. În 1910, la rubrica amintită din *Viața românească*, Ilie Bărbulescu deschisese seria de articole despre literatura bulgară, cu titlul *Literatura bulgărească actuală*[161] în care are grijă să contrazică imaginea estetizantă dată de K. Krăstev și să încerce „să prezinte o imagine fidelă a mersului actual al literaturii bulgare". În acest articol Ilie Bărbulescu prezintă literatura bulgară orientată pe patru curente de bază, *curentul țărănist* (narodnicismul), *curentul naționalist* cu reprezentantul său de seamă Ivan Vazov, *curentul modernist*, avînd ca reprezentant pe Pencio Slaveikov și *curentul tendențios*: „Dintre cele trei curente, cari alcătuiesc mișcarea literară bulgărească de astăzi, cel «țărănist» e cel mai mic, acela «naționalist» cel mai puternic și mai întins, iar curentul «modernist» ocupă, prin întinderea sa, un loc de mijloc între celelalte două"[162]. După cum se vede, Ilie Bărbulescu nu vorbește aici decît de trei curente, dar în finalul articolului va face aluzie și la al patrulea, cel „tendențios", expresie prin care înțelege literatura de orientare socialistă, materialistă[163]. De asemenea ni se pare necesar a aminti că prin „țărănist" Ilie Bărbulescu traducea „narodneacestvo" iar prin „naționalist" termenul bulgar „național" care nu are sensul de naționalist, ci de național (tendința spre specificul național și tratarea valorilor naționale). Dar confuzia este frecventă, chiar inevitabilă în epocă. Față cu articolul lui Ilie Bărbulescu, cel al lui K. Krăstev (șeful și mentorul revistei literare *Misăl* din Bulgaria, revistă care a întemeiat o școală literară în țara vecină) articol tradus din *Neue Freie Presse*[164] aduce evident o mai aprofundată analiză a literaturii bulgare. Spre deosebire de Ilie Bărbulescu, care privește literatura bulgară în evoluția ei organizată pe curente literare și ideologice, Krăstev, în articolul din 1910, analizează evoluția genurilor literare, ilustrînd cu scriitori și opere afirmațiile sale și ajungînd la definiții

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în baza criteriului estetic. Se opreşte asupra evoluţiei poeziei ilustrînd-o cu Pencio Slaveikov sau P. K. Iavorov, asupra evoluţiei genului scurt în literatura bulgară, citînd numele lui Elin Pelin şi Iordan Iovkov, marii maeştri ai genului scurt din literatura bulgară. K. Krăstev prezintă de asemenea opera lui Aleco Konstantinov, care, după el, marchează un moment fundamental în literatura bulgară. De asemenea, teoreticianul de la *Misăl* subliniază în acest articol absenţa romanului ca gen din literatura bulgară (deşi la această dată apăruseră trei romane ale lui Vazov şi încă cîteva, ale altor autori) şi evidenţiază lipsa de vigoare a celor cîteva excepţii. Ceea ce nu fac alte articole care se ocupă în această perioadă de literatura bulgară dar, în schimb, face articolul lui Krăstev este sublinierea personalităţii artistice a scriitorilor discutaţi, precum şi forţa artistică a fiecărui gen literar prezentat. Evident, el se va opri mai mult asupra poeziei moderne bulgare, al cărei teoretician era.

Disputa dintre revistele româneşti asupra literaturii bulgare reprezenta în fapt prelungirea disputelor de la Sofia. Respectiv K. Krăstev, Pencio Slaveikov şi revista *Misăl* cu întregul ei cerc se afla într-o polemică răsunătoare de aproape un deceniu cu revistele socialiste şi cu şcoala de la *Bălgarska Sbirka*, şcoală reprezentată mai ales de Ivan Vazov. Or, Ilie Bărbulescu era în strînse legături cu *Bălgarska Sbirka*, cu S. S. Bobcev redactorul-şef al revistei şi în plus el însuşi se afla pe poziţiile literare ale acestei reviste, poziţii foarte asemănătoare cu cele ale *Vieţii româneşti*. Astfel că de la Sofia disputa asupra problemelor literaturii bulgare se continuă la Iaşi pe aceleaşi probleme, dar implică şi atitudini interne româneşti şi discuţii polemice româneşti mai vechi, care exprimă în ultimă instanţă opinii comune ale cercurilor literare corespunzătoare, bulgare şi române.

Ilie Bărbulescu va continua cu sistematizarea informaţiei despre literatura bulgară, trecînd la analiza fiecărui curent din cele anunţate în prezentarea panoramică a literaturii bulgare. Astfel, tot în 1910, el publică pe zece pagini de revistă articolul *Pencio Slaveikov, şeful curentului modernist din literatura bulgară*[165] şi, peste un an, articolul de 12 pagini *Ivan Vazov, şeful curentului literar naţionalist din Bulgaria*[166]. În textul despre Pen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cio Slaveikov sînt traduse multe fragmente din poezia acestuia[167] încadrate într-o încercare de analiză a orientării așa-numite „moderniste" din literatura bulgară a vremii : „...lupta între aceste două curente literare (național și modernist, n.n.) are și cîte un substrat politico-social, dintre care cel național e mult mai vechi, pe cînd substratul politic al curentului literar modernist condus de Slaveikov e o creație nouă a vremurilor lui Stambolov"[168]. După ce vorbește pe scurt și de ceilalți reprezentanți ai curentului, P. Todorov, P. K. Iavorov, subliniind erudiția pe care curentul modernist o aduce în literatura bulgară, noile sensuri filosofice, Ilie Bărbulescu trece la prezentarea lui Pencio Slaveikov care... „e, deci, adevărat poet iar nu «pisar» și curentul modernist, înjghebat îndeosebi de dînsul, nu numai că nu este un nonsens și boală în viața culturală a poporului său (cum desigur greșit crede criticul Ganev) dar, dimpotrivă, e chiar o cerință organică a mișcărilor acestei vieți spre progres... Slaveikov nu e un disprețuitor al mulțimii, ci, în sufletul neîntinat al neamului său bulgăresc și producțiile poporane, adeseori găsește mărgăritare curate." Consideră nedreaptă învinuirea că „el n-ar simți poporul său, durerile și bucuriile acestuia, și că ar trece nepăsător pe lîngă ele, numai copiind, imitînd fără simțire cultura din apus". „Trecutul acesta (al Bulgariei, n.n.) idealizat de însăși poezia poporană bulgărească vrăjește sufletul deseori mistic al lui Slaveikov... numai atît cît se cuvine ca arta să se inspire din ale poporului, zice Slaveikov, dar nu ridicînd în luminile frumosului veșnic, asperitățile, slăbiciunile... poporane. De aceea, potrivit cu această gîndire, modernistul acesta scornește, dar lustruind, sufletul național bulgăresc în *Colindătorii*..." În final Ilie Bărbulescu ajunge la comparația cu M. Eminescu : „Personalitatea poetică și fondul sufletesc al acesteia la Pencio Slaveikov o înțelegem mai lămurit, dacă comparăm cu Eminescu al nostru, cu care ea prezintă multă asemănare"[169].

Articolele lui Ilie Bărbulescu au ca primă bază informativă articolele din *Bălgarska Sbirka* și *Mir* pe care le primea cu regularitate de la Sofia. În afirmațiile sale, pe lîngă formația sa românească, se simte foarte mult influența părerilor cercului de la *Bălgarska Sbirka*, pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care le preia cu toate aspectele lor subiective. Deși prezintă corect orientarea literaturii bulgare pe patru curente, el nu reușește să le înțeleagă pe toate patru, față de unele ia atitudini mai mult decît critice. Astfel, încercînd să facă o apropiere între orientările românești și cele din literatura bulgară, Ilie Bărbulescu face o paralelă între curentul *tendențios* cum îl numește el (parafrazînd „artă cu tendință") și orientarea similară din România și spune: „Este interesant însă a observa de la început, că politicianismul și sectarismul medieval stăpînește viața literară bulgară (ca și în România dealtfel)"[170] și prezice acestor orientări o foarte rapidă dispariție ca fiind nefundamentate în acest spațiu spiritual. Elogiindu-l pe Ivan Vazov, nu reușește să-i facă prea mari servicii. Conform orientărilor anumitor direcții românești, prezente în egală măsură și în Bulgaria, Ilie Bărbulescu îl prezintă pe Vazov ca pe reprezentantul literaturii de specific național, dar folosește greșit „literatură naționalistă" pentru termenul bulgar — *naționalna literatura* — și consideră că limitarea scriitorului și a universului lui literar numai la spațiul național din care se ridică este linia dreaptă pe care trebuie s-o urmeze toți. Pînă la urmă restrînge aprecierile despre Vazov la formula „patriot și naționalist", după care subliniază „unilateralitatea talentului său".

Tot în 1911, recenzînd studiul lui Hristo Țankov[171], Ilie Bărbulescu reia discuția asupra curentelor literare bulgare: „Autorul (H. Țankov, n.n.) intervenind în lupta dintre curentul literar naționalist al lui Vazov și cel modernist al lui Penciu Slaveikov... spune, cu gînduri cumpănite și drepte, că greșesc acei critici care socot că literatura poetică bulgărească ar fi regresînd din pricina curentului modernist... că acest curent nu retrogradează literatura națională, ci dimpotrivă o înalță și o înviorează prin motivele poetice noi pe care i le inoculează din literaturile europene culte, ca și prin formele neobișnuite în care o îmbracă". Din studiul lui H. Țankov, Ilie Bărbulescu extrage informații ca: „în anul trecut dintre genurile literare, cea mai bogată a fost *poezia* lirică în fruntea căreia a stat tot Vazov și cu Pencio Slaveikov; iar, în al doilea rînd *drama* care a produs cîteva lucrări noi, — și dacă nu de prea mare valoare artistică, totuși

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nu fără însemnătate literară. *Romanul* și *nuvela* par a fi fost în decădere". Și o notă curioasă : „Țankov face aici și constatarea generală că misticismul începe să pătrundă din ce în ce mai adînc în sufletul poeziei bulgărești"[172].

Nota, reprodusă după H. Țankov, exprimă învinuirea, generalizată, adusă în epocă idealismului literar al moderniștilor și influenței filosofiei lui Nietzsche care se resimțea la aceștia.

Indiferent de interpretările adesea deformante ale celor patru orientări din literatura bulgară, Ilie Bărbulescu, alături de autorii amintiți ai celorlalte articole publicate în *Voința națională* și *Noua revistă română,* reușește să dea o imagine organizată a informației despre literatura bulgară, să familiarizeze publicul cititor românesc și revistele literare ale vremii cu lumea literară bulgară, cu temele, tipologia, valorile care se află în circuitul acestei literaturi, cu numele scriitorilor Bulgariei moderne, cu operele literare aflate în regimul de preferință al cititorului bulgar. Aceste articole reușesc să facă cunoscute într-o oarecare măsură publicului românesc, unele aspecte ale literaturii de la sud de Dunăre. Starea de ignoranță a cititorilor de literatură din fiecare țară sud-est europeană față de literaturile vecine este subliniată în cîteva rînduri (ne referim la presă) de mai multe personalități. Am citat deja pe Ivan Șișmanov, citățm acum și pe Ilarie Chendi care spune în articolul trimis la Sofia pentru revista *Mișăl :* „În ceea ce privește țările vecine, este foarte straniu să constatăm că relațiile intelectuale sînt așa de reduse, încît din punct de vedere literar, noi sîntem unii pentru alții, aproape o «terra incognita». Nici nu se traduce, nici măcar nu se dau unele informații. Și nu este bine că nu ne cunoaștem, pentru că nimeni altul nu este așa dator ca vecinul, să cunoască nivelul și gradul de civilizație al unei țări. Aș vrea, ca atare, să dau cititorilor revistei *Mișăl* unele informații mai exacte asupra mișcării literare contemporane din România, sperînd că nici dumneavoastră nu veți întîrzia să-mi urmați exemplul, dînd informații revistelor bucureștene despre scriitorii dumneavoastră și despre importanța lor."[173] Într-adevăr ,la 1907 în România se știa foarte puțin despre literatura bulgară și cuvintele lui Chendi sînt îndreptățite. În același an, deschizînd rubrica

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

„Din lumea balcanică" în revista *Viața românească* Ilie Bărbulescu afirmă același lucru : „Una din cele mai păgubitoare lipsuri ale culturii noastre actuale e că mai nimic nu cunoaștem direct, din activitatea internă și tendințele reale ale statelor și popoarelor imediat vecine nouă... Dar această lipsă trebuie împlinită și tocmai în acest scop vom căuta să informăm pe cititorii *Vieții românești* cît mai exact cu cele ce vom putea vedea și observa."[174]

Informația oferită prin aceste articole românești despre literatura bulgară va fi completată cu traduceri din autori (critici) bulgari. Afară de articolele lui K. Krăstev, în 1910, *Viața românească* oferă cititorului român o dare de seamă asupra literaturii bulgare recenzînd amplu amintitul studiu al lui Hr. Țankov *Mersul literaturii bulgărești*. Mai departe, în 1912, revista *Flacăra* publică o dare de seamă cuprinzătoare, prin Ivan Gheșov al cărui articol *Cultura bulgară*[175] se traduce în românește.

Rezultatele acestei modalități de a prezenta literatura bulgară se fac simțite ; această campanie de prezentare are rezultate neîntîrziate pe planul traducerii. În 1912 revista *Flacăra* publică în traducere *Înălțarea*[176] de Elin Pelin, după ce în 1910 revista *Luceafărul*, condusă de O. Tăslăuanu și Octavian Goga, publicase în traducere un fragment din *Bai Ganiu*[177] de Aleko Konstantinov. Interesant este că aici fragmentul nu este tradus din bulgară, ci din germană. Traducătorul, Horia Petra-Petrescu, spune : „mă folosesc de traducerea d-lui prof. Gustav Weigand din Lipsca și de adnotările ediției acestuia[178]. H. P. Petrescu s-a folosit de ediția germană a lui *Bai Ganiu*, realizată de G. Weigand directorul Institutului român din Leipzig (institut care avea și o secție de bulgară prin străduințele prof. I. D. Șișmanov)[179]. Revista transilvăneană *Luceafărul* face și o scurtă prezentare a vieții și operei lui Aleko Konstantinov, din care cităm : „*Bai Ganiu* de Aleco Constantinoff este una din cele mai cetite opere din Bulgaria. O să-și poată explica și cititorul român succesul volumului, dacă va ceti capitolul independent tradus aici. Alte capitole au apărut în timpul din urmă în *Tribuna* și în *Țara noastră*. Autorul bulgar, un tînăr scriitor, care făcuse studii serioase la Viena, a descris într-o serie de capitole, care se pot ceti

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

independent, tipul unui provincial bulgar, scăpat de curînd de sub dominația turcească... Satira socială e împreunată cu un spirit de observație excelent. Aleko Constantinoff, de multe ori prea crud, smulge masca de pe fața ipocriziei..."[180] După această traducere și prezentare, în 1911 cînd este anunțată apariția cărții în traducerea lui St. Georgescu-Sergent, revista o recomandă publicului ca pe o carte de succes[181].

În 1914, revista *Drum drept*, a lui Nicolae Iorga, publică în traducere două povestiri de Constantin Velicikov — *Lacrimile*[182] și *Iuda*[183]. Și cu acestea se încheie seria de traduceri din literatura bulgară pentru perioada 1877—1918. Abia după încetarea războiului mondial, după 1918, încep să se refacă relațiile intelectuale dintre reviste, dintre diferitele instituții de cultură și deci și relațiile literare.

* *

Observînd îndeaproape această informație putem distinge aspecte caracteristice nu numai relațiilor regionale româno-bulgare, ci și altor sisteme de relații literare interbalcanice.

Felul în care societatea românească face cunoștință cu literatura bulgară modernă ilustrează o tendință apărută în Sud-Estul european după 1877 și anume năzuința, promovată mai ales de cercurile universitare și științifice, de a forma la popoarele din această zonă gustul reciproc pentru literaturile vecine. Literaturile sud-est europene nu se prea cunoșteau între ele — cu excepții evident. Dacă gustul pentru literaturile franceză, rusă, engleză, germană, italiană era format la cititorul din Sud-Estul european, nu același lucru se poate spune și despre interesul și gustul pentru literatura imediat vecină. Cită literatură turcă, spre exemplu, se traduce și se citește la 1900 sau la 1910 în Bulgaria, Grecia, România sau Serbia? Nimic sau cel puțin mai nimic, din cîte știm. S-a scris ceva despre ea? Se pare că nu. Cît știau românii despre literatura greacă modernă la 1900 sau între 1900—1918? Se traducea și citea Rangabé, Varnalis, sau Kazantzakis? Nu am întîlnit traduceri sau referințe în revistele cercetate. Ancheta în acest sens poate con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tinua și rezultatele sînt apropiate de cele afirmate. Situația a trezit unele reacții în rîndurile intelectualilor informați și conștienți de valoarea spirituală a unei bune cunoașteri reciproce a popoarelor din Sud-Est. Stăruința lor în această direcție s-a materializat în acele programe de traduceri pe care le consemnam în Bulgaria, în programele de prezentare la rubrica „Din lumea balcanică" de la *Viața românească*, în trimiterea de articole din Bulgaria la București sau de la București la Sofia asupra mersului și conținutului literaturii moderne, în discutarea, pentru publicul cititor, a tendințelor, orientărilor, a realizărilor din literatura vecină, în vizite și consfătuiri la Sofia și București pe care le fac universitarii, oamenii de știință dar, cu vremea, și scriitorii. Pentru această mai bună cunoaștere reciprocă, învățatul bulgar I. D. Șișmanov propunea, într-o scrisoare către Bianu, învățarea limbilor balcanice de către intelectualii acestor țări.

Această stăruință de a se cunoaște reciproc — pornită mai mult din conștiința profesională a intelectualității, dar și din constatarea că popoarele Sud-Estului european, înrudite spiritual, se ignoră sub raportul creației artistice contemporane, a imprimat relațiilor analizate un caracter mai puțin spontan și mai organizat. O politică culturală inițiată nu atît de state și cercuri politice cît de cercurile intelectuale sud-est europene. Și ca oricărei politici culturale, nu-i lipsește nici entuziasmul și nici desfășurarea de forțe, dar îi lipsește esențialul pe care îl dă de obicei contactul spontan cu literatura : afinitatea și atașamentul publicului cititor pentru un anume scriitor, pentru un gen sau specie literară, pentru un curent. Un cititor nu poate iubi în bloc o întreagă literatură străină cum nu poate să aibă un interes permanent pentru un scriitor despre care i s-a vorbit dar pe care nu l-a citit, sau din care a citit doar un text într-o traducere nereușită.

Astfel că literatura română tradusă în Bulgaria și cea bulgară prezentată prin articole în România datorează acest regim nu atît calităților și condiției sale fundamentale cît mai ales acelei politici culturale de sorginte intelectuală. Cel puțin așa poate fi caracterizat momentul inițial. Spontaneitatea în selecția literaturii, traduse

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sau prezentate, este al doilea moment și exprimă atenția față de literatura în sine și nu numai față de *factorul cultural* pe care-l reprezintă ea în aceste programe de politică culturală. Atîta vreme cît literatura a fost în fapt nu obiectul curiozității artistice, ci al unui mai detașat interes intelectual general, atîta vreme cît acest dialog asupra literaturii (și nu în interiorul literaturii) nu s-a purtat între creatori, — cum bine s-a văzut —, ci între intelectuali de alte profesii, și prin aceștia cu publicul cititor, atîta vreme cît acest dialog nu a atins fibrele ultrasensibile și intime ale creației literare, ci a rămas undeva mai în marginea lor, este cît se poate de evident că nu ne putem aștepta la rezultate fructuoase în plan artistic. Schimbul de informație avea ecou doar în cercurile intelectuale mai largi. Tendința acestor relații literare este una de inițiere, cu un caracter „iluminist" — în sensul de răspîndire a cunoștințelor în mase. Acest caracter îl au incontestabil la începutul secolului XX relațiile literare interbalcanice, nu numai cele româno-bulgare.

Societatea românească a *practicat mai mult o informare a publicului cititor* asupra problemelor literaturii bulgare în această perioadă. Deci nu se poate vorbi de o cunoaștere propriu-zisă a literaturii bulgare, ci de o familiarizare sumară.

De asemenea, din mozaicul informației literare *societatea românească s-a apropiat și interesat în această perioadă numai de literatura bulgară contemporană acelor ani,* numai de viața literară a Bulgariei moderne, chiar dacă de unele curente esențiale ale acesteia s-a ținut destul de departe, cum a fost cazul idealiștilor sau simboliștilor (bulgari). Atitudinea este aceeași și față de literatura modernă sîrbă, greacă, albaneză. Literatura, după cum se poate observa, completa prin prezența ei în dialogul româno-bulgar imaginea culturală despre poporul vecin, chiar dacă relațiile literare își căutau treptat o autonomie a lor.

Pe de altă parte, *traducerea literaturii*, așa cum o practică partea bulgară în dialogul cu românii, nu a reușit nici ea să realizeze o cunoaștere profundă a literaturii române, ci tot o *informare ;* pentru că opera literară (aici poezie, povestire) prost tradusă și ades stîngaci aleasă,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

izolată, n-a putut avea efecte mai puternice decît o cronică. În anii de cult al lui Eminescu în România, la Sofia, deși sînt traduse cîteva poezii, în afară de cei doi traducători nimeni nici nu observă măcar existența lui. Nici o tresărire în fața valorii geniului. Normal, pentru că traducerea nu le oferea nimic din frumusețea și nici din geniul eminescian. Traducerile — cele mai multe în scop cultural ilustrativ-informativ — nu-și depășesc ca rezultat menirea inițială. Acest efect, însoțit de eclectismul estetic sau tematic al literaturii traduse sau prezentate pe parcursul a 40 de ani are valoare în sine, mai mult pentru opinia publică și nu pentru literatură ; în cadrul cercetării comparate căutăm valori provenite din dialogul în plan literar și mai puțin în cercurile de cititori (ceea ce ar fi și foarte greu de realizat). Și credem că ar fi inutil ca la capătul relațiilor literare analizate aici să căutăm — prin metodele cercetării comparate — alte rezultate mai profunde decît cele pur informative și de inițiere. Dealtfel, ceea ce s-a realizat nu este deloc puțin pentru spațiile literare care se ignorau. De asemenea, se poate distinge că societatea românească se apropie de cultura bulgară cu două interese mai pronunțate. Unul din ele este pentru *izvorul ce-l oferă cultura și civilizația veche bulgară în cunoașterea și clarificarea unor elemente din cultura română*. Cel de al doilea reprezintă *interesul pentru cultura vecină contemporană în timp* și atinge în egală măsură și viața literară a Bulgariei moderne. Pe plan literar, românii au deschisă curiozitatea doar pentru fenomenul foarte actual. Interesul pentru cultura veche s-a manifestat numai în cercurile științifice ; mutat pe planul literar, acest interes s-a oprit la imaginea contemporană a literaturii bulgare. Dealtminteri, și în receptarea literaturii române în Bulgaria fenomenul este similar. Am aminti numai că în Bulgaria poate fi constatată o mai mare spontaneitate în apropierea de literatura română și mai ales de literatura de factură sămănătoristă și poporanistă. În nici un caz însă nu poate fi vorba de o influență prin traducerile realizate atunci. Chiar dacă Al. Vlahuță și C. Silva înregistrează adevărate recorduri pentru acei ani în numărul povestirilor traduse, singurul scriitor bulgar al acestor ani la care poate fi descoperită influența românească a lui I. Al. Brătescu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Voinești și a lui Mihail Sadoveanu este Iordan Iovkov care a trăit în România (atașat cultural la ambasada bulgară) și le-a cunoscut literatura în original[184]. Starea aceasta de lucruri nu este proprie numai relațiilor literare moderne româno-bulgare, ci întregului sistem de circulație al literaturilor balcanice în țările vecine lor.

Referitor la interesul românesc deschis pentru literatura bulgară cît și la cel bulgar pentru literatura română, putem desprinde pentru această perioadă o trăsătură aparte, care pare a fi comună întreg Sud-Estului european. Este vorba de *rolul publicațiilor străine, vest-europene în înviorarea interesului reciproc între popoarele balcanice.*

Am amintit deja că opere românești au fost traduse în bulgară din alte limbi și nu din română, la fel, informația bibliografică referitoare la unii scriitori români ajunge la bulgari tot prin periodice străine. În România fenomenul este și mai răspîndit.

Spațiul spiritual sud-est european, sub multiplele sale manifestări, intră în interesul cercurilor culturale europene încă de la jumătatea veacului XIX. Cercetările de folclor, publicarea unor antologii de folclor balcanic, studierea vechilor documente de cultură în limba slavă veche sau studiile de bizantinologie ș.c.l. preocupă o serie de personalități științifice din Europa, aduc în presă studii și articole, informații despre acest cerc de spiritualitate. În noua perioadă cercetările vor lua amploare, extinzîndu-și interesul și asupra vieții spirituale contemporane, asupra manifestărilor ei celor mai noi. Cert este că se traduc scriitori români, bulgari, sîrbi, greci în franceză, germană. Reviste din apus publică tot mai sistematic informații și cronici asupra vieții literare din Sud-Estul Europei (revista *România* de la Paris este o sursă inepuizabilă de informații în acest sens) și atrag atenția asupra culturii din această zonă ; și, în mod ciudat, tocmai sud-est europenii sînt cei care se folosesc și beneficiază de informațiile oferite, deși aveau la dispoziție în chiar apropierea lor spațiile de cultură în discuție și revistele românești, bulgare, grecești, sîrbe.

Astfel că, citind și apoi recenzînd și prezentînd în paginile revistelor românești, ziare și reviste apusene, oamenii de cultură de aici, oamenii de litere descoperă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

informații despre literatura bulgară, sîrbă, greacă, informații pe care se grăbesc a le aduce la cunoștința publicului românesc. Așa de pildă, revista *Convorbiri literare* numai în anii *1895* (în nr. 7, p. 780), *1896* (nr. 2, p. 314), *1897* (nr. 1, p. 173, nr. 2, p. 221, nr. 7, p. 674), *1889* (nr. 2, p. 97-109) publică despre literatura bulgară informații luate din periodicele franceze *L'Etranger, Débat* și din altele, consemnate doar cu „*din presa străină*". La fel stau lucrurile în cazul *Voinței naționale* și *Noii reviste române* care traduc articole despre literatura bulgară din *Neue Freie Presse* (1908-1910). Și sînt doar cîteva exemple, care ilustrează afirmația că pătrunderea literaturii sud-est europene în circuit european are darul să stimuleze interesul reciproc dintre literaturile Sud-Estului.

Cazul romanului *Bai Ganiu* al lui Aleko Konstantinov este și mai grăitor în acest sens. La București, romanul a fost tradus în 1911. Despre Aleko Konstantinov apar știri în presa românească încă la 1910, prin articolul lui K. Krăstev, și prin traducerile unor fragmente făcute din germană de H. P. Petrescu. Romanul a apărut în bulgară înainte de 1896. Între această dată și 1911, cînd apare tradus aproape integral în română, pe plan european se petrece un dublu eveniment editorial legat de romanul *Bai Ganiu,* eveniment care are darul să atragă atenția românească asupra operei lui Aleko Konstantinov. Respectiv, în 1908, profesorul Gustav Weigand dă o ediție bilingvă germano-bulgară a acestei inegalabile opere a lui A. Konstantinov (Aleko Konstantinofs, *Baj Ganju,* Herausgegeben übersetz und erläuter von Prof. Dr. G. Weigand. Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1908), cu o prefață. Textul bulgar al operei se află între p. 1-66, iar cel german între 67-142. Această traducere a circulat în România în mod sigur, și avem în vedere strînsele legături ale Institutului de la Leipzig cu cercurile românești ca și numeroșii studenți români care au studiat sub directa îndrumare a lui Weigand. Dealtminteri, în Biblioteca Academiei Române se și află un exemplar al acestei traduceri[185]. Mărturisirea lui Horia Petra Petrescu din *Luceafărul* stă dovadă acestei afirmații. De fapt, atunci cînd începe să traducă el se consultă permanent cu G. Weigand[186]. Următorul eveniment mai apropiat de data

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

traducerii în românește este ediția în franceză a operei *Bai Ganiu*, apărută în 1911, cu o prefață de Louis Leger (Aleko Constantinov, *Bai Gagno, Le Tartarin Bulgare*. Traduit du bulgare par Matei Gheorghiev et Jean Jagerschmidt. Avec une Préface de Louis Leger. De l'Institut Paris, Ernest Leroux, Editeur, 1911. Cette traduction est publiée avec l'autorisation du Comité Aleko Constantinov de Sofia). Și această ediție a circulat în România. Unul din exemplare se află la Biblioteca Academiei Române[187]. Că aceste traduceri au contribuit la creșterea interesului pentru opera lui Aleko Konstantinov nu poate exista îndoială. Mai mult, exemplarul francez de la Biblioteca Academiei dovedește că o persoană a lucrat pe el, fie pentru comparație cu opera bulgară fie pentru o eventuală selecție pentru traducerea în românește. Cu creionul, cineva a subliniat cuvinte în franceză, deseori expresii întregi, iar pe margine a notat cuvinte în bulgară pentru aceleași expresii. Evident știa și bulgara și franceza. În continuare se poate constata că sînt subliniate mai multe titluri de capitole. La o comparație cu traducerea românească din 1911 (cea făcută de St. Georgescu-Sergent) constatăm următorul lucru în cuprinsul cărții : în primul rînd cartea lui A. Konstantinov nu a fost tradusă integral (față cu originalul bulgar). În exemplarul românesc primele capitole traduse sînt cele subliniate în exemplarul francez. În continuare traducătorul român a adăugat și capitolele care au rămas nesubliniate. Foarte probabil ca, trecînd la traducerea în românește a lui *Bai Ganiu*, St. Georgescu-Sergent să fi consultat exemplarul francez. Oricum ediția franceză nu-i era necunoscută traducătorului român din 1911.

Legat de aceasta nu putem să nu subliniem rolul deosebit pe care publicațiile periodice îl au în transportul de literatură dintr-o țară în alta, dintr-un spațiu în altul. Ne amintim că studentul D. Kacemakov lua în 1896 din revistele românești poeți englezi, francezi, germani, maghiari și îi traducea în bulgară. Rolul de filieră nu este nou pentru presa și cartea românească. Din românește s-au mai tradus în bulgară și în alte limbi ale Sud-Estului scriitori străini și în perioada precedentă[188]. Ne întrebăm dacă această filieră n-a funcționat și invers. Dinspre Sud-Est spre Europa de vest. Lucrul este foarte posibil.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Reviste românești, în care s-a scris despre literatura bulgară contemporană, despre poetul Pencio Slaveikov, despre Ivan Vazov, despre Aleko Konstantinov, P. K. Iavorov, Elin Pelin, Iordan Iovkov, au circulat în lumea europeană și sud-est europeană și au purtat cu ele informația și aprecierile asupra literaturii bulgare. Nu este, ca atare, exclus ca filiera românească de circulație a valorilor literare europene să fi făcut servicii și literaturii bulgare în acest sens. Sau revistele bulgare literaturii române.

Un alt aspect — rezultat totodată al perioadei cercetate — este organizarea instituționalizată dar restrînsă la grupuri mici a studierii limbii și literaturii bulgare în România și a celei românești în Bulgaria.

Odată cu creșterea interesului pentru studiile de slavistică în România, se formează la Universitățile din Iași și București cursuri speciale de slavă veche dar și de nouă cultură bulgară, sîrbă, rusă. Se organizează seminarii cum este cel de la Iași, condus de Ilie Bărbulescu. Consultînd corespondența multor personalități[189] legate de aceste studii de slavistică constatăm că spre aceste seminarii și cursuri speciale vin din Bulgaria un număr impresionant de reviste și de cărți nu numai de știință, ci și de literatură : *Bălgarska Sbirka, Misăl* ș.a. Cererea de publicații plecată prin scrisori din România spre Bulgaria include și literatura bulgară. Studenții și asistenții din aceste cercuri studiază, se pare organizat, iau cunoștință nu numai de tainele slavei vechi dar și de cele ale literaturii bulgare noi. În Biblioteca universitară Mihail Eminescu din Iași, se află și fondul bibliotecii, rămas de la acest Seminar de slavistică ; aflăm un număr impresionant de cărți bulgărești din această perioadă, nemaivorbind de revistele care publică literatură și pe care le aflăm trimise încă din acei ani bibliotecilor Universității din București, celei din Iași, Bibliotecii Academiei Române.

În jurul redacțiilor românești începe să se formeze ca atare un grup de cunoscători ai limbii bulgare — proveniți din cercurile universitare amintite — care traduc sau care cercetează revistele bulgare și oferă informația necesară sau recenzii revistelor românești. Este un cerc de oameni care sînt în permanență informați asupra litera-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

turii bulgare, care o citesc în original. Nu trebuie uitate cele cîteva şcoli bulgare din România, în care se predă literatura bulgară. Acest sistem de cunoaştere organizată, instituţionalizată a literaturii bulgare, care se reduce la un număr destul de restrins de persoane, aduce printre cititorii români *modalitatea bilingvă*, modalitatea pe care o constatasem numai la cititorul bulgar (faţă de literatura română) şi care era în majoritate rezultatul perioadei anterioare (a emigraţiei). Important în acest fenomen este faptul că din acest sistem de cunoaştere se vor forma specialiştii, viitori traducători de literatură bulgară în România. Şi important mai este faptul că începe să se creeze o tradiţie în această direcţie.

Aproape acelaşi rezultat dau şi şcolile româneşti din Bulgaria, în care literatura română este, alături de istorie, unul din obiectele principale de studiu. Formaţia bilingvă continuă aici — evident la un număr destul de redus de persoane.

Dialogul literar româno-bulgar, dincolo de rezultatele lui mai mult culturale, nu lasă totuşi insensibil nici planul intim al literaturii. Şi nu este vorba doar de efectele care se vor simţi mai ales în perioada următoare, cînd nu mai este necesară o politică culturală pentru ca literatura să trezească interesul, ci de o stare de fapt, mai greu de definit, creată în însăşi lumea literară a anilor de pînă la 1918. Lipsa de interes pentru poezia modernistă, simbolistă românească în cercurile bulgare şi pentru cea idealistă şi simbolistă bulgară în cercurile româneşti, lipsă de interes care nu poate să nu fie sesizată în acest dialog şi interesul, în schimb, aproape exagerat pentru literatura de factură sămănătoristă şi poporanistă este o atitudine care nu vine numai de la cercurile intelectuale şi de cititori — beneficiarii cei mai certi ai acestui dialog. Acest dezinteres, care se manifestă în contextul unei aproape patetice sincronizări a modernistilor români şi bulgari cu cei occidentali — evidentă la începutul secolului XX — ne poate uimi. S-ar părea că această împărţire a atenţiei artistice către literatura modernistă a occidentului şi respectiv către cea tradiţională a Sud-Estului european este dovada faptului că afinităţile s-au creat intuitiv în zonele în care se bănuia aflarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unor certitudini, în zonele originale ale fiecărei literaturi ; în planul intim al literaturii dialogul româno-bulgar are valoarea unei consultații permanente asupra universului artistic, tematic, ideatic al literaturii de factură sămănătoristă, poporanistă, narodnicistă și de specific național. Dacă am cerceta comparat literatura modernă bulgară cu cea românească (secolul al XIX-lea și secolul XX) pînă în zilele noastre vom descoperi cele mai mari similitudini, aproape uimitoare similitudini, în zona literaturii de factură și de sorginte sămănătoristă, poporanistă, narodnicistă, adică literatura care își are rădăcinile în răscrucea dintre veacul trecut și al nostru, literatura care a atras interesul reciproc român și bulgar pînă la primul război mondial.

NOTE
(Capitolul IV)

[1] În *Albina*, 1895, în traducerea lui Al. Vlahuță.

[2] Narodneacestvo — curentul ideologic și literar din Bulgaria care corespunde, în timp, prin esență și manifestări poporanismului de la noi și are o serie de aspecte comune cu sămănătorismul. Reprezentanții de autoritate sînt scriitorii Todor Vlaikov, Mihalaki Gheorghiev și, doar la începuturile carierei sale literare Anton Strașimirov. V. și *Istoria na bălgarskata literatura (Istoria literaturii bulgare)*, vol. III, BAN, Sofia, 1970, p. 257—400.

[3] Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ed. cit. ; E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1973, vol. I, p. 13—60, 161—185, vol. II, p. 7—155 ; C. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Editura Junimea, Iași, 1970, p. 35—68, 501—543.

[4] Z. Ornea, *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972 ; E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 61—86, p. 202—233, vol. II, p. 81—105 ; C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 69—101.

[5] Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ed. cit., p. 214.

[6] E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 412—414 : „Și pentru a reveni la scurta epocă, obiect al acestui studiu, constatăm că, față de acțiunea lui Maiorescu de a desprinde esteticul cel pur din sub tirania eticului, cele două mișcări succesive de la începutul veacului — sămănătorismul și poporanismul — reprezintă un regres în sensul primatului eticului și al etnicului în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

simbioza lor cu esteticul. Numai prin dispariția celor două curente, descătușarea esteticului e într-un proces de înfăptuire, ajutat nu mai puțin de mișcarea simbolistă".

[7] V. și E. Bâldescu, *op. cit.*

[8] *Materialističèskoto razbirane na istorijata*, *Soțial-Demokrat* 1892, nr. 2, p. 264—273. Recenzia este datată „23 septembrie 1892, Ploiești". Revista în care este publicată este organul „Uniunii social-democrate bulgare" — grupare fracționistă, numită „mișcarea largilor". Revista este condusă de Ianko Sakîzov.

[9] Studiul, tradus din franceză de Zarin, apare în 1927, la Sofia, într-o broșură scoasă de biblioteca „Znanie" nr. 1; I.T. Klincearov este cunoscut ca biograf al lui Hristo Botev.

[10] Nu am reușit să văd cartea.

[11] Colecție, cum era în aceiași ani la noi biblioteca „Lumina".

[12] Original în limba bulgară. Toate citatele din presă sau cărți în limba bulgară le vom da în text direct în traducere românească, fără a mai reda în subsol forma originală.

[13] *Soțialnite pricini na pesimizma*, Delo 1894, nr. 3, p. 208—220; nr. 4 (ian. 1895), p. 287—294; nr. 5 (feb. 1895), p. 367—372.

[14] *Taras Sevcenko*, în *Delo*„ 1894/95, nr. 2, p. 129—135.

[15] Studiul *Taras Sevcenko* a apărut în românește în 1894, în *Atheneul social-democrat*. În același an a fost tradus în franceză și, prin franceză, în limba bulgară.

[16] *Sădbata na dvama literatorii*, *Vecerna Poșta*, 1901, nr. 223, p. 2, col. V.

[17] Organul P.M.S.D.B. și ulterior al P.C.B.

[18] *Istoriceskoto znacenie na 1 mai*. *Rabotnicesko Delo*, 1904, nr. 4 (aprilie), p. 193—196.

[19] Revistă de cultură, de orientare socialistă; similară cu *Contemporanul* de la noi.

[20] *Pisateli Grajdani*, *Săvremenik*, 1909, nr. 1, p. 65-67; nr. 2, p. 132—142.

[21] *Moralniat stimul (săjdenija na potomstvoto i săjdenija na săvrementite)*, *Săvremenik*. 1909, nr. 10, p. 577—581.

[22] *Edna literaturna problema*, în *Literaturen Almanah*. 1909, p. 44—51.

[23/24] V. V. Hristu, *K.D. Gherea i bălgarite (C.D. Gherea și bulgarii)*, *Narod*, 1945, nr. 257, p. 4; publicațiile *Rabotnik* și *Delo* sînt periodice socialiste care încep să apară din 1892 și respectiv din 1894/95.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[25] V. Hristu, *Vidni rumănski pisateli (Scriitori români de seamă)*, în *Narod*, 1945, nr. 301, p. 4.

[26] V. V. Hristu, *op. cit.*

[27] Corespondența I.D. Șișmanov-Z. Arbore, citată la cap. III aici.

[28] C. Dobrogeanu Gherea, *Scrieri social-politice*, Editura Politică, București, 1970, *Prefața* de D. Hurezeanu.

[29] *Ibidem.*

[30] Unde a fost la studii și a înființat primele cercuri comuniste. V. și *Istoria literaturii bulgare*. BAN, Sofia, 1972, vol. III.

[31] Înființat în 1885.

[32] *Istoria literaturii bulgare*. vol. III, cit. capitolul D. Blagoev.

[33] *Izkustvo. na Izkustvo*, în *Učitelska Misăl*. 1907, nr. 5. p. 12—31.

[34] *Iz kazarmata na voennija jivot. Djado Teakă na banija. Ludijat*, în *B.S.*, 1899. nr. 17—18, p. 847 și următoarele. Traducerea și prezentarea de Nemo (N. Nikolaev).

[35/36] V. și capitolul III aici, fond arhivistic I.D. Șișmanov și corespondența cu D. Kacemakov. Tot acolo nota despre *Bălgarski Pregled*.

[37] În ordinea în care se află în caietele lui D. Kacemakov.

[38] Revistă de literatură (an I — 1900) condusă de scriitorul K. Velicikov. Apare pînă în 1904.

[39] Corespondența D. Kacemakov-I.D. Șișmanov. loc. cit.

[40] *Idem*. Dealtminteri poeții traduși, în marea majoritate, sînt luați din paginile revistei *C.L.*

[41/42] V. aici *Povestitori realiști români în limba bulgară*.

[43] Unul din cei mai mari poeți renascentiști bulgari din sec. al XIX-lea.

[44] Reprezentantul cel mai de seamă al poeziei bulgare în perioada cercetată ; considerat șeful școlii idealiste în poezia bulgară modernă, a încununat activitatea cercului Misăl (Gîndirea). V. mai departe aici *Literatura bulgară în România*.

[45] Ivan Slaveikov a fost funcționar la Agenția diplomatică bulgară de la București în anii 1882—1884 ; V. NBKM, IA, fond K. Țankov (corespondența cu I. Slaveikov), Galați — București.

[46] *B.S.*, 1895, nr. 12.

[47] *Stara Planina*, București-Giurgiu, 1876—1878 (V. *Bălgarska Văzrojdenska knijnina*, vol. I, p. 465, nr. 8890).

[48/49] V. fond K. Țankov, citat aici, cap. III, nota 21-22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[50] I. Slaveikov moare în 1896.

[51] *B.S.*, 1900, nr. 1, p. 58.

[52] În *Gazeta Transilvaniei*, 1882, nr. 85 și 87, p. 2 și 3 și p. 1—4 (în „foița literară") apare sub semnătura unui Nemo, *La Breţcu și la Slatina. Impresiuni de călătorie.* Nici în 1881 și nici în 1883 Nemo nu mai apare în *Gazeta de Transilvania* și nu avem certitudinea că este unul și același cu Nemo din publicațiile bulgare. Dar în 1882 *Gazeta de Transilvania*. publică un număr impresionant de mare de știri despre viața politică și culturală a Bulgariei ceea ce denotă că în cercurile apropiate ei (la Brașov) o persoană era bine informată în acest domeniu. De aceea presupunem că este vorba de același Nemo.

[53] Scrisoarea lui S. Mehedinți către I.D. Șișmanov, în BAN, NA. f, 11, op. 3, nr. 942, fl. 3-4.

[54] Așa cum reiese și din studiile privind relațiile literare româno-bulgare între 1800—1878 ; v. spre exemplu : Ilie Bărbulescu, *Poetul bulgar Velixin și românii, Arhiva*, 1924, nr. 3-4, p. 264—267 ; Iordan Alexandru, *Dobri Voinikov și Vasile Alecsandri*, în *Preocupări literare*, 1940, nr. 17, p. 419-428 ; V.G. Chelaru, *Influențe, op. cit.* ; Masoff Ioan, *Teatrul în limba bulgară*. în *Teatrul românesc*, E.P.L., București, 1966, p. 224—226 ; ș.a.

[55] Motivul apare și în literatura bulgară chiar și la scriitori nenarodnicişti ca P.K. Iavorov (poet), la prozatorul Elin Pelin. Motive similare ca *grindina* care distruge recolta, sau *birnicii*. se intilnesc și la autorii citați și la Iordan Iovkov, G. Mihalaki, A. Strașimirov. Motivele sînt comune și literaturii române.

[56] V. și Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ed. cit. p. 252—254 ; cit despre literatura bulgară din constelația narodnicistă, Pantelei Zarev spune : „Literatura satului la noi cunoaște ușoare aplecări sentimentale..." *(Literatura bulgară în anii '90*, în *Istoria literaturii bulgare*, vol. III, Sofia, 1970, p. 281, în limba bulgară).

[57] *Belite robi, B.S.*, 1900, nr. 1, p. 58—61 *(Smetka na boerina* și *Pred Koleda)* ; nr. 3, p. 196—200 *(Na angarija u boerina* și *Neuteșniat)* ; nr. 5, p. 334—336 *(Jivotăt)*. Traducere Nemo.

[58] *B.S.*, 1900, nr. 1, p. 58.

[59] *Bezuteșni*, în *Letopisi*, 1901, nr. 4, p. 89—90. Traducere de Nemo.

[60] *Prikazka*, în *Ucitelska Beseda*, 1901, nr. 2, p. 45—46.

[61] *Smetka*, în *Obșto Delo*, 1902, nr. 12, p. 187—188.

[62] *Rabotnicesko Delo*, 1903, nr. 8, p. 470—472 (de această dată sub titlul *Razplaștane)*. Traducătorul semnează K.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[63] *Na sedeanka*, *B.S.*, 1903, nr. 9, p. 586—589. Traducere de Nemo.

[64] *Na gheroite măceniți*, în *Makedonski Pregled*, 1905, nr. 2, p. 12; Traducere liberă de M.G.M. (M.G. Markov). Revista este condusă de Andrei Protić.

[65] V. N. Jecev, *Ecoul răscoalei din 1907...*, loc. cit.

[66] *Belite robi (Na rabota și Smetkata)*, în *Novo Vreme*, 1907, nr. 8, p. 488—491. Traducerea: Petăr; *Belite robi (Na rabota* și *Ravna smetka)*, *Učitelska Misăl*, 1907, nr. 8, p. 48.

[67] *Bezutești*, în *Narodni Prava*, 1907, nr. 116, p. 2.

[68] *Narodno Blago*, 1908, nr. 4, p. 2.

[69] *Nepokanena*, în *Maika i Dete*, 1911, nr. 6, p. 10—11. Traducerea de A. Avramov.

[70] *Po Dunava (Ot Orșova do Sulina)*. Iz săcinenieto *Zivopisna România*, în *Săvremenna Ilustrația*, 1912, nr. 14, p. 15, în traducerea lui Slaveanov.

[71] *Gneta na măkata*, *Doktor Rareș*, *Epraxia*, *Medenija meset*, *Vitan*, *mir*, 1912, nr. 3467, p. 1; nr. 3531, p. 2 nr. 3576, p. 2; nr. 3629—3630, p. 2.

[72] *Na sleapa baba*, în *Mir*, 1912, nr. 3479, p. 2.

[73] *Po Koleda*, în *Svetlina*, 1915, nr. 4, p. 23.

[74] *Pred Koleda*, în *Hristomația*, I, de Stoilov-Mircev, 1905, p. 41—42.

[75] *B.S.*, 1899, nr. 17-18, p. 847.

[76] *Idem*.

[77] *Sămănătorul*, 1903, nr. 15, p. 226—229, povestirea *Necunoscutul*, iar în nr. 1 din 1904 (p. 5—8), povestirea *Ionică*. În 1904 M. Sadoveanu publică un volum de povestiri în care figurează și cele două de mai sus.

[78] *Ionică*, în *Vecerna poșta*, 1907, nr. 2076, p. 1.

[79] *Neopoznatii*, în *Grajdanin*, 1908, nr. 285 și 286, p. 1.

[80] *Neopoznatii*, în *Ilustrația Svetlina*, 1908 nr. 2, p. 10—11.

[81] *Koledarii*, în *Săvremenna Ilustrația*, 1911, nr. 11—12, p. 18—19.

[82] *Pileto*, în *Săvremenna Ilustrația*, 1912, nr. 13, p. 4—5. Traducere de St. Cealăkov.

[83] I. Iovkov a tradus *Bietul Tric* și *Nicușor*. Povestirile au fost publicate postum, în ziarul *Zorá*, 1937, nr. 5423 și 5572, cu nota: „Din povestirile lăsate la redacție de regretatul Iordan Iovkov, înainte de moartea sa."

[84] *Zorá*, 1937, nr. 5423.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[85] T. Vianu, *Studii de literatură română*, Bucureşti, 1965, p. 659—660.

[86] *Vizita*, în *Svetlina*, 1912, nr. 8—9, p. 10—11. Traducere de St. Cealăkov.

[87] *Diplomaţie*, în *Săvremenna Ilustraţia*, 1912, nr. 18, p. 9. Traducere de St. Cealăkov.

[88] *Burna noşt*, ediţie specială a Teatrului Naţional din Sofia, 1911. Traducere de N. Ţanev.

[89] *Doktorăt i Astronomăt* (leghenda), în Letopisi, 1900, nr. 15, p. 296—297. Traducere de D. Kacemakov.

[90] Makedonski este unul din eroii principali ai romanului *Nemili nedraghi (Oropsiţii)* (tradus la noi de C.N. Velichi în 1961), al lui I. Vazov. Autorul are în vedere soarta multor revoluţionari bulgari (hăşi) după Eliberare, cînd ajung în ultimul grad de mizerie socială.

[91] C. Nuţescu, *Ghinion*, tradusă şi publicată de trei ori sub trei titluri : *Uite, nu-i, ghinion !* (traducere de A.R. Avramov), în *Svetlina*, 1907, nr. 8 ; *Fatalizăm* (traducere A.R. Avramov), în *Svetlina*, 1908, nr. 10-11 ; *Fatalnost* (traducere de Eva), în *Ilustraţia Svetlina*, 1912, nr. 8—10, p. 30. De asemenea este publicată şi bucata *Razdavača* (*Donatorul* [*?!*]), cu subtitlul *Reflecţii de anul nou*, în *Svetlina*, 1909, nr. 7-8, p. 24. Traducere de A.R. Avramov. Amintim că C. Nuţescu (scris ades Nutzescu) a fost un permanent colaborator al revistei *Literatorul*, în perioada cînd aceasta a devenit proprietatea lui Th. M. Stoenescu.

[92] *Ne si kavaler (Nu eşti cavaler)*, în *Iz jivota*, 1908, nr. 8, p. 3—5 (Traducere de A. Porneakov, care îşi trimite manuscrisele de la Brăila).

[93] *Detska liubov (Dragoste de copii)*, în *Svetlina*, 1907, nr. 6-7, p. 27—30 (Traducere de A.R. Avramov).

[94] *Liubov sled kramola (Dragoste după ceartă)*, în *Letopisi*, 1901, nr. 8, p. 182—183 (traducere de D. Kacemakov) ; *Iztărsakăt (Stafia)*, în *B.S.*, 1902, p. 594—596 (traducere de Nemo).

[95] D. Kacemakov, în *Letopisi*, 1901, nr. 8, p. 182.

[96] *Umrealata mečta*, în *Svetlina*, 1909, nr. 7—8, p. 30—31.

[97] Sub titlu *Visul pierdut*, în *Revista Carpaţilor*, 1860, p. 86—88. Şi în limba română apare fără autor.

[98] *Sănătatea*, 1901, nr. 7, p. 102—103.

[99] *Bibliografija na hudožestvenata ni literatura*, în *Izvestija na Seminara po slavjanska filologhia pri Universiteta ot Sofia*, 1906/7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[100] *Prez zavesata*, în *Letopisi*, V, 1904, nr. 6, p. 137—139.

[101] *Knjaghinjata prosjakinja. Slučki ot istinskija život*, apare la Sviștov, Editura lui P.A. Slavkov, 1897. În traducerea lui I.M. [?].

[102] Nu am văzut volumul.

[103] V. G. Dimov, *Ivan Vazov i bălgarskata literaturna kritika (Ivan Vazov și critica literară bulgară)*, Sofia, BAN, 1974.

[104] *Piatra arsă. Raskaz za istinska liubov*, în *Semeino Ognište*, I, 1895, nr. 12, p. 265—267. Traducere de Ștefania N.K. Mirska. Traducerea apare cu mențiunea : „de Carmen Silva (Regina Elisabeta a României)".

[105] *Svidetelstvo na Karmen Silva za rumănkata*, *B.S.*, 1896 p. 95—96. Traducerea are o notă : „În *Revue des Revues* au început să apară o serie de articole despre femei, scrise de femei. Primul articol cu care începe această galerie este dedicat româncei și este scris de Regina Elisabeta a României, cunoscută în literatură cu pseudonimul Carmen Silva. Acest articol a fost de curînd tradus în revista rusească *Trud*." Nota continuă : „Frumusețea româncei este cunoscută de mult, dar celelalte calități ale ei — energia, bărbăția, atașamentul ei nu sînt încă suficient cunoscute în Europa, care cunoaște prea puțin și istoria României. Din această istorie, dacă o înveți bine, poți să-ți faci o imagine reală despre femeia-româncă, căreia România îi datorează existența ei. Româncele sînt păstrătoare ale tuturor valorilor, a religiei, limbii și dragostei pentru patrie. O seamă de legende și vechi balade strînse de poetul Vasile Alecsandri cîntă bărbăția și spiritul de jertfă și atașament al româncei."

[106] Tot *B.S.*, face cu un an mai înainte o prezentare a scriitoarei Carmen Silva (*B.S.* 1895, nr. 10, p. 1049). În *B.S.* 1898, nr. 2, p. 158—166 apare și *Femeia română* în traducerea D. Dancevei.

[107] *Maikata na Stefan Veliki*, traducere din limba rusă, de T. în *Jivot*, 1897/98, nr. 2, p. 91—94.

[108] *Văv Vrančea*, *B.S.*, 1899, nr. 13—14, p. 668—669. Traducere de D. Kacemakov.

[109] *B.S.*, 1899, nr. 13—14, p. 666—669. Traducere de D. Kacemakov care dă și o notă biografică asupra autoarei (la p. 666).

[110] *Letopisi*, 1903, nr. 5, p. 104—105. Traducere de M. Balabanov cu o scurtă prezentare a autoarei. În subsol, traducătorul explică cine a fost Ștefan cel Mare. Legenda a mai apărut și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în *Perli na ciujdite literaturii*, Sofia, 1905—1907, vol. I, p. 241—245. Cu o notă bibliografică.

[111] *Skalite na ţaritata*, în *Letopisi*, 1900, nr. 19, p. 373—376. Traducere de D. Kacemakov.

[112] *Letopisi*, 1900, nr. 13, p. 257. Traducere de D. Kacemakov.

[113] *Dăştereata na Dečebal*, în *Rodina*, 1901, nr. 12, p. 466—473. Traducere de B. Avdjiev.

[114] *Pri krăstnija znak*, în *Rodina*, 1902, nr. 6-7, p. 191—198. Traducere de M.N.P. [?]. În acelaşi an revista *Bălgarska Sbirka* publică o informaţie luată din presa vieneză după care la invitaţia C. Silvei, scriitorul rus L.N. Tolstoi va vizita România (*B.S.*, 1902, nr. 7, p. 483).

[115] *Krasivata i iunaşkata Maruka*, în *Tri Bogatstva*, 1903, nr. 8, p. 7; în acelaşi an *Vjasti* (1902/903, nr. 33, p. 3—4) publică în traducere *Adevărata menire a femeii* de „K.S." iar *Večerna Poşta* (1903, nr. 866, p. 1-2) publică sub semnătura lui P.N. Daskalov un articol despre Carmen Silva; *Bălgarski Tărgovski Vestnik* (1903, nr. 145, p. 2) anunţă o dramă de C. Silva. Acelaşi ziar mai dă ştiri despre scriitoare.

[116] *Istoriia na Teglotata*, în *Letopisi*, 1903, nr. 5, p. 102—105. Traducere de M. Balabanov. În 1904, *Tri Bogatstva* (nr. 5, p. 4) publică în traducere *Întîmplări adevărate de pe cîmpul de luptă*, de K.S.

[117] *Ovčear Focşan*, în *Vijasti*, 1905, nr. 84, p. 3—5.

[118] *Şepnati dumi*, *Idem*, 1902/903, nr. 33; Din scrierile Carmen Silvei mai apar în bulgară: *Călugăriţa*, în *Nova Mariţa*, 1907, nr. 105, p. 2 (traducere de N.I. Draganov); *Zadomen (Căsătorit)* în *Iz Jivota*, *1908*, nr. 66—79 (traducere de Hr.N. Dreannovski); *Ecouri despre Tolstoi*, în *Vreme*, 1908, nr. 2, p. 82 (traducere de K. Hitov); şi din nou *Istoria suferinţei* (traducere de Eva) în *Svetlina*, 1909, nr. 5, p. 11—12. De asemenea, ştiri despre C. Silva mai apar în *B.S*, 1908, nr. 8, p. 534; *Iz Jivota*, 1908, nr. 89, p. 8; *Narod*, 1916, nr. 42, p. 1; *Narodni prava*, 1916, nr. 47, p. 1.

[119] Smara, *Belia liuleak (Liliacul alb)*, în *Svetlina*, 1912, nr. 8-9, p. 12 (traducere de A. Stamatov). În 1912 Smara făcuse o vizită în Bulgaria; Iulia Hasdeu, *Îngerul şi ghiocelul (Anghelät i kokiceto)*, în *B.S.*, 1900, nr. 1, p. 62 (traducere de Nemo); C. Nuţescu, *Iarna*, *Toamna*, *Ţie*, *Bisericuţa*, *Ascultă*, *Plînsul mandolinei* (traduse toate în proză de A.R. Avramov, publicate în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.S. 1907, nr. 9, p. 596 și în *Svetlina*, 1908, nr. 1, p. 4—6, 1909, nr. 7, p. 8, 16 și 18.

[120] V. C.N. Velichi, *op. cit.*

[121] Au apărut într-un grupaj de poezie românească, în revista *Letopisi*, 1902, nr. 6—7, p. 163—165 (traducere de D. Kacemakov).

[122] Autorul parodiei este M.G. Markov, în *Makedonski Pregled*, 1905, nr. 3, p. 23.

[123] *Makedonski Pregled*, 1905, citat la Vlahuță.

[124] Nu am văzut traducerea. Este menționată în *Catalogul bibliografic* al Institutului de literatură din Sofia.

[125] D. Kacemakov, *Păstra kitka (Buchet)*, Vidin, 1903, p. 7.

[126] BAN, NA, f. 11, op. 3. nr. 687; scrisoarea lui D. Kacemakov către I.D. Șișmanov.

[127] *Săvremenik*. 1909, nr. 8-9, p. 533—534. Rubrica „Note teatrale".

[128] Traducere de E. Țanev, în editura Kinoizdatelski Jivot, 1911. A apărut și în revista *Jivot*.

[129] *Nai velikijat poet*, în *B.S.*, 1909, nr. 4, p. 277—279.

[130] *Săvremenik*, loc cit., la nota 133 mai sus.

[131] Piesa lui I. Vazov a fost tradusă la noi de C.N. Velichi în 1974 și transmisă la radio (emisiunea „Teatru la microfon"). Subiectul piesei este același din romanul *Nemili Nedraghi (Oropsiții)*. Acțiunea se petrece la Brăila înainte de 1877 și privește emigrația bulgară.

[132] Știrea se află și în scrisoarea lui I. Bianu către I.D. Șișmanov (15/28 mai 1905), care se referă la o altă vizită anterioară: „Le dimanche d'aujourd'hui est à Bucarest une fête toute bulgare. Notre capitale entoure et fête vos instituteurs qui sont venus nous rendre la visite. Je suis à l'Académie avec tous mes collègues de la bibliothèque, où nous attendons les vôtres, qui en passant de l'Athénée vers la chaussée Kisseleff, entreront — me dit-on — jeter un coup d'oeil dans notre local." V. E. Siupiur, *La chanson...*, loc. cit. După 1904 astfel de vizite aveau loc anual.

[133] Makedonski, erou din piesa lui Vazov *Hășovete*.

[134] V. studiul Zl. Iuffu, D. Zavera, loc. cit.

[135] Ilia Konev, *Ot bălgaro-srăbskite ltieraturni zvaimootnoșenija. Ot osvobojdenie na Bălgaria do balcanskite vojni (Din relațiile literare bulgaro-sîrbe. De la Eliberarea Bulgariei pînă la războaiele balcanice)*, BAN, Sofia, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[136] Ceea ce în mare parte a realizat Ilija Konev în studiul *Literaturen proţes i literaturni vzaimootnoşenjia, op. cit.*

[137] *Revista Carpaţilor*, 1861, nr. din 1 mai, p. 510—516.

[138] Cartea lui Dozon era o antologie de folclor bulgar, tradus în limba franceză. A apărut la Paris în 1875 (XLVIII + 427 p.).

[139] *Columna lui Traian*, 1876, p. 47—48.

[140] *Columna lui Traian*, 1877 p. 249—260 ; 1877, p. 261—266.

[141] Despre *Sb.N.U.K.* ; v. nota 26 de la cap. III, aici. Recenzia semnată de B.P. Hasdeu apare în *Revista nouă*, 1889, nr. 10, p. 389.

[142] V. Corespondenţa cu I.D. Şişmanov, cit. la cap. III, aici.

[142a] *Şezătoarea*, 1896, nr. 9, 10, 11, 12.

[143] *C.L.*, 1896, nr. 12, p. 661—667.

[143a] Scrisă în 1762 de Paisie Hilandarski, *Istorija...* rămîne în manuscris pînă în 1844. Este o cronică a bulgarilor de la începuturi, o cronică a scrisului în limba bulgară şi un apel către popor pentru reînvierea valorilor naţionale bulgare.

[144] *Gazeta de Transilvania*, 1883, nr. din 14/26 oct., p. 1.

[145] Din studiul lui Ioan Bogdan reiese că *Istorija...* lui P. Hilandarski a fost cercetată şi discutată de Episcopul Melchisedec (*Uricarul*, vol. III, p. 107) şi de A.D. Xenopol.

[146] *Analisa critică a cîtorva notiţe despre introducerea limbii slave în biserica română*, *C.L*, 1889, nr. 4, p. 292—317.

[147] Numai cîteva exemple : *Arhiva* de la Iaşi recenzează în 1897 (nr. 1 şi 2) periodicele bulgare : *Progres*, *Mir*, *Dnevni Novini*, *Svoboda*, *Sotzialist*. Situaţia este aceeaşi pentru aproape fiecare număr din *Arhiva* în continuare ; Revista *C.L.* recenzează sub semnătura lui Ion Bogdan cartea lui C. Jirecek *(Călătorie prin Bulgaria)*, în nr. 2 din 1889, p. 97—100 ; apoi *Annuaire de l'Université de Sophia* (1906, nr. 8, p. 800 din *C.L.*) ; o discuţie asupra cărţii lui St. Romanski *Mannreden des walachischen Woywoden Neagoe Basarab...* (*C.L*, 1908, nr. 7, p. 63—78 etc.).

[148] G. Cristodulo, în *Drum drept* (condusă de N. Iorga), 1914, nr. 2, p. 128.

[149] D. Furtună, în *Drum drept*, 1914, nr. 3—6, p. 156.

[150] *V.R.*, 1906, nr. 10, p. 613—619.

[151] N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, Bucureşti, 1907, p. 46—54, se referă la viaţa culturală şi inclusiv la muzeele bulgare. Paginile despre muzee au fost publicate iniţial în *Sămănătorul*, 1906.

[152] *V.R.*, (rubrica *„Din lumea balcanică"*), 1912, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cenzată la Sofia în *B.P.*, (1895, nr. 2, p. 116—120) de L. Miletič, care încheie cu cuvintele: „Profesorul Bogdan a adus un mare serviciu ambelor popoare despre care este vorba în conferință, pentru că dorința noastră cea mai mare, ca și a românilor credem, este să trăim în viitor nu mai puțin prietenește și frățește decît am trăit multe veacuri la rînd în trecut."

[154] Publicată apoi în *Literatură și artă română*, 1900/901, p. 67—77.

[155] Spre exemplu: P. Săvescu, *O preumblare la Plevna*, în *C.L.*, 1894, p. 160—177; Fl. Cristescu, *Învățămîntul popular în Bulgaria*, volum anunțat pentru 1910, în editura Sfetea (v. *Ramuri*, 1910, nr. 5); Ilie Bărbulescu, *Ce falș cunoaștem pe bulgari*, în *V.R.*, 1911, p. 401 (rubrica „Din lumea balcanică") în care sînt date informații despre viața culturală a Bulgariei; Ilie Bărbulescu, *„Un bulgar literat al românilor" de K. Mirski*, răspuns polemic lui K. Mirski, în *V.R.*, 1914, p. 157; *Pictorul Iv. M. Markvička* de V. Dimov, recenzie în *V.R.*, 1911, p. 166; Ilie Bărbulescu, *Bulgaria, congresul neoslav din Sofia*, în *V.R.*, 1910, p. 89, 364, 419; Ilie Bărbulescu, *Asupra mișcării feministe la bulgari și sîrbi*, în *V.R.*, 1912, p. 253—258; C. Dobrogeanu-Gherea, *Conflictul româno-bulgar*, București, 1913; ș.a.

[156] Prima știre apare în *C.L.*, 1895, nr. 7, p. 780 și este luată din *L'Etranger*. Cea de a doua știre despre Vazov apare tot în *C.L.* (1897, nr. 2, p. 221); „În *Débats* de la 30 Ian. d-ul Em. Haumont face o dare de seamă despre un roman de I. Vasof, *Pod igo-to*, care expune starea bulgarilor cînd începe războiul de la 1877. Printre personagiile cu idei mai formate decît ceilalți este și un oarecare Damianciu Grigorof, care cunoaște Europa, căci a fost în România."

[157] I. Vazov, *Sub jugul turcesc*, roman. Biblioteca „Lumina", 1897. Traducerea prescurtată a romanului aparține lui N. Argeșeanu.

[158] I. Vazov, *Spre Rodopi*, în *Revista ilustrată*, 1897.

[159] *Noua revistă română*, 1908, nr. 11, p. 172—173.

[160] *Idem*, 1909, nr. 9 și nr. 11.

[161] *V.R.*, 1910, p. 114—120.

[162] V.R., 1910, p. 282—284; Curentele *țărănist* (narodneacestvo) și *naționalen* cumulează trăsături proprii poporanismului și sămănătorismului de la noi.

[153] A apărut la București, în broșură. În aceiași an este re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[153] Citează pe D. Poleanov, poetul socialist bulgar.

[164] *Voința națională*, 1910 (nr. din 8 septembrie), p. 1. Articolul apare sub titlul *Literatura bulgară azi*. Revista anunță că este o traducere din *N.F. Presse* și că prin el vrea să dezmintă afirmațiile lui I. Bărbulescu.

[165] *V.R.*, 1910, p. 282—291.

[166] *V.R.*, 1912, p. 357—369.

[167] Sînt traduse fragmente din *Ciss-Moll*, *Coledarii*. *Culele lui Krali Marko*. *Țarul Samuil* etc.

[168] *V.R.*, 1910, p. 282.

[169] *Idem*.

[170] *V.R.*, 1910, p. 114—115 ; *V.R.*, 1912, p. 357—369.

[171] H. Țankov. *Novata bălgarska literatura prez 1910 g. (Noua literatură bulgară în anul 1910)*, recenzie în *V.R.*, 1911, p. 300. Articolul lui Țankov apăruse la Sofia, în *B.S.*, 1911, nr. 1.

[172] *V.R.*, 1911, p. 300.

[173] Ilarie Chendi *Novata rumănska literatura (Noua literatură română)*, *Mișăl*, 1907, p. 258—265.

[174] *V.R.*, 1910, nr. 3, p. 419—425.

[175] *Flacăra*, 1912, nr. 2, p. 12—13.

[176] *Idem*, 1912, nr. 2, p. 14—15.

[177] *Luceafărul*, 1910, nr. 13—14, p. 333—340.

[178] *Idem*, p. 333.

[179] În 1908 ; v. corespondența I. D. Șișmanov-G. Weigand, loc. cit., aici la cap. III ; v. și E. Siupiur, *I.D. Șișmanov și relațiile cu România*, loc. cit.

[180] *Luceafărul*, 1910, citat.

[181] *Idem*, 1911, nr. 15—17, p. 387.

[182] *Drum drept*, 1915, nr. 31, p. 496—498. Traducere de St. Berechet.

[183] *Idem*, 1915, nr. 21 din 21 iunie, p. 335—336. Tradus din bulgară de St. Berechet.

[184] V. și Laura Baz-Fotiade, *Locul lui Iordan Iovkov în relațiile literare româno,-bulgare din secolul al XX-lea*, în *Studii de literatură universală*, vol. III, București, 1961, p. 237—255.

[185] B.A.R., cota I 10228.

[186] V. corespondența H. P. Petrescu - G. Weigand în fond, arhivistic al Bibliotecii ASTRA-Sibiu, Ms. MLI, 1/9, inventar 8. Două scrisori din 1910. V. aici cap. V, nota 13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

[187] B.A.R. Înregistrată la cota I 451535

[188] Laura Baz-Fotiade, loc. cit.

[189] Corespondența S.S. Bobcev cu Ilie Bărbulescu în special. Citat la capitolul III aici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Capitolul 5

TRADUCEREA ŞI TRADUCĂTORUL DE LITERATURĂ — DOMENIU ÎN FORMARE ÎN RELAŢIILE ROMÂNO-BULGARE. AMATORISM ŞI PROFESIONALIZARE. TRADUCEREA ŞI FORMELE AUXILIARE. ROLUL PUBLICAŢIILOR PERIODICE ÎN STIMULAREA TRADUCERII CA FORMĂ A RELAŢIILOR. ASPECTE SPECIFICE PERIOADEI 1878—1918.

Traducerea literaturii străine este una din formele de manifestare caracteristice vieţii literare în perioada modernă a societăţilor sud-est europene. Ea a reprezentat un act de ataşament artistic al cercului de cititori avizaţi faţă de literatură, ca expresie înaltă a spiritului, dar în acelaşi timp una din formele luptei politice de renaştere naţională şi de înnoire spirituală cu largi rezonanţe în formarea unei atmosfere propice atît înnoirilor şi evoluţiei culturale cît şi dezvoltării gîndirii politice.[1] De aceea, de la începutul secolului al XIX-lea, atît în societatea românească, cît şi în celelalte societăţi sud-est europene vom constata formarea treptată a unei tradiţii în receptarea, traducerea şi difuzarea literaturilor europene (franceză, engleză, germană, rusă) în română, bulgară, sîrbă, greacă, albaneză şi mai tîrziu chiar în turcă.[2] În această activitate — devenită trăsătură comună relaţiilor literare — sînt cuprinse cu timpul tot mai mari cercuri de intelectuali, tipografii, publicaţii periodice, editori şi edituri. Traducerea a devenit forma largă de informare, cunoaştere şi existenţă a literaturii şi o formă a relaţiei cititor-literatură, cititor-viaţa literară internaţională.

În acest context ar fi normal să aflăm că şi între literaturile Sud-Estului european s-au stabilit în aceeaşi perioadă — sfîrşitul sec. al XVIII-lea — a doua jumătate a secolului al XIX-lea — acelaşi tip de relaţii şi au fost folosite aceleaşi forme. Situaţia însă se prezintă puţin deosebit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Traducerea ca formă de circulație a literaturilor sud-est europene în acest spațiu are un destin mai aparte. Pînă în secolul al XVIII-lea — spre exemplu — se traduc în română texte bisericești din slavonă (medio-bulgară) și, de asemenea, din elină. Cu traducerile din sec. XVIII se încheie tradiția transpunerilor din limba slavă cărturărească și din greacă în limba română (traducerile au cuprins și „cărți populare" din afara domeniului religios). O nouă tradiție — a traducerii din limbile slave de sud moderne (bulgara și sîrba) — nu se deschide însă pînă la 1877 ; există excepții[3], care nu au reușit totuși să imprime un ritm de obișnuință, să formeze un corpus de traduceri și să contureze această zonă a traducerii de literatură, zonă deja formată pentru traduceri din alte literaturi. La 1877 se poate vorbi de existența în Bulgaria și România a unei serioase tradiții a traducerilor din literaturile franceză, germană, italiană, engleză, rusă ; se poate vorbi de o tehnică a traducerii din franceză, de modele de transpunere a creației de limbă franceză, germană, italiană, rusă, în tiparele limbii române, bulgare, sau chiar sîrbe, grecești și turce ; se poate vorbi de existența *traducătorilor de literatură* franceză, rusă etc. Nu putem vorbi însă de existența unei tradiții de traducere literară în spațiul relațiilor româno-sîrbe, româno-bulgare, româno-turce, sau bulgaro-albaneze, bulgaro-turce, sirbo-turce etc. Între literaturile Sud-Estului european nu se practică traducerea literară ca formă de comunicare între literaturile moderne. Excepție fac traducerile din limba greacă, și aici însă excepția se datorează rolului de filieră între literaturile europene și Sud-Est pe care îl are neogreaca ; nu atît creația originală modernă greacă se traduce, cît opere franceze, engleze, italiene deja traduse în greacă, și aceasta mai ales, în sec. al XVIII-lea[4] și începutul sec. al XIX-lea, după care traducerile în română încep a se face direct din franceză, engleză, germană.

În relațiile dintre literaturile Sud-Estului, tradiționale sînt doar traducerile din slavonă și elină. În secolul al XIX-lea, prin prezența emigrațiilor politice balcanice în România se deschide o nouă tradiție — traducerea de literatură din limba română ; limba română jucînd și ea rolul de filieră între Europa și Sud-Estul european. Dar

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ea rămîne o filieră destul de slabă dacă am face sumarul traducerilor din limba română în limbile balcanice în sec. al XIX-lea. Limba română a fost o filieră mai puternică de contact între intelectualitatea balcanică și literatura europeană prin *lectura directă;* un număr mare de cititori de origină balcanică (emigrația din România) cunoaște literatura europeană în traducere românească.

Astfel, în raporturile dintre literaturile moderne balcanice, în secolul al XIX-lea nu apare și traducerea. Relațiile româno-bulgare sînt caracterizate și ele de absența* traducerii literare ca formă a dialogului artistic.

*

Între societățile română și bulgară în sec. al XIX-lea nu s-a practicat *traducerea literară* sau mai exact traducerea de literatură. Pînă la 1877 numeroasa emigrație bulgară din România folosea și limba română atît pentru informație cît și pentru exprimare și avea acces direct la literatura română, la publicațiile periodice, în general la scrisul în limba română. Această situație a exclus practic nevoia de a traduce. Constatăm însă că nici din literatura bulgară nu s-a tradus în românește deși românii nu știau limba oaspeților lor; accesul cititorului român la revistele și ziarele bulgare (destul de numeroase în România pînă la 1877), în care se publică și literatură, era închis din cauza limbii. Ziarele bilingve bulgaro-române editate de G. S. Rakovski, L. Karavelov și K. Țankov au dat o imagine foarte săracă a literaturii bulgare contemporane. Publicațiile periodice românești — cele care in fapt tipăreau majoritatea traducerilor, față-n față cu universul bulgar, s-au arătat mai interesate de activitatea politică a emigrației bulgare, de mișcarea revoluționară de eliberare a bulgarilor. Astfel că în publicațiile românești ale vremii se întîlnesc traduceri sau prelucrări după articolele cu cert caracter politic apărute în presa bulgară. Mai mult, chiar intelectualii bulgari din România, scriitori adesea, atunci cînd au publicat în periodice românești — adresîndu-se deci în mod direct românilor — au preferat să le vorbească despre cauza po-

* Am folosit termenul de „*absență*" întrucît cele cîteva traduceri sînt încă departe de a exprima prezența fenomenului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

litică a Bulgariei, despre marile probleme politice ale mișcării de eliberare, niciodată însă n-au scris despre literatura bulgară.

Esența precumpănitor politică a relațiilor emigrației bulgare cu societatea românească a dus, chiar în cercurile intelectual-literare, la o neglijare a vieții literare a acestei emigrații din România. Cel puțin sub aspectul traducerii literaturii moderne bulgare și al consemnării ei.

În noua perioadă — după Războiul de Independență de la 1877 pînă la 1918 — situația se schimbă în acest domeniu. Cu retragerea emigrației bulgare din România după 1877 se încheie o *stare* și o modalitate de receptare a literaturii române (în original) și a celei universale în traducere românească. Retras din spațiul de circulație al cărții românești, cititorul bulgar nu mai are același acces la ea. Aria de răspîndire a literaturii române în rîndul cititorilor bulgari pare să scadă simțitor. Spunem pare, pentru că lectura în original este înlocuită prin formele intermediare de cunoaștere, care creează un întreg complex de situații. Una din formele intermediare care se instaurează ca o cale de acces a cititorilor bulgari la literatura română și respectiv a cititorilor români la literatura bulgară este *traducerea operei literare*. În noua etapă a relațiilor literare româno-bulgare *traducerea* apare și se impune ca o necesitate, și dacă pînă la 1890 ea mai există cu statutul vag de formă accidentală, după această dată procesul de traducere a literaturii române în Bulgaria și a celei bulgare în România cunoaște un ritm mai intens. În aceste decenii se descoperă absența acelei tradiții a traducerii ca și a tuturor neajunsurilor care decurgeau din ea. În perioada cercetată aici *traducerea literară* și *traducătorul de literatură* (română sau bulgară în bulgărește și, respectiv, în românește) ca profesie sînt două categorii în stare de pionierat ; ele reprezintă o zonă în formare a relațiilor literare. Starea de pionierat are o sumă de consecințe complexe asupra calității și finalității dialogului literar. Înainte de a le analiza, vom reaminti cîteva aspecte de ordin teoretic, legat de traducerea literară în general pentru a le înțelege mai bine pe cele speciale ale relațiilor literare româno-bulgare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

*

Meditația mai atentă sau discuțiile mai ascuțite, tăioase și polemice adesea, asupra problemei tălmăcirii în română sau în bulgară a unei opere literare străine au fost permanente în viața literară și a românilor și a bulgarilor, începînd din primele decenii ale veacului al XIX-lea și continuînd pînă astăzi. Sînt bine cunoscute la români atitudinile unui Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Garabet Ibrăileanu pînă la G. Călinescu și Tudor Vianu, ca și pentru bulgari ale lui Petko Raiko Slaveikov, Neșo Boncev, Vasil Drumev, Hristo Botev, Liuben Karavelov, Ivan Vazov, Ivan D. Șișmanov, Dimităr Blagoev[5], pînă la cuvîntul contemporan al criticii bulgare. Problemele importante ale traducerii literaturii străine au fost puse întotdeauna de pe poziția societății care asimilează, care începe să cunoască, prin traducere, scriitori și opere de altă limbă și spiritualitate. De aceea, ele au vizat în genere două aspecte esențiale : *ce trebuie să se traducă*, ce fel de opere literare sînt necesare societății-gazdă, într-un cuvînt conținutul creației literare care se traduce și care trebuie tradus, iar cel de al doilea privește *forma artistică*, felul cum se traduce, ce valoare artistică are traducerea. Apar evident o serie de probleme complementare, discuția a vizat însă mereu rezultatul posibil al traducerii în rîndurile cititorilor, rezultatul estetic și etic. Pe parcurs, problema a fost abordată din unghiul de judecată al diferitelor curente de gîndire — literare și politice totodată — atît traducătorii, cît și criticii acționînd în spiritul lor, unii în alegerea operelor de tradus, ceilalți în interpretarea, aprobarea sau dezaprobarea actului literar în sine.

Dar una din problemele care apar cel mai adesea în discuțiile despre traducere este cea a universului lingvistic implicat în actul traducerii, pentru că este și slăbiciunea de care suferă cel mai mult opera literară prin transpunerea în altă limbă. Rezultat, în mare parte, al activității unor intelectuali din afara domeniului literar — nu scriitori — traducerile reprezentau prin limbă și stil o degradare în fapt nu numai a operei în cauză, dar și a limbii literar-artistice gazdă. „Spațiul *din care*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și *în care* traducem îl constituie spațiul fictiv a două limbi apropiate sau mai îndepărtate ca univers lingvistic ; *dar nu spațiul vorbirii cotidiene, ci spațiul cultural al celor două limbi* (s.n.), adică tărîmul de *valori artistice*[6]. La întrebarea : ce anume transportăm dintr-o limbă în alta, forma ? sensul ? valoarea ?, poetul Ștefan Augustin Doinaș răspunde astăzi : „Rolul unui poem este acela de a fi un obiect estetic de natură verbală, capabil de a crea în cititor o anumită stare poetică. Așadar, problema care se pune traducătorului de poezie este aceea de a strămuta peste granițele unei limbi, nu aceeași alcătuire de cuvinte, nu aceeași expresie verbală, ci o expresie verbală capabilă să producă — în cititorul traducerii — aceeași stare poetică, pe care a provocat-o structura verbală a originalului în cititorul acestuia. Raportată la spațiul cultural al limbii în care a fost realizată, traducerea unui poem trebuie să fie cît mai originală ; ea e chemată să nu repete nimic sau să repete cît mai puțin din experiența artistică a acestei limbi, adică să nu semene nici măcar cu creațiile originale ale traducătorului (în cazul cînd acesta este el însuși poet) ; în schimb, ea e chemată să repete în noul spațiu cultural cît mai mult din experiența artistică a limbii din care a fost tradusă. Definită astfel, traducerea înseamnă, fără îndoială, un transport de *valoare estetică* dintr-o limbă în alta."[7]

De asemenea, traducerea este discutată azi din unghiul celor trei funcții proprii limbii : *comunicarea, expresia, explorarea*. „Dacă este vorba numai și numai de *comunicare*, pentru a face posibilă transmisia aceleiași informații în două limbi diferite este suficient ca traducătorul să înțeleagă «*conținutul*» informației și să-l structureze după normele gramaticale ale limbii destinatare, «langue d'arrivée»"[8]. Evident această normă este valabilă la traducerea textelor de strictă specialitate și nu atît a operei literare care implică ceva mai mult decît pura informație, comunicare. Referitor la cea de a doua funcție a limbii, care intră în actul traducerii, „*expresia*", „situația traducătorului se complică pentru că este pus în fața unui număr de probleme ce, evident, întrec sfera unei transpuneri interliniare corecte"[9]. Versurile „nu constau numai din morfeme, fiecare cu forma gramaticală specială, și cu cîmpul semantic particular, ci totodată, lor le

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

corespunde o mască, un gest", care implică un efort mai mare decît o traducere calchiată. „Situația traducătorului se complică infinit mai mult, dacă în cadrul operei de traducere, prin mijloace adecvate ale cuvîntului, e vorba de a explora și domeniul spiritual al operei asupra căruia îndeobște apasă faima de a fi inefabil".

Toate aceste exigențe sînt perfect aplicabile și momentului discutat de noi ; ele presupun existența unei tradiții a traducerii din limba respectivă, formarea unui univers lingvistic cultural (în limba care primește) pe măsura valorilor culturale ale limbii din care se traduce. Acest univers lingvistic, perfecționat prin multe traduceri, implică existența unui colectiv de traducători intim familiarizați cu el.

*

Limbile moderne sud-est europene, fiecare în parte, au suferit în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea modificări profunde, atît în vocabular sau semantică, cît și în stil. Creația originală din această perioadă a avut o contribuție fundamentală la nuanțarea, îmbogățirea și șlefuirea materialului lingvistic. Ca factori de transmitere a informației culturale și a valorii artistice, ele devin mult mai competente, și se aliniază tot mai mult la nivelul capacității limbilor europene de mai largă circulație. Dar cum limba literară a fost adaptată mai ales la valorile naționale strîns legate afectiv și metaforic de istoria locală, transpunerea creației în altă limbă a ridicat numeroase dificultăți. Pînă la 1877, o tradiție a traducerii nu se formează între literaturile moderne română și bulgară, în perioada următoare (1878-1918) făcîndu-se eforturi deosebite pentru aducerea traducerii literare din limba română în limba bulgară și din limba bulgară în limba română la un nivel apropiat cel puțin creației originale. Ca orice domeniu în formare, cel a traducerii de literatură scoate în evidență o multitudine de aspecte ; la o cercetare mai atentă se descoperă *ce nu există* și *ce se formează* ca element necesar traducerii literare precum și *ce apare* auxiliar actului de traducere de literatură.

Apariția traducerii ca formă necesară și exclusivă (după 1877 cititorii bilingvi devin rari prin forța lucru-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rilor) de informare şi cunoaştere a literaturii române în Bulgaria şi a celei bulgare în România inaugurează pe de o parte *cenzura* (selecţie implicită actului de traducere) *intelectuală, artistică* şi *politică* iar acestea — pe de altă parte — ridică, prin funcţia pe care o îndeplinesc, o serie de exigenţe care să asigure rezultatul în scopul căruia funcţionează. Pe de altă parte se produce o antrenare activă* atît a forţelor umane cît şi a instrumentelor de cultură în cunoaşterea şi difuzarea literaturii vecine.

Un prim element care intră în discuţie sînt *traducătorii* din română în bulgară şi din bulgară în română. La începutul perioadei, după anul 1877, această categorie nu exista. Existau cunoscători excelenţi sau mai slabi ai limbii bulgare în România, existau foarte mulţi cunoscători ai limbii române în Bulgaria, dar traducători în accepţiunea de mai sus nu. Profesia şi calitatea de traducător literar se va constitui în noua perioadă, sub imperiul necesităţii noii forme de comunicare dintre români şi bulgari — *traducerea,* şi printr-o selecţie a traducătorilor, care spre sfîrşitul perioadei devine tot mai severă.

Între 1877 şi 1918 înregistrăm 29 de persoane care au tradus şi publicat din literatura română şi 6 persoane care au tradus din bulgară în română. Cine sînt aceşti traducători? De unde cunosc limba? Din ce cercuri intelectuale provin? De ce se antrenează în traducerea literaturii?

Odată apărută necesitatea şi intenţia de a traduce din literatura română, cercurile redacţionale ale revistelor bulgare încep a-şi căuta traducători în rîndul cunoscătorilor de limbă română. De asemenea, iubitorii de literatură română, care au şi aspiraţii literare, încep singuri să ofere revistelor traduceri din româneşte. Este suficient să ne amintim cazul studentului D. Kacemakov care a trimis la *Bălgarski Pregled* nici mai mult nici mai puţin decît două caiete de traduceri din poezia românească. Urmărind, în măsura posibilităţilor, biografia literară a

* Lectura în original la care aveau acces toţi cititorii bulgari cunoscători ai limbii române reprezintă o formă pasivă sub aspectul discutat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acestor traducători din literatura română în limba bulgară, am constatat în majoritatea cazurilor că abia prin traduceri ei își inaugurează cariera literară. Din lista de traducători (B. Avdjiev, A. R. Avramov, St. Atanasov, Marko Balabanov, Dimcio Babef, D. D. Kacemakov, Hristo Kalinov, Iv. A. Draganov, Hr. Dreanovski, Eva, T. E. Gaidov, N. Ionova, Stefania Krăstio Mirska, M. G. Markov, Mircev Stoilov, Ivan Mihovski (a tradus din română texte ale lui Gherea și articolul lui Anton Bacalbașa, dar nu și literatură), Pandeli Kisimov, Marian Diacon, Nemo (N. Nikolaev), Petăr, D. K. Popov, T. Popov, Al. Porneakov, M. Stamatov, Slaveanov, E. Țanev, St. D. Cealâkov, T. B.) nu putem alege decît două nume care au mai publicat și înainte de a începe să traducă din limba română : unul este poetul D. K. Popov, cel de al doilea este Pandeli Kisimov, de profesie învățător, care între 1862—1878 a trăit la București în cercurile politice ale emigrației bulgare, a fost simultan sau succesiv redactor al unui ziar, publicist, învățător, traducător. După 1878 pleacă în Bulgaria, iar în 1887 emigrează din nou în România, unde rămîne pînă în 1895. De la București va trimite traducerea cărții lui Șt. Georgescu-Sergent, *Amintiri din Războiul de Independență*. Dar aceasta este singura traducere semnată de P. Kisimov între 1895—1918. În această perioadă P. Kisimov nu mai este decît accidental traducător.

Majoritatea traducătorilor, cu unele excepții, apar sporadic în configurația relațiilor literare. Unii dispar după prima traducere, alții după cîteva.

Astfel Stefania Kr. Mirska, crescută într-o familie de emigranți în România, trăiește într-un mediu cu preocupări cultural-literare și primește o educație care o face sensibilă la viața literară. În arhivele ei[10] se păstrează caiete de amintiri, poezii, traduceri din ziarele românești și rusești, note, care mărturisesc înclinațiile către scris și calitățile pentru aceasta. După 1878, însă, instalată la Varna, căsătorită cu primarul de o vreme al Varnei, Krăstio Mirski, Stefania atinge doar accidental zona literară. Membră a unui comitet al mișcării feministe din Bulgaria, ea va traduce pentru o revistă feministă *Semeino Ogniște* o povestire de Carmen Silva, adoptată și ea de mișcarea feministă europeană. Cariera de tradu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cător a Stefaniei K. Mirska se încheie cu aceasta. Am citat acest caz fiind tipic pentru perioada cercetată. Oameni cu alte preocupări, cu o altă viață profesională sau socială decît cea literară, cunoscînd limba română, din vremea anilor de emigrație, fac mici servicii revistelor cu care au legături, într-un moment „de necesitate" al revistei. Trecînd momentul de necesitate se încheie și cariera de traducător a persoanei respective, care se întoarce la vechile ei preocupări.

Traducerea reprezintă doar un moment în viața multor traducători din această perioadă.

Dacă ne amintim că în rîndurile emigrației intelectuale în România, înainte de 1877, se numără nume strălucite ale literaturii și ziaristicii bulgare, sau intelectuali cu alte profesii dar cu certe aptitudini publicistice, firesc este să ne întrebăm de ce nu au intervenit ei oare în acest proces ? Răspunsul aduce tristețe : mulți au murit fie pînă la 1878 (Dobri Voinikov, Hristo Botev, L. Karavelov) fie în primul deceniu după Eliberare (D. Velixin). Intelectualii bulgari — foști emigranți în România — dedicîndu-se vieții științifice, culturale și politice a noului stat bulgar, profesori în universități, juriști, miniștri, funcționari superiori în diferite ministere ale Bulgariei (D. D. Agura, Ivan Vazov, I. Adjenov, Ilia Blăskov, S. S. Bobcev, I. A. Bogorov, Dimitri Grekov, Ivan Drasov, Marin Drinov, Vasil Drumev, St. Stambolov, Ivan Mănzov, D. K. Popov, Vasil Stoianov (Velko), K. Țankov, ș.a.) nu au intervenit direct în relațiile literare, ci doar ca stimul, iar unii deloc.

Urmărind proveniența limbii române la traducătorii din această perioadă, pe lîngă puținii foști emigranți în România angajați în acest proces, după 1890 întîlnim o nouă generație care se atașează cu energie și entuziasm acțiunii de răspîndire a literaturii române în cercurile de cititori bulgari. Pe firul circulației intelectualilor între Sofia și București o mare majoritate o reprezintă în noua perioadă studenții bulgari, la facultățile de medicină, drept, filologie-istorie din București. Din rîndurile lor se recrutează sau autorecrutează traducătorii din limba română. Fie că încep să traducă încă din perioada studenției, cînd se află sub directa influență a literaturii române pe care o citesc zilnic în revistele românești (unii

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dau semne a cunoaște mai îndeaproape cercurile redacționale și scriitoricești), fie că încep să traducă după ce termină studențiа și sînt încadrați profesori, medici, procurori, magistrați în orașele Bulgariei. Pentru primul caz citățm pe D. Kacemakov, care trimite de la București traduceri la *B. P.* și la *Letopisi*, iar apoi cînd se întoarce în Bulgaria continuă să traducă, trimițînd o vreme revistelor traduceri și din Leaskoveț, orașul său natal, unde era stabilit ca profesor. Pentru al doilea caz citățm pe A. R. Avramov și St. Cealîkov, medic și respectiv jurist, care trimit traduceri de la Ruse.

Cu vremea, ei dispar din paginile revistelor, iar traducerile sînt semnate de alte persoane. Viața literară bulgară nu reține pe cursul ei nici un nume dintre acești entuziaști temporari. Probabil că, solicitați fiind de profesia lor de bază, traducătorii înșiși au încetat a se mai manifesta pe plan literar.

Cît privește traducătorii literaturii bulgare în România, nici ei nu provin din rîndurile scriitorilor, ci sînt intelectuali cu preocupări mai diferite, iar prezența lor în relațiile literare româno-bulgare are aceeași nuanță de accidental, poate chiar mai mult decît la unii traducători bulgari de literatură română. Astfel, Horia Petra Petrescu[11] din Sibiu, doctor în științe filologice la Leipzig, elev al lui Gustav Weigand, și colaborator inițial la cîteva reviste transilvănene (cu recenzii, cronici și mici articole privind știința și cultura germană sau română), în 1909, entuziasmat în fața operei lui Aleko Konstantinov, pe care îl citește în traducerea germană a profesorului său G. Weigand, transpune din limba germană în română cîteva fragmente din *Bai Ganiu*. H. Petra Petrescu nu știa limba bulgară[12] dar avea intenția să traducă întreaga carte folosind ediția germană. Cel puțin așa se poate bănui judecînd după corespondența sa cu G. Weigand, care îl încurajează în această acțiune. Printr-o întîmplare însă, la București, St. Georgescu-Sergent traduce aceeași carte, pe care o și publică în 1911. Cariera literară a lui Horia Petra Petrescu se conturează abia după această dată.

Ștefan Georgescu-Sergent, nu este nici el scriitor, cu toate că la 1911, avea cîteva cărți publicate[13]. Deși în 1891 a declarat lui P. Kisimov (traducătorul cărții sale

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Amintiri... în limba bulgară) că este de origină bulgară, avem motive a ne îndoi că a tradus *Bai Ganiu* din bulgară (în orice caz nu s-a bazat numai pe originalul bulgar al cărții) folosind și o ediție franceză, scoasă la Paris, sub îngrijirea slavistului Louis Léger[14].

Și la Șt. Georgescu-Sergent, ca și la H. Petra Petrescu, *Bai Ganiu* este singura traducere din literatura bulgară. Pînă la 1918 ei nu se vor mai manifesta în acest domeniu. Horia Petra Petrescu își va continua activitatea științifică și publicistică în cadrul Astrei[15] de la Sibiu, dedicîndu-se cu nobil atașament cauzelor ei.

Ștefan Berechet, alt traducător din limba bulgară, nu face parte din cercuri literare, este jurist și slavist, activitatea sa științifică, universitară și publicistică desfășurîndu-se în domeniul filologiei și al culturii vechi slave. Traducerea celor două povestiri din C. Velickov reprezintă iarăși un accident — deși cu aceasta se dovedește că știa limba bulgară — și a apărut pe firul colaborării sale cu revista *Drum drept* a lui N. Iorga, revistă care manifesta un cert interes pentru cultura și literatura popoarelor balcanice.

Cît despre N. Argeșeanu, nu mai avem alte informații. Afară de traducerea romanului lui I. Vazov, nu mai traduce nimic din literatura bulgară pînă la 1918. Și la traducerea făcută de Argeșeanu apare bănuiala de a fi folosit o ediție franceză. Edițiile prescurtate, cum dă Argeșeanu romanului *Sub jug* în românește, nu intrau în obiceiurile editurilor românești, în schimb țineau de practica unor editori francezi la sfîrșitul veacului trecut. Dacă ar fi folosit originalul bulgar al cărții, Argeșeanu nu ar fi dat o ediție prescurtată, de aici bănuiala că a folosit o prescurtare gata operată în romanul lui Vazov de traducătorul său francez.

Traducerea, ca domeniu, și-a exercitat puterea de seducție asupra a numeroși intelectuali de diferite profesii — inițial simpli iubitori și cititori de literatură — atrăgîndu-i în spațiul literar. Dar traducerile din cele două literaturi nu le-au putut asigura în această perioadă o continuitate profesională. Cercurile literare și ideologice, inclusiv publicațiile conduse de ele, manifestînd interes crescînd față de gîndirea literară vecină a solicitat și stimulat pe cunoscătorii de limbă română și bulgară. Dar,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

deşi au existat tendinţe de profesionalizare — remarcate mai ales la unii traducători din Bulgaria — volumul mic de traduceri solicitat de fiecare societate în parte din literatura vecină, şi caracterul destul de ocazional al acestei activităţi (fiecare revistă sau ziar publică una sau două traduceri pe an din română, sau una-două la cîţiva ani, în cazul unor reviste româneşti care publică literatură bulgară) nu a favorizat angajarea definitivă în noua zonă de activitate, toţi traducătorii continuînd să-şi practice profesia de bază şi rămînînd numai ca amatori în spaţiul literar, pe care îl părăsesc repede. Foarte arareori am întîlnit numele unui traducător semnînd mai mult de una-două traduceri pe an, şi nici unul din ei nu a figurat în acest domeniu mai mult de cinci-şase ani, după care au dispărut din paginile revistelor, fiind înlocuiţi de alţii.

Revistele, căutînd cunoscători de limbă română sau bulgară, nu i-au găsit sau nu i-au căutat în rîndul scriitorilor, astfel că zona traducerii este vreme de cîteva decenii susţinută de „nespecialişti", proveniţi din medii neliterare — neobişnuiţi ca atare cu grija stilului, a imaginii artistice, a limbii literar-artistice. De asemenea, în această perioadă nu se practică activitatea conjugată a traducătorului de text şi a scriitorului stilizator. Traducătorul, de obicei profesor, medic, funcţionar, alege bucata literară de tradus, o traduce, o stilizează, el fiind practic apt doar pentru traducerea tehnică a textului. Evident au existat şi excepţii de la această stare şi ne vom opri asupra lor.

Majoritatea traducătorilor sînt doar cunoscători ai limbii române sau bulgare, nu şi cunoscători ai literaturii respective. Se simte ades lipsa de orientare în literatura din care traduc, se face simţită necunoaşterea biografiei literare a scriitorului tradus, lipsa unei imagini cuprinzătoare şi critice a vieţii literare abordate. Mai arareori sînt cazuri, ca al lui D. Kacemakov, care a terminat facultatea de litere la Bucureşti, sau Nemo, care au o imagine istorică şi critică a literaturii române, lucru care se simte imediat, atît în programele de traducere pe care le-au prezentat revistelor *B. P.* şi *B. S.*, cît şi în felul în care prezintă autorii traduşi. Dar astfel de cazuri sînt rare, media generală fiind traducătorii care

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nu cunosc în fapt viața literară pe care încearcă s-o prezinte prin traduceri.

Toate acestea au scăzut vizibil calitatea traducerilor, deci și valoarea operei literare. Pe de o parte traducerile — multe din ele — sînt slabe, în forma unor mimări pline de stîngăcie ; cuvinte traduse exact dar care și-au pierdut încărcătura emoțională și expresivitatea artistică date de autor în original, poezii traduse în proză ș.a. Pe de altă parte, lipsindu-le puterea discernămîntului, în multe cazuri traducătorii au adus în circuitul dintre cele două literaturi scrieri lipsite de valoare, inexpresive și nereprezentative atît pentru literatura din care erau luate cît și pentru etapa în care ea se afla. Sursa educației și informației literare (române și respectiv bulgare) a majorității traducătorilor reprezentînd-o mai ales publicațiile periodice ale anilor în care ei traduc, nu este de mirare să ne întîlnim cu o confuzie a valorilor.

Traducătorii români, antrenați și ei ocazional în traduceri din literatura bulgară, au tot atît de puține cunoștințe de istorie literară bulgară, cu atît mai puțin o imagine critică a vieții literare contemporane.

O serie din aceste scăderi, rezultat al amatorismului literar, au fost posibile și s-au menținut în domeniul traducerii datorită în mare parte faptului că mulți traducători au gravitat în jurul unor publicații neliterare, editate de diferite organizații politice și obștești, publicații care, după moda vremii și din interese comerciale, își aveau în subsolul paginii „foița literară", în care, fără excepție, apăreau numai traduceri. Aceste publicații erau departe de a avea exigențe artistice.

Dar atît cercurile cît și publicațiile literare, chiar cele neinițiate în literatura română și respectiv bulgară, au reacționat în fața unei atari stări de lucruri. Exigențele încep să funcționeze atît față de literatura tradusă cît și de felul în care este prezentată. De asemenea, rigoarea profesională a unor traducători ca D. K. Popov, Nemo, D. Kacemakov în Bulgaria sau H. Petra Petrescu în România începe să se impună, obligînd pe cei ce pătrund în această zonă să respecte criterii mai severe. Și de unde traducerea părea o activitate plăcută și foarte ușoară, cerînd doar cunoașterea limbii, ea devine cu vremea un domeniu în care traducătorul este investit cu responsa-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bilități profesionale și i se pretind calități pe care, dacă nu le are sau nu le dobîndește, trebuie să renunțe la această activitate, așa cum s-a și întîmplat cu mulți.

Astfel că traducerea literaturii atrage în dialogul româno-bulgar o serie de forme intermediare complementare de informație, forme impuse de complexitatea relației cititor-literatură.

O povestire sau o poezie din opera lui Al. Vlahuță, I.Al. Brătescu-Voinești, M. Sadoveanu, I.L. Caragiale, în 1906 spre exemplu, oricît de expresivă ar fi fost ea, rămînea pentru cititorul traducerii un fragment prea puțin semnificativ dintr-un întreg necunoscut. Un fragment care-i spunea noului cititor prea puțin despre opera și personalitatea scriitorului, despre epoca căreia îi aparținea, despre spațiul literar-social în contextul căruia a apărut fenomenul literar cu care face cunoștință prin traducere. Astfel că alături de acel simplu „tradus din românește" — inițial singura indicație despre identitatea scriitorului — încep, prin inițiativa revistelor *Bălgarska Sbirka* și *Letopisi* din Bulgaria sau *Luceafărul* din România să apară mici note explicative referitoare la scriitorul tradus, note informative biobibliografice. S-a continuat cu mici biografii, scurte expuneri asupra operei. Toate acestea apar însoțind traducerea, fie la început, fie în subsolul paginii întîi. Separat de traduceri vor apărea cronicile „ecourile" („*otziv*"), evoluîndu-se spre articolele de mai amplă prezentare a scriitorului, a curentului literar din care provine. Forma cea mai avansată la care s-a ajuns în această perioadă au fost studiile — deja amintite — de prezentare selectivă și sintetică a vieții literare contemporane române sau bulgare cum sînt *Literatura română contemporană* de Ilarie Chendi, publicată în Bulgaria și scrisă la cererea revistei *Mișăl*, sau articolele lui Ilie Bărbulescu despre literatura bulgară în *Viața românească*.

De remarcat este faptul că, așa cum am mai subliniat, dacă în Bulgaria s-a început prin traducerea literaturii române și apoi s-a ajuns la formele complementare informative, în România lucrurile au debutat altminteri ; apar întîi scurtele note informative asupra unor scriitori bulgari, cronici despre viața literară din Bulgaria, arti-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cole care prezintă curentele literare din Bulgaria și apoi, sau concomitent, s-a tradus.

Totodată încep să apară, recrutați mai ales din rîndul universitarilor, „specialiștii" în probleme de literatură bulgară și respectiv română ; ei nu traduc, dar prin articole de prezentare mai amplă sau prin simple cronici, recenzii introduc cititorul în universul literar român și respectiv bulgar. Cunoscătorii vieții culturale și implicit literare bulgare și ai celei românești pot fi descoperiți în epocă în jurul revistelor *Viața românească, Convorbiri literare, Arhiva*, sau *Bălgarska Sbirka, Sb.N.U.K., Bălgarski Pregled.* Caracteristic epocii este faptul că acești specialiști provin, așa cum am spus mai sus, mai mult din rîndurile intelectualității științifice și universitare și nu atît din rîndul scriitorilor. Această particularitate se mai păstrează și astăzi în relațiile literare româno-bulgare, excepțiile fiind minime.

În același timp însă revistele literare din Bulgaria și cele românești încep a se adresa criticilor și istoricilor literari de autoritate din țara vecină pentru o prezentare competentă a literaturii, a vieții literare și publicistice literare, pentru recomandări în domeniul traducerii ; este cazul deja amintit al lui Ilarie Chendi, apoi al cererilor adresate de revista *Convorbiri literare* profesorului I. D. Șișamanov, sau al articolelor lui K. Krăstev traduse în românește.

Intervenția unor personalități științifice și universitare în dialogul literar româno-bulgar, intervenția în favoarea calității, a cunoașterii în perspectivă istorică și valorică a literaturii române și respectiv a celei bulgare, dovedește că ceea ce se realizase prin gustul și cunoștințele traducătorilor nu satisfăcea și nu era acceptat ca atare. Dar exigențelor științifice și literare li s-au opus ades interesele de alt ordin ale unor publicații neliterare.

*

Aflată în spațiul incert delimitat între dorința de a o promova a intelectualilor și posibilitățile reale oferite de instrumentele de cultură ale epocii, traducerea literaturii evoluează într-un sistem de interdependență cu o serie de fenomene mai degrabă social-culturale decît literare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Unele aspecte ale acestei evoluții sau unele întrebări firești care apar pot fi înțelese și lămurite mai repede prin criteriile de analiză ale sociologiei literare. Așa sînt : genurile și speciile literare care sînt mai mult traduse ; unde apar preferințele și de ce ? corespund ele gustului literar al publicului cititor sau exprimă pe cel al unor cercuri literare ? Unde și sub ce formă se publică traducerile, ce rol au editurile în promovarea traducerii și care este cel al publicațiilor periodice ? Care este relația traducere-traducător-publicații periodice ? Și care este influența tuturor acestor aspecte asupra procesului de formare al traducătorului profesionist, pe de o parte, iar pe de alta, în ce măsură au facilitat împlinirea scopului în care a fost adusă traducerea ca formă a dialogului literar ?

Vom porni de la cîteva cifre. Astfel, pe parcursul a 40 de ani traducerile făcute din literatura română în limba bulgară sînt *51* povestiri, *26* poezii, *o* carte de memorii, *două* fragmente de roman, *două* fragmente din volume de publicistică literară, *două* piese de teatru, *12* articole de critică și teorie literară. La fel din cele *96* de traduceri doar *6* au apărut în volume separate sau în antologii, iar restul în publicații periodice (reviste și ziare). Inclusiv cartea *Amintiri din Războiul de Independență* a lui St. Georgescu-Sergent apare în ziarul *Mir* sub forma unui serial. Cît privește traducerile din literatura bulgară în limba română, avem 2 romane, 3 povestiri, *o* poezie, *4* articole de critică și teorie literară. Din cele *10* traduceri, *două* sînt publicate în volume separate iar restul în publicații periodice.

Este evidentă preferința în epocă pentru genul scurt ca și aceea de a tipări traducerile din română și din bulgară în publicațiile periodice. În orice caz, 98% din aceste traduceri apar în reviste și ziare. Este fenomenul specific doar relațiilor literare româno-bulgare ?

Dacă ne mutăm privirea în spațiul traducerilor din alte literaturi (franceză, germană, rusă, engleză, daneză etc.) vom constata că, deși în cercurile literare există o evidentă preferință pentru genul scurt, apare și o a doua tendință, cea către roman, și aceasta răspunde mai ales gustului unui public cititor mai larg.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cea de a doua tendință nu mai este nici ea o surpriză : o mare parte a traducerilor, cea mai mare parte chiar, apare în publicații periodice literare și neliterare. Pînă și *Tragedia omului* de I. Madách apare în românește într-o suită de fragmente în revista *Luceafărul*[16] iar romanele istorice ale lui Sienkiewičz foarte iubite în Bulgaria, apar între 1890 și 1900 în diferite reviste și ziare.

Am reaminti că publicațiile periodice literare atît în România cît și în Bulgaria atrag și o mare parte a creației originale, mai ales poezia, povestirea, nuvela, dar ades și romanul. Preferința cercurilor literare pentru genul scurt în traducere corespunde și unei spectaculoase evoluții a povestirii și nuvelei în creația originală bulgară și română, deși, la începutul secolului al XX-lea romanul este cel care se definește tot mai mult ca o specie preferată în viitor, atît de scriitori cît și de cititori.

Tendința cercurilor literare de a cultiva în traduceri mai mult genul scurt nu este singura cauză pentru care traducătorii din română și din bulgară se orientează spre povestire. Și vom reveni la timp asupra fenomenului.

Ne întrebăm mai întîi dacă această preferință manifestă pentru traducerea povestirii aparține și publicului larg cititor. S-ar părea că și da și nu, pentru că publicul cititor se constituie din cîteva cercuri de cultură diferită. Se pare că nu, dacă ne ducem la foarte numeroasele publicații periodice neliterare și descoperim că ele publică într-o majoritate categorică romane — franceze, engleze, polone etc. — traduse și cu celebrul „va urma în numărul viitor". Un roman asigură uneori „foița literară" și vînzarea ziarului un an întreg.

Este adevărat că în aceste publicații „politice și comerciale" se publică romane care provin din zona senzaționalului și a melodramei ieftine, dar printre ele se strecoară și Maupassant, L. Tolstoi, Sienkiewicz. Incontestabilul simț comercial al proprietarilor și directorilor acestor ziare și reviste ilustrate a intuit gustul publicului cititor și acest gust se orienta spre roman.

De aceea ne surprinde faptul că traducătorii din română și din bulgară în cele două țări se orientează numai spre povestire și poezie. S-au tradus, este adevărat două romane din bulgară, *Sub jug* de I. Vazov și *Baĭ Ganiu* de A. Konstantinov, dar romanul românesc este ignorat

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

total de traducătorii bulgari. Deși se poate spune că pînă la 1918 literatura română înregistrează cîteva romane de succes în epocă, în orice caz nu mai prejos de succesul povestirilor traduse, totuși atît autorii, cît și opera lor sînt cu regularitate ocoliți de traducători. Se poate presupune că le sînt necunoscuți, dar se mai poate crede în același timp că nu se angajau în traducerea unui roman pentru că nu aveau posibilitatea să-l publice.

În epocă, posibilitățile de publicare sînt mult mai mari în periodice. Editurile bulgare și românești, în majoritatea lor particulare, proprietate a unor oameni de afaceri și nu a unor oameni de litere, au pe de o parte posibilități restrînse de editare, iar pe de altă parte practică o politică de profit ; ele se angajează să publice autori foarte cunoscuți și populari, care asigurau o vînzare sigură și rapidă a cărții. Scriitorii tineri, și cu atît mai mult cei traduși, necunoscuți în general cititorilor, își găsesc mai repede locul în publicațiile periodice.

Astfel că în perioada cînd traducerea începe să devină formă dominantă, dialogul literar româno-bulgar se retrage în sistemul publicațiilor periodice și își coordonează manifestările conform cu posibilitățile oferite de acest sistem. Condițiile deschise de periodice atrag pe traducători, dar în același timp îi determină să se orienteze și spre proporțiile posibile într-o revistă, adică spre un număr mic de pagini ; aceasta înseamnă că în mod deliberat traducătorii caută povestirea, poezia, nuvela. Publicațiile periodice manifestînd o mai mare „foame" de literatură tradusă decît editurile, traducătorii se pun în concordanță mai mult cu cerințele celor dintîi. Aceasta ar fi cea de a doua cauză — și ni se pare destul de influentă — a preferinței pentru genul scurt în traducerile din românește în bulgară și din literatura bulgară în românește.

O a treia cauză o reprezintă sursa de informație cea mai frecventată de traducătorii de literatură atunci cînd își aleg viitoarele traduceri ; această sursă o constituie revistele, mai ales cele literare. Și, cum bine este știut, publicațiile periodice cuprind mai mult poezie, povestiri, nuvele. Vom da un exemplu, care spune îndeajuns despre sursa de alegere a literaturii de tradus : medicul A.R. Avramov din Ruse, traducător de literatură în același timp, primește de la București revista *Sănătatea,* care publica

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și ea o serie de istorioare literare. Din aceste istorioare alege el *Cum am devenit medicu celebru* și o traduce.

Rezultatul a fost că în perioada 1878—1918 cititorii bulgari cunosc mai bine povestirea românească contemporană, într-o oarecare măsură poezia, dar mai puțin celelalte specii, cu excepția a două piese de teatru, traduse mai mult pentru nevoile vieții teatrale bulgare.

*

Dominația sistemului de publicații periodice în relațiile literare a adus servicii și deservicii atît vieții literare, cît și dialogului literar româno-bulgar. Fără să aibă rolul hotărîtor, sistemul publicațiilor periodice a influențat puternic domeniul traducerii de literatură, profesia de traducător, a modificat simțitor aria de audiență a operei literare traduse cît și cercul de cititori ai literaturii române și respectiv bulgare în cele două societăți.

Este știut că în deceniile de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea toate publicațiile periodice, indiferent de profilul lor, literare și neliterare (reviste ilustrate cu caracter enciclopedic, publicații ale unor muzee, ale asociațiilor județene sau naționale ale cadrelor didactice, reviste cultural-politice, reviste ale mișcării feministe, organe de presă ale cercurilor socialiste, ale diferitelor grupări politice și ideologice, ale sindicatelor din toate domeniile, ale asociațiilor medicale, teatrale, financiare, agricole, silvice, apicole, ale diferitelor ministere, etc.) publică fără excepție și reținere literatură, cele neliterare manifestînd o specială preferință pentru traduceri, care își găsesc locul în așa numita „foiță literară" — partea de jos a paginii de ziar, sau rubrică specială în cazul revistelor.

Această modă cu implicații comerciale încurajează traducerea de literatură. Dar există și un aspect negativ, un foarte mare deserviciu adus gustului literar al epocii și educației literare a publicului cititor. Sustrăgîndu-se oricăror exigențe de ordin estetic, publicațiile în discuție revarsă asupra publicului cititor o literatură, împotriva căreia critica literară poartă o campanie susținută, dar adesea fără succes. În plus, traducătorii — colaboratori ai acestor publicații — prezintă literatura tradusă sub

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

orice critică. Limba literară este grav coborîtă la nivelul unei foarte stîngace compuneri.

În spațiul traducerii din română și din bulgară situația se prezintă oarecum diferit, datorită și faptului că sînt mai puține la număr revistele neliterare care se opresc asupra literaturii române și respectiv a celei bulgare. Dar atîtea cîte au fost, ele au adus în circuitul româno-bulgar o selecție care fie că se conforma programului ideologic, politic sau cultural propriu revistei și organizației pe care o reprezentau, fie că nu urma nici un program cultural. Dar, ca trăsătură specifică în acest spațiu, în alegerea literaturii de tradus n-au funcționat ca atare numai criterii literare, ci foarte mult și cele ale diferitelor mișcări politice și obștești. Am remarca însă că puțina literatură bulgară tradusă în românește în aceste decenii a fost aleasă după criteriul valoric contemporan, au fost traduși scriitori bulgari considerați și astăzi cei mai reprezentativi pentru proza bulgară modernă.

Cît privește traducerea literaturii române în Bulgaria ea s-a făcut după diverse criterii. Astfel mișcarea feministă din Bulgaria începe, cum am văzut, încă de la 1895, traducerea intensă a scrierilor Carmen Silvei — a cărei literatură servea într-adevăr principiile mișcării în discuție. Pînă la 1916 i se traduc toate povestirile cu femei-eroine, martire etc. La fel este publicată și Smara (care face și o vizită în Bulgaria în cadrul mișcării feministe).

Mișcarea de eliberare a Macedoniei alege pentru *Makendonski Pregled* o literatură cu evident caracter eroico-național și încă în anul marii răscoale de la Ilinden. Revistele ilustrate cu caracter enciclopedic se opresc asupra povestioarelor sentimentalo-psihologice : Th.M. Stoenescu, Ion Adam, Leon Nicoleanu.

Dacă ne întoarcem la revistele literare, întîlnim pe I.Al. Brătescu-Voinești, I.L. Caragiale, M. Sadoveanu, Iulia Hasdeu, Anton Bacalbașa, Al. Vlahuță.

Revistele socialiste, cu serioase preocupări de teorie literară, publică intens articolele lui Gherea și literatură românească din cercul realiștilor cu certe tendințe de critică socială.

Acest mozaic de preferințe, privit în ansamblu, ne dezvăluie un lucru : în ciuda faptului că în Bulgaria se aflau foarte mulți cunoscători de limbă română, de inte-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lectuali formați în România, în cercurile literare nu se poate vorbi totuși de o cunoaștere reală a literaturii române contemporane, de o orientare mai sigură în valorile literaturii românești. Lăsată în grija amatorilor multă vreme, traducerea nu reușește să dea o imagine reprezentativă a literaturii române. Numai cercurile socialiste — respectiv publicațiile lor — aduc nota unei mai serioase cunoașteri și orientări în spațiul artistic românesc și am pune alături contribuția deosebită a revistei *Bălgarska Sbirka*.

Publicațiile neliterare favorizează o mare fluctuație a traducătorilor, instabilitatea lor în profesie și ca atare lipsa interesului pentru perfecționare a traducătorului. Pe de altă parte, revistele literare se transformă într-o permanentă școală de formare a traducătorilor în domeniu, selectînd și stimulînd pe viitor traducători profesioniști ; în perioada următoare, între cele două războaie mondiale se va face simțită tradiția formată pînă la 1918 prin străduința acestor reviste.

În perioada următoare — interbelică — se traduce (și mai ales bine) în limba bulgară Mihail Eminescu (chiar și *Luceafărul*), I.L. Caragiale (aproape toate piesele de teatru și un mare număr de schițe și povestiri), M. Sadoveanu (cu un număr mare de povestiri dar și roman), I.Al. Brătescu-Voinești (tradus de scriitorul Iordan Iovkov), O. Goga, și chiar Tudor Arghezi (prin grija lui N. Crevedia și dr. I. Penakov, în 1940) ; în limba română apar poeții și prozatorii bulgari P. Slaveikov, P. Iavorov, Al. Konstantinov, I. Vazov, E. Pelin, I. Iovkov.

Dar, cu toate scăderile și stările de confuzie care au existat în spațiul traducerii între 1878 și 1918 un fapt rămîne cert : dominația sistemului de publicații periodice în dialogul româno-bulgar a stimulat, a „activat" mulți cunoscători de limbă bulgară și respectiv limbă romană aducîndu-i în sfera literaturii și a informației culturale în general. Au fost atrași spre profesia de traducător de literatură mai mulți intelectuali decît s-ar fi putut atrage prin edituri. Dacă limba română și respectiv limba bulgară erau pentru majoritatea intelectualilor care le cunoșteau doar limbi de lectură, sau limbi moarte din clipa în care posesorul lor ieșea din sfera culturii române sau bulgare, prin această intrare în domeniul traducerii și al

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

informației literare publicate, solicitată de periodice, ele devin la posesorii lor limbi active, apoi „profesionale", devin o a doua limbă de cultură.

Creată această stare, în societatea românească cît și în cea bulgară se reactivează la numeroși intelectuali (foști emigranți în România, foști studenți la București, trăind acum la Sofia, sau chiar la București) informația culturală, istorică, literară, care, nesolicitată multă vreme, trecuse în uitare. Se creează o atmosferă de mai activă sensibilitate și interes față cu viața cultural-artistică a vecinilor. Această retrezire a sensibilității s-a manifestat în diferite direcții, nu numai literare, aducînd în planul relațiilor activitatea unor personalități de care se leagă și perioada anterioară a relațiilor româno-bulgare.

O altă contribuție a sistemului de publicații periodice o reprezintă atitudinea criticii literare și a opiniei literare gazdă față cu literatura tradusă. Prin sistemul de periodice, prin posibilitățile oferite de el, cuvîntul criticii față cu informația literară și față cu literatura vecină intră mai repede în circuit, formînd mai repede un curent de opinie avizat și competent. Recenzia, comentariul, „ecourile", articolele de analiză sau de simplă informare includ literatura română și bulgară în circuitul criticii literare bulgare și respectiv al celei românești. Actul traducerii și opera tradusă nu rămîn un fenomen singular, izolat. Prin critica literară sînt mai repede introduse în sistemul de valori ale societății gazdă.

În fapt, prin publicațiile periodice, nu numai că s-a introdus și dezvoltat cu rapiditate traducerea în dialogul literar româno-bulgar, dar au fost antrenate toate formele care însoțesc existența socială a literaturii.

*

Impunerea traducerii de literatură ca formă necesară și dominantă în dialogul româno-bulgar după 1878, ca și existența ei majoră în sistemul publicațiilor periodice a provocat cîteva modificări esențiale în relația cititor bulgar-literatura română. Relația este modificată în raport cu perioada anterioară, cînd un număr destul de mare de intelectuali și cititori bulgari aflați pe teritoriul românesc foloseau pentru lectură și limba română, iar accesul lor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la literatura română era în acest caz în original. Am numit această modalitate „bilingvă". Prin modalitatea „bilingvă" avea acces la literatura română un număr restrîns de cititori bulgari (în comparație cu numărul total de cititori de limbă bulgară), adică doar aceia care trăiau în România și erau cunoscători ai limbii române. Mutarea, după 1878, a cititorilor bulgari în noul stat modern bulgar format, desființează în cea mai mare parte modalitatea „bilingvă" ca formă de acces la literatura română și introduce traducerea. Aceasta modifică simțitor cercul de cititori bulgari care au acces la literatura română. După 1878 cititorii de limbă bulgară se află toți concentrați în spațiul lingvistic cultural bulgar, cu acces majoritar la publicațiile periodice în limba de bază — bulgara. Revistele în care se publică traducerile circulă în întreg acest spațiu lingvistic. Ca atare, la opera literară românească — tradusă însă în limba bulgară — au acces toți cititorii de limbă bulgară. În fapt literatura română beneficiază de un număr cert mai mare de cititori bulgari.

Pe de altă parte însă, scade densitatea și cantitatea cunoașterii. Dacă cititorii „bilingvi" din perioada anterioară, teoretic și practic, aveau acces pe teritoriu românesc la toată literatura română publicată, la toți scriitorii români, posibilitățile oferite de traducere reduc simțitor acest acces. Prin traducere apare selecția numerică a lecturii (se traduc cîteva povestiri pe an). Scade infinit numărul de pagini de literatură română accesibil cititorului bulgar, deci numărul de pagini citit, scade mult numărul scriitorilor români citiți. Imaginea literaturii române este mult mai săracă în noua perioadă la un cititor bulgar. Dar literatura română, ca noțiune și ca existență reală este în posesia unui mult mai mare număr de cititori de limbă bulgară.

Aceeași modificare se realizează și în ceea ce privește conținutul cunoașterii literaturii române : tematic, ideatic, artistic. Dacă prin modalitatea „bilingvă" cititorul bulgar din România avea acces (virtual) la toate orientările literare, la întreaga gamă tematică, la toate curentele ideologice și estetice ale literaturii, prin traducere intervine selecția aplicată de concepția estetică și ideologică a traducătorilor, pe de o parte, și a cercurilor literare care editează revistele în care se publică traducerile,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pe de altă parte. Astfel că cititorul nu mai alege dintr-o literatură străină (în cazul nostru cea românească) opere prin unghiul său de judecată, ci primește un conținut literar gata selectat; nu mai are acces la întreaga diversitate a orientărilor literare românești, ci doar la una sau două. Așa, spre exemplu, în perioada 1878—1918, cititorul bulgar a rămas cu imaginea unei literaturi românești reprezentată numai de proza lui Al. Vlahuță, Mihail Sadoveanu, Ion Al. Brătescu-Voinești, proza și poezia lui Th.M. Stoenescu, C. Nutzescu, L. Nicoleanu, N. Roman ș.a. Nu a aflat nimic de opera lui P. Cerna, Al. Macedonski, B.St. Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, de mișcarea de la *Viața românească* ș.a. Cum și cititorul român rămîne cu o imagine a literaturii bulgare reprezentată doar de I. Vazov, Al. Konstantinov și Elin Pelin. Nu a aflat nimic de P. Iavorov, Dimcio Debeleanov, de proza lui Anton Strașimirov, de mișcarea literară din jurul revistelor socialiste, de întemeietorul gîndirii literare marxiste bulgare, D. Blagoev. În cazul cititorului român există o modificare în relație cu literatura bulgară: de la necunoașterea ei, totală, ca în perioada precedentă, prin traducere începe să capete o oarecare informație asupra literaturii bulgare. În perioada precedentă nu se poate vorbi de cititori români „bilingvi" (față cu literatura bulgară), cu cîteva excepții, și în general literatura bulgară nu este cunoscută de români. Abia prin traducere românii pătrund în universul valorilor literare moderne bulgare. Practic, în cazul cititorului român nu este vorba de o modificare a relației, ci chiar de începutul unei relații cu literatura bulgară modernă. Din păcate numărul de traduceri din literatura bulgară este atît de mic în perioada dată și imaginea realizată este atît de săracă, încît rămîne destul de nesemnificativă. Lipsesc traduceri din marii poeți ai vremii, nu se știe nimic despre dramaturgia bulgară de la începutul veacului XX, iar proza scurtă apare doar atît cît să trezească curiozitatea. Astfel că, la sfîrșitul perioadei discutate, relația reală stabilită de cititorul și critica românească cu fenomenul literar bulgar se manifestă, mulțumită traducerii, printr-un interes deschis, care va fi satisfăcut abia în perioada următoare, cînd într-adevăr se realizează numeroase traduceri din literatura bulgară. Meritul traducerii este că realizează această relație între un

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

grup de cititori — cei de limbă română — și o literatură străină — cea bulgară.

Domeniu care în această perioadă abia își întemeiază tradiția, în sensul pomenit mai sus, traducerea de literatură română în limba bulgară și de literatură bulgară în limba română prezintă o serie de modificări cu reflectare pozitivă dar și negativă în relația cititor-literatură. Am spune mai repede că, în această perioadă, iau naștere o serie de procese (formarea traducătorilor, formarea spațiului lingvistic cultural necesar traducerii etc.) care, în practică, pregătesc o viitoare relație calitativă cititor-literatură străină (bulgară și română în cazul de față).

Sub raportul finalității, afară de rezultatele amintite și care se plasează mai repede în spațiul sociologiei literaturii și al relațiilor literare, domeniul traducerii, cu întregul sistem de forme intermediare, a avut mai mult rolul de transmițător al informației cultural-literare. Nu credem că se poate vorbi de o influență literară, reciprocă sau unilaterală, la nivelul de cunoaștere pe care l-a oferit traducerea și mai ales la nivelul calitativ al acestei cunoașteri.

Dar, rămîne la fel de incontestabil că, în spațiul relațiilor, traducerea de literatură ca domeniu în formare a avut o contribuție calitativă. Și poate cea mai valoroasă realizare este introducerea în aceste relații a formelor intermediare, auxiliare traducerii. Cu ele literatura română intră în spațiul și vocabularul criticii literare bulgare iar literatura bulgară își face loc în atenția criticii românești. Și, în evoluția sa, traducerea literară a relevat pentru spațiul relațiilor literare româno-bulgare toate exigențele artistice care trebuie să devină tot atîtea legi ale unui dialog literar de bună calitate.

NOTE
(Capitolul V)

[1] V. pentru aceasta și P. Cornea, *Traduceri și traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în P. Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 38—76; M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971; Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, Bucu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rești, 1968 ; O. Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1976 ș.a.

[2] V. spre exemplu : C.Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogrecești*, E.L.U., București, 1968 ; V. Dinescu, *Prefața* la *Sub piersici. Nuvele turcești*, Editura Minerva, colecția „BPT", București, 1973, vol. I, p. V—XLII ; *Istorija na bălgarskata literatura (Istoria literaturii bulgare)*, vol. II—III, BAN, Sofia, 1966, 1970 ; Miodrag Popovič, *Istorija srpske kniizevnosti. Romantizam (Istoria literaturii sîrbe. Romantismul)*, I, Belgrad, 1968.

[3] V. L. Baz-Fotiade, loc. cit ; Zl. Iuffu, D. Zavera, loc. cit.

[4] I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508—1830*, vol. I—IV, București, 1903—1944.

[5] V. *Istoria literaturii bulgare*, loc cit. ; G. Dimov, *Bălgarska literaturna kritika (Critica literară bulgară)*, BAN, Sofia, 1967.

[6] St. Augustin Doinaș. *Traducerea ca re-creare a operei*, în *Orizont*, 1973, nr. 9, p. 3.

[7] *Idem.*

[8] A. Lilin, *Arta traducerii — o problemă mereu în discuție*, în *Orizont*, 1973, nr. 9, p. 3.

[9] *Idem.*

[10] Arhiva St. K. Mirska. După informațiile ce deținem, fondul se află la Arhivele Statului filiala Varna. Nu am văzut fondul.

[11] Horia Petra-Petrescu (1884—1962). A fost unul din oamenii de litere cei mai devotați vieții cultural-literare transilvănene. Fondul arhivistic H. Petra Petrescu de la Sibiu (Biblioteca ASTRA) este foarte grăitor pentru neostenita activitate ce a desfășurat-o timp de cîteva decenii în spațiul literar. Pentru H. Petra Petrescu, V. Eugen Onu. *Horia Petra-Petrescu — studiu monografic*, Sibiu, sub tipar.

[12] La secția de manuscrise a Bibliotecii ASTRA din Sibiu se află corespondența dintre H. Petra Petrescu și Gustav Weigand în jurul traducerii din germană în română a operei *Bai Ganiu* : „Iubite domnule doctor, scrie G. Weigand la 29 martie 1910 din Leipzig. Dacă doriți să traduceți *Bai Ganiu*, îmi dau cu plăcere asentimentul pentru acest lucru, numai Vă rog să Vă referiți în prefață la ediția mea [H.P.P. folosea ediția bilingvă bulgaro-germană realizată de G. W. în 1908, n.n.]. Verificarea printr-un bulgar, cunoscător al limbii române, poate fi rezolvată aici [adică la Leipzig unde se aflau studenți bulgari și învățau limba română în Institutul lui Weigand, n.n.]" ASTRA, Ms. MLI 1/9, original în limba germană. În altă scrisoare Weigand revine asupra verificării textului: „Cred, de asemenea, că nu este nece-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sară o verificare paralelă română și bulgară a textului tradus de Dumneavoastră. Ați înțeles bine textul meu german, după cum am constatat dintr-o probă din *Gazeta Transilvaniei*. [Aici publicase H.P.P. un fragment din *Bai Ganiu*, n.n.]. În orice caz traducerea Dumneavoastră îmi face bune servicii pentru sintaxa comparativă..." ASTRA, Ms. MLI, 1/9, inventar 8.

[13] Afară de *Amintiri din Războiul de Independență*, cîteva titluri de publicistică.

[14] Paris, 1911. V. și la cap. IV, aici. nota 196 și textul.

[15] În 1936, deși bolnav, mai este încă secretarul și animatorul ASTREI.

[16] În traducerea lui Octavian Goga, publicat în *Luceafărul* pe tot parcursul anului 1906.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

RÉSUMÉ

La présente étude représente le premier essai de synthèse sur les relations littéraires roumano-bulgares durant la période comprise entre la Guerre d'Indépendance de 1877—1878 et la Première Guerre mondiale. Elle porte en égale mesure sur les phénomènes, problèmes et aspects littéraires des deux pays, envisagés dans le contexte plus large de l'espace sud-est européen.

Le *chapitre Ier* est une introduction à l'historique des relations roumano-bulgares à travers le temps et les conditions dans lesquelles s'est déroulé le dialogue. L'un des problèmes particuliers du Sud-Est européen et, en même temps, le facteur principal des relations politiques et culturelles roumano-bulgares au XIXe siècle — celui des intellectuels bulgares émigrés en Roumanie, de l'activité politique et culturelle qu'ils y ont déployée et de leurs relations avec le monde culturel et politique roumain — fait l'objet de la première partie du chapitre, offrant au lecteur roumain l'immage d'un monde du XIXe siècle qu'il connaît mal et mettant en lumière les valeurs qui deviendront traditionnelles dans les relations entre les deux pays.

La seconde partie du chapitre analyse sur le plan théorique quelques problèmes importants des relations littéraires roumano-bulgares. Comme critère de la périodisation de ces relations par rapport à celle des littératures nationales roumaine et bulgare, l'auteur propose un moment commun aux deux espaces analysés, à savoir celui où "l'axe national" est supplanté comme valeur prédominante de la création artistique par "l'axe social". Ce moment se situe au cours des deux dernières décennies du siècle

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

passé dans l'une et l'autre littératures et est bien marqué également sur le plan de leurs relations.

Le *chapitre II* analyse les coordonnées historiographiques des relations roumano-bulgares et les quelques points de repère dont cette analyse a bénéficié.

Contrairement à celle qui l'a précédée, la période 1878—1918 n'a fait l'objet d'aucune étude d'ensemble, même si certaines recherches plus générales ont atteint des problèmes ou des aspects propres à l'histoire des relations entre les deux pays durant cette période.

Ainsi, dans le cadre des monographies consacrées à la formation des États modernes dans les Balkans, à leurs relations politiques et diplomatiques ou aux mouvements révolutionnaires, N. Iorga, N. Ciachir et E. Bâldescu relèvent des aspects propres à la période de cristallisation des États modernes, insistant en particulier sur le nouveau contexte institutionnel, politique, diplomatique et idéologique qui se constitue dans le Sud-Est européen, contexte favorable à un nouveau type de relations entre les différents peuples balkaniques.

Un point important pour la compréhension des rapports littéraires entre la Roumanie et la Bulgarie est le mouvement intellectuel, scientifique et universitaire qui a lieu à la fin du siècle dernier dans le Sud-Est de l'Europe, mouvement qui crée un important système de collaboration entre des centres comme Bucarest, Jassy, Athènes, Sofia et Belgrade. Certains points particuliers de la collaboration entre universitaires roumains et bulgares ont été abordés dans des études dues à N. Ječev, D. Mihail et E. Siupiur. Les relations étroites nouées entre socialistes roumains et bulgares — relations qui ont eu des répercussions directes sur le dialogue littéraire — constituent le thème d'une anthologie de documents publiée par un groupe d'historiens roumains.

Les problèmes littéraires proprement dits — périodisation, traductions, diffusion, réception, interprétation, etc. — ont été traités par des auteurs tant roumains que bulgares comme Zl. Iuffu, C. Velichi, D. Zavera, Al. Iordan, V. Khristoforov, V. Vălčev, I. Konev.

Le *chapitre III* définit le contexte socio-culturel des relations littéraires roumano-bulgares, soulignant l'importance du mouvement intellectuel qui a lieu à ce moment dans les deux pays et qui a stimulé au plus haut degré le dialogue littéraire. Ce

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mouvement intellectuel, axé sur la modernisation de la culture, des institutions de culture et de la vie intellectuelle, a abouti à un système impressionnant de relations et de consultations entre les pays du Sud-Est européen. La collaboration entre scientifiques et universitaires roumains et bulgares — et aussi, quoique à un moindre degré, serbes et grecs — établira en peu de temps de véritables noyaux d'intellectuels autour de personnalités représentant différentes institutions ou publications. Ainsi, en Roumanie, B. P. Hasdeu et Ioan Bianu, représentant respectivement les Archives de l'État et la Bibliothèque de l'Académie ; N. Iorga, Ioan Bogdan et Simion Mehedinți pour les revues *Convorbiri literare*, *Ramuri* et *Drum drept* ; Ilie Bărbulescu, représentant le Séminaire d'études slaves de Jassy, avec l'appui de la *Viața românească* ; Spiru Haret et les cercles d'enseignement de Roumanie. Pour la Bulgarie, on mentionne D. D. Agura, I. D. Șișmanov et L. Miletić, avec la revue *Sbornik* et les cercles du ministère de l'Instruction, S. S. Bobčev avec la revue *Bălgarska Sbirka* et les cercles juridiques bulgares. Ces noyaux d'intellectuels se sont occupé particulièrement de l'étude et de la diffusion de l'activité scientifique et universitaire, ainsi que de celle des musées et de la presse des deux pays. Ils ont mis en oeuvre un vaste mouvement d'échanges intellectuels entre la Roumanie et la Bulgarie, y compris des comptes rendus, des traductions, des "échos" et des discussions sur la vie culturelle du pays voisin. Mais ce qui pour le sujet du présent ouvrage est encore plus important, c'est le fait que ces noyaux d'intellectuels ont intégré le phénomène littéraire à leur système de relations et l'ont imposé effectivement à l'attention mutuelle des deux communautés. Les premiers qui, par leur plume, ont fait connaître aux sociétés roumaine et bulgare la vie artistique et littéraire du pays voisin furent, en effet, les intellectuels de formation scientifique et universitaire.

Le *chapitre IV* est consacré au contenu des relations littéraires roumano-bulgares, aux tendances qui se dessinent au cours de ces décennies et à leur réalisation. La littérature roumaine en Bulgarie entre 1878 et 1918 est le thème de la première partie du chapitre. Parmi les premières manifestations attestant l'intérêt de la société bulgare pour la vie littéraire de la Roumanie après la Guerre d'Indépendance, l'auteur mentionne la diffusion des écrits de critique littéraire à tendances socialistes. La presse socialiste bulgare a accordé, à cette époque, un ample espace à la création littéraire, à la littérature réaliste, mais surtout à la

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fonction sociale et esthétique de la littérature. Ce n'est donc point par hasard que l'on enregistre entre 1893 et 1909 un „moment Gherea" dans les relations roumano-bulgares. C. Dobrogeanu-Gherea, le critique et théoricien matérialiste bien connu, qui au cours de la dernière décennie du XIX^e siècle a été traduit dans plusieurs langues, y compris celles du Sud-Est européen, est le premier auteur roumain à avoir été mentionné dans la presse bulgare après 1878. En 1893, C. Rakovski publiait un ample compte rendu de sa *Conception matérialiste de l'histoire,* dont le texte intégral fut publié ensuite, en 1894, par la revue socialiste *Den.* Puis furent traduites successivement (du roumain, du français ou du russe) les études de Gherea intitulées *Causes sociales du pessimisme* (1894), *Taras Sevčenko* (1895), *L'importance historique du 1^er Mai* (1904), *Les artistes citoyens* (1909), *Le stimulant moral* (1909), *Un problème littéraire* (1909) et autres. Comme l'a montré I. Klinčarov dans sa préface de 1927 à la *Conception matérialiste de l'histoire,* l'intérêt qui s'est manifesté pour Dobrogeanu-Gherea s'explique par le fait qu'il était considéré en Bulgarie comme l'un des promoteurs de la critique matérialiste, la lecture de son oeuvre étant recommandée à l'égal des classiques du marxisme. "Ainsi que le lecteur peut voir, disait le même Klinčarov, l'oeuvre de Gherea annonçait chez nous Plekhanov..."

La critique littéraire roumaine à orientation socialiste fut diffusée de même en Bulgarie par la traduction, en 1907, de l'article *L'art pour l'art* de A. Bacalbaşa.

Ces traductions ont acquis, dans le contexte des relations roumano-bulgares, une signification particulière par le fait qu'elles étaient accompagnées, dans les mêmes revues socialistes, de traductions d'oeuvres littéraires roumaines exprimant la crise sociale, et surtout la crise paysanne, représentatives pour les courants d'idées, en vogue à cette époque, connus sous les noms de "poporanismme" et de "sămănătorisme" (de „popor" = peuple et de „semănător" = semeur). La pénétration de la pensée littéraire roumaine par la voie du socialisme était le résultat d'une option en faveur d'une littérature de profonde critique sociale.

Toutefois, en dehors de l'option socialiste, il en existait d'autres, et même de véritables programmes de diffusion de la littérature roumaine en Bulgarie. Deux de ces programmes appartenaient au cercle de la revue *Bălgarska Sbirka* et furent annoncés pour la première fois par I. Slaveikov en 1895 (une série de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

traductions de prose roumaine), puis, pour la seconde fois, par Nemo en 1900. Les programmes de *Bălgarska Sbirka* se sont réalisés en majeure partie, cette revue étant d'ailleurs celle qui a publié jusqu'en 1918 le plus grand nombre de traductions d'oeuvres littéraires roumaines. Un troisième programme de traductions, le plus ambitieux de tous peut-être, appartenait à D. Kačémakov et avait pour objet la poésie roumaine. Mais malgré la présentation faite par I. D. Šišmanov dans *Bălgarski Pregled*, le projet n'a pu être mené à bien vu la très faible qualité des traductions.

Un autre programme, lancé par le cercle des modernistes de la revue *Misăl*, fut formulé par le critique roumain Ilarie Chendi dans l'article intitulé *La littérature roumaine actuelle*, spécialement écrit pour les lecteurs bulgares. La revue s'engageait à traduire certaines des oeuvres recommandées par I. Chendi, mais en 1908 elle cessa de paraître.

Tous ces programmes concernent surtout la littérature contemporaine et, à en juger par les traductions parues — ou souvent simplement annoncées —, deux nettes préférences, explicables d'ailleurs par la similitude de l'ambiance littéraire dans les deux pays, s'y font sentir : pour la littérature qui proclame l'expérience sociale comme valeur créatrice en art et pour le genre court, notamment pour la nouvelle. Or, comme au début de ce siècle le „poporanisme" et le „semănătorisme" incarnaient et exprimaient en égale mesure cette double option, ce sont tout naturellement ces deux courants qui ont tenu la première place dans le contenu des relations littéraires roumano-bulgares.

L'écrivain roumain considéré pendant vingt ans par la société bulgare comme le plus représentatif pour les deux orientations susmentionnées fut Alexandru Vlahuță. C'est du moins ce qui ressort du grand nombre de traductions en langue bulgare dont ses oeuvres ont bénéficié : elles se chiffrent à plus de 30, plusieurs de ses nouvelles ayant même été rééditées au bout d'un an ou deux, voire dans le courant de la même année. Les nouvelles de Vlahuță qui ont connu le plus grand succès sont *În arendă (A ferme)*, *La arie (Sur l'aire)*, *Socoteala (Le compte)*, publiées en général sous le titre *Les esclaves blancs*.

Les auteurs le plus souvent traduits après Vlahuță sont Mihail Sadoveanu — à savoir ses nouvelles du *Sămănătorul : Ionică*, *Necunoscut (Inconnu)*, *Colindătorii (Les chanteurs de noëls)* — puis I. Al. Brătescu-Voinești et I. L. Caragiale. Ces trois

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

auteurs connaîtront un réel succès en Bulgarie pendant l'entre-deux-guerres. Enfin, la nouvelle roumaine est encore connue en Bulgarie, jusqu'à 1918, par des traductions de N. Gane (une nouvelle insignifiante), I. Adam, L. Nicoleanu, Th. Şerbănescu, C. Nutzescu, Th. M. Stoenescu et A. Bacalbaşa.

L'histoire, comme thème littéraire, jouissait de la faveur autant du public bulgare que des cercles d'écrivains : constatation d'ailleurs valable en égale mesure pour la société roumaine de la fin du siècle dernier et du début du XX^e. Il n'y a donc rien d'étonnant à ce que de nombreuses légendes composées par Carmen Sylva aient été traduites en bulgare : *Mama lui Ştefan cel Mare (La mère d'Etienne le Grand), Fiica lui Decebal (La fille de Decebal)* etc. Mais il faut préciser que la popularité de Carmen Sylva en Bulgarie était due en premier lieu au mouvement féministe bulgare, qui a adopté de même la poétesse Smara.

Les *Souvenirs de la Guerre d'Indépendance*, par St. Georgescu-Sergent, qui furent traduits en bulgare, expriment le même goût pour l'histoire, mais aussi celui pour les mémoires, un autre genre qui commence à se développer en Bulgarie à cette époque.

Le succès des traductions de nouvelles roumaines ne s'est pas étendu à la poésie. On a peu traduit dans ce domaine — surtout des poètes contemporains, évidemment — et les traductions (en prose) sont médiocres. Les noms que l'on peut toutefois citer sont Th. M. Stoenescu, C. Nutzescu, Smara, Al. Vlahuţă, Iulia Haşdeu (une poésie), quelques poèmes d'Eminescu, un de D. Bolintineanu.

Le théâtre est représenté par une pièce de H. Lecca, *Ciinii (Les chiens)*, qui fut comprise dans le répertoire du Théâtre national de Sofia, choix sévèrement critiqué par G. Bakalov. Ensuite, toujours pour le Théâtre national, on a traduit *O noapte furtunoasă (Une nuit orageuse)* de Caragiale. Cette pièce, traduite en 1911, marque le début d'une prédilection indéfectible de la société bulgare pour le théâtre de Caragiale, qui continue aujourd'hui encore à être traduit et joué en Bulgarie avec le même succès.

La seconde partie du chapitre est consacrée au développement en Roumanie de l'intérêt pour la nouvelle littérature bulgare. Si, en dernière analyse, cet intérêt se porte sur les mêmes phénomènes contemporains que ceux relevés plus haut pour la Bulgarie, on relève toutefois une différence notable dans la manière dont cette littérature est mise à la disposition du public

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

roumain. En effet, ce sont moins des traductions qui lui sont offertes qu'une série d'articles, comptes rendus, notes, commentaires et autres brèves informations sur la littérature bulgare. Soulignons en échange la présence, dans tout ce matériel, des mêmes particularités quant aux programmes que celles constatées dans les traductions du roumain en Bulgarie. Quant aux auteurs du rapprochement, il s'agit d'une pléiade de personnalités du monde scientifique et universitaire, parmi lesquelles on relève les noms de N. Iorga, Ioan Bogdan, S. Mehedinți, Ilie Bărbulescu, St. Berechet, G. Mărculescu, groupées autour de quelques revues comme *Viața românească*, *Convorbiri literare*, *Voința națională*, *Drum drept* et même autour des revues transylvaines *Luceafărul* (dont le mentor, Octavian Goga, avait fait l'objet d'un commentaire élogieux dans la presse bulgare) et *Gazeta de Transilvania*.

En fait, l'intérêt pour la littérature bulgare actuelle en Roumanie a suivi un cours plus sinueux que le processus inverse. En principe, il se cantonne dans le domaine de la science, de l'histoire littéraire et de la presse. Puis, par les études comparées dont le cercle de Hasdeu était le promoteur, cet intérêt s'est porté sur le folklore (y compris certaines traductions en roumain), la linguistique, la langue et l'ethnographie bulgares ; par les études slavonnes de Ioan Bogdan, puis de I. Bărbulescu, les spécialistes roumains ont été initiés aux textes de la littérature bulgare ancienne ; on a traduit, de même, des fragments de *Istoria Slaveanobălgarska* de Paësie Hilandarski. C'est à peine dans la dernière décennie du XIX^e siècle que les revues roumaines découvriront — en partie, il faut le préciser, par l'intermédiaire des revues d'Occident — la littérature bulgare contemporaine. Peu à peu apparaissent des notes informatives sur la littérature bulgare, limitées au début à tel ou tel ouvrage ou écrivain, puis des comptes rendus d'études ou d'articles d'auteurs bulgares sur des problèmes concernant la littérature de leur pays, enfin des articles sur les courants littéraires de Bulgarie, sur l'évolution des genres littéraires et même sur la littérature bulgare dans son ensemble. L'auteur se réfère, dans cet ordre d'idées, à la série d'articles publiés dans *Viața românească* par Ilie Bărbulescu — *La littérature bulgare actuelle*, *Penčo Slaveikov, chef du courant moderniste de la littérature bulgare*, *Ivan Vazov, chef du courant littéraire nationaliste de Bulgarie*, etc. — ainsi qu'à ceux publiés dans *Voința națională*, consistant soit en traductions d'après K. Krăstev, soit en articles de ce critique bulgare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cette étape d'interprétation de la littérature bulgare à l'usage du public roumain fut suivie de celle des traductions proprement dites. On avait traduit *Sous le joug* d'Ivan Vazov, ainsi qu'une poésie, mais les traductions en série ne commenceront qu'après la publication des articles susmentionnés. On traduit alors *Bai Ganiou*, d'Aleko Konstantinov, à Bucarest, puis quelques fragments en Transylvanie, deux nouvelles de K. Veličkov, une nouvelle d'Elin Pelin.

Le *chapitre V* est consacré à une question de grand intérêt, surtout si on l'analyse, comme le fait l'auteur, sous le rapport sociologique : celle des traductions littéraires en tant que forme de littérature et de leurs auteurs en qualité de professionnels des relations littéraires. Dans le dialogue roumano-bulgare du XIX^e^ siècle, en dehors de rares exceptions, on n'a pas traduit du bulgare, les spécialistes se contentant de lire les textes dans la langue originale. La pratique des traductions littéraires, qui est née justement durant la période envisagée, a mis en lumière une série d'aspects et de phénomènes qui éclairent des situations autrement inexplicables quant à la circulation de la littérature dans différents milieux et à la capacité de ceux-ci d'assimiler a un moment donné une certaine littérature. Ce dernier cas mérite d'être discuté surtout pour la période moderne des littératures sud-est européennes. Les présentes investigations se sont limitées, bien sûr, à la sphère des relations littéraires roumano-bulgares, plus précisément aux cas concrets suivants : l'apparition du traducteur de littérature ; sa provenance, dans la plupart des cas, de zones professionnelles et intellectuelles non littéraires ; l'amateurisme caractéristique pour presque tous les traducteurs du temps (autant bulgares que roumains). Mais il faut mentionner aussi, en contrepartie, le processus de professionnalisation de cette activité, qui comprend un nombre limité d'écrivains, ceux surtout qui gravitent autour des revues littéraires. L'attraction exercée par les traductions littéraires sur un grand nombre d'intellectuels de différentes professions est impressionnante. Mais non moins frappant est le mauvais service rendu à la littérature et aux lecteurs par l'abandon de ce domaine à de simples amateurs, enthousiastes mais incompétents.

En liaison avec les traductions littéraires et comme résultat de leur apparition, l'ouvrage analyse une série d'autres opérations annexes qui jouent aussi un rôle dans le dialogue, complétant l'image offerte par la simple traduction des textes. Il s'agit, en

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

premier lieu, de l'apparition, encore timide, d'une critique des traductions.

La seconde partie du chapitre analyse le rôle des périodiques — littéraires et non littéraires — comme promoteurs de traductions et d'une meilleure qualification professionnelle des traducteurs de littérature, non sans signaler les déficiences d'ordre artistique constatées dans les publications périodiques non littéraires, qui poursuivaient des buts surtout commerciaux. Ici, le critère de l'exigence n'a plus été respecté. En ce qui concerne les relations littéraires roumano-bulgares durant ces décennies, on peut affirmer qu'elles ont été dominées par les périodiques. Presque toutes les traductions, autant en Bulgarie qu'en Roumanie, ont paru dans des revues et des journaux, de même que les articles, notes, comptes rendus, etc. les concernant. Les traducteurs de littérature roumaine en bulgare et de littérature bulgare en roumain se sont formés professionnellement dans l'ambiance des revues et des journaux, et non pas dans celle des maisons d'éditions. Or, comme ces journaux et ces revues étaient en général contrôlés par différents groupements littéraires ou politiques, ils ont appliqué en matière de traductions les critères de sélection idéologique conformes à l'orientation de ceux-ci. Il s'avère ainsi que le rôle des publications périodiques dans les relations littéraires entre les deux pays a été beaucoup plus important qu'il ne paraît de prime abord. Il est même permis de dire que ce sont elles qui, par les cercles qui les contrôlaient, ont marqué le contenu et les orientations du dialogue littéraire roumano-bulgare.

Traduit par
RADU CREȚEANU

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

INDICE DE NUME

Adam, Ioan : 99, 105, **167**
Adženov, I. : 10, 26, **156.**
Adorian, Gh. : 74
Agura, D.D. : 11, 41, 46, 52, 57, 61, 68, 73, **156.**
Alecsandri, Vasile : 28, 36, 37, **88**, 106, 107, 137, 140, **151**
Alexandrescu Grigore : 37, 107, 172
Anakreon : 89
Anghelescu, Mircea : 172
Arbore, Ecaterina : 62
Arbore-Ralli, Zamfir C. : 51, 67, 68, 85, 136
Argeşeanu, N. : 144, 158
Arghezi, Tudor : 66, 168
Arsenie, Th. Al. : 53
Atanasov, **Şt.** : 155
Atanasovici, Gheorghi : 11
Avdjiev, B. : 141, 155
Avramov, A. R. : 98, 101, 105, 138, 139, 141, 155, 157, 165

Babici, Ioan : 42, 74
Babef, Dimcio : **98, 155**
Babeş, Victor : **58**
Bacalbaşa, Anton : 64, 87, 91, 99, 100, 101, 155, 167
Bacalbaşa, Constantin : 100
Bakalov, Gheorghi : 62, 74, 84, 85, 87
Balabanov, Marko : 140, 155
Barth, Johann Ambrosius : 130
Bâldescu, Emil : 35, 74, 135
Bărbulescu, Ilie : 39, 61, 66, 73, 114, 115, 117-124, 132, 137, 144, 145, 146, 161
Bârsescu, Agatha : 72
Berechet, Ştefan : 145, 158
Beron, Vasil Şt. : 10, 26
Berza, Mihai : 28
Beyazow, V. : 70
Bianu, Ioan : 42, 50, 53, 54, 55, 58, 69, 71, 126, 142, 173
Blagoev, Dimităr : 62, 63, 74, 86, 136, 151, 171
Blagoeva, Vela : 62, 74
Blăskov, Raiko Ilia : 10, 25, 114, 156
Bobcev, Ştefan Savov : 10, 26, 46, 61, 65, 66, 67, 73, 74, 90, 105, 120, 146, 156

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bogdan, Ioan : 42, 54, 61, 64, 72, 114, 115, 117, 143, 144
Bogorov, Ivan Andreev : 10, 25, 156
Bolintineanu, Dimitrie : 37, 73, 88, 107
Boncev, Neşo : 151
Borşukov, Gheorghi : 41
Botev, Hristo : 10, 11, 27, 51, 68, 85, 107, 135, 151, 156
Brătianu, I. C. : 54. 68

Camariano, N. : 41
Canianu, M. : 53
Capidan, Theodor : 55, 62
Caragiale, Ion Luca : 60, 79, 84, 99, 101, 102, 104, 108, 110, 161, 167, 168
Carmen Silva : 91, 105, 106, 128, 140, 141, 155, 167
Călinescu, G. : 27, 66, 151
Cealâkov, St. D. : 139, 155, 157
Cehov, A.P. : 77
Cerna, Panait : 107, 171
Cernescu, Mihai : 58, 72
Ciachir, Nicolae : 35
Ciolacov, V. : 114
Ciopraga, C. : 134
Chelaru, V. G. : 27, 137
Chendi, Ilarie : 50, 59, 93, 123, 145, 161, 162
Cocea, N.D. : 62
Conachi, C. : 88, 107
Constantinescu, B. : 53, 55
Coşbuc, George : 28, 37, 88, 106
Cornea, Paul : 42, 172
Crevedia, Nicolae : 66, 168
Cristescu, Fl. : 144
Cristescu, Gh. : 63
Cristodulo, G. : 143
Cugler-Poni, Matilda 88
Cuza, A. G. : 88

Dan, Mihail : 35, 74
Dairev, Ivan : 83
Danceva, D. : 140
Daskalov, P.N. : 141
Debelianov, Dimcio : 171
Delavrancea, Barbu Ştefănescu : 91, 171
Demetrescu, Traian : 88
Depărăţeanu, Al : 88, 107
Diacon, Marian : 102, 155
Dima, Al. : 41
Dimaras, C. Th. : 173
Dimitrov, G. : 63, 74
Dimov, Gheorghi : 41, 140, 173
Dimov, V. : 144
Dinekov, Petăr : 18, 27
Dinescu, Viorica : 173
Disescu, C. G. : 54
Dobrogeanu-Gherea, Constantin : 21, 62, 64, 75, 82-87, 94, 135, 136, 144, 151, 155, 167
Doinaş, Ştefan Augustin : 152, 173
Dorosiev, Luca : 72
Dospevski, N. : 72
Dostoievski, F. M. : 79
Dozon, August : 52, 113, 143
Draganov, Iv. A. : 141, 155
Dragoslav, I. : 53
Drasov, Ivan : 156
Dreanovski, Hr. N. : 141, 155
Drinov, Marin : 10, 26, 41, 114, 156
Drumev, Vasil : 151, 156
Dulfu, Petre : 91

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dumitrescu, C.: 55, 71
Dumitrescu, I.: 72
Duțu, Alexandru: 172

Elisabeta, regina României: v. Carmen Silva
Eminescu, Mihai: 28, 36, 38, 53, 60, 73, 88, 97, 107, 108, 121, 132, 168, 172
Engels, Fr.: 82
Eva: 139, 155

Filimon, N.: 79
Fochi, Adrian: 29
Foti, I.: 39
Fotiade, Laura-Baz: 27, 65, 145, 146, 173
Frimu, I. C.: 63
Frunzescu, D.: 54
Furtună, D.: 143

Gaidov, E. T.: 98, 155
Gane, Nicolae: 99, 102, 103
Ganev, Spas: 121
Ganev, Todor N.: 35, 42, 51
Gaster, Moses: 53, 54, 55, 69
Gheorghe din Moldova: 88
Gheorghiev, Emil: 18, 27, 41
Gheorghiev, Matei: 131
Gheorghiev, Mihalaki: 134, 137
Gheroff, M.: 70
Gheșov, Ivan: 73, 124
Ghika, D. I.: 66, 73
Ghiuzelev, Vasil: 27
Goga, Octavian: 66, 124, 168, 174
Gogol, N. V.: 77, 79
Gorki, Maxim: 109
Grekov, Dimitri: 156
Guerin-Longeon, R. P.: 67

Hafis: 89
Haret, Spiru C.: 50, 57, 64, 71, 72, 75
Hasdeu, Bogdan Petriceicu: 42, 50, 52-55, 61, 69, 71, 91, 113-115, 117, 143
Hasdeu, Iulia: 107, 141, 167
Haumont, Emile: 118, 144
Hazu, G.: 54
Heine, H.: 89
Herman, Anton: 54, 69
Heroveanu, E.: 88
Hilandarski, Paisie: 115, 143
Hitov, K.: 141
Hodoș, Nerva: 54, 173
Hristoforov, Petăr: 27, 37
Hristu Vasile: 36, 135, 136
Hurezeanu, Damian: 136

Iavorov, P. K.: 120, 121, 132, 137, 168, 171
Ibrăileanu, Garabet: 151
Ionescu, Nicolae Alexandru: 61
Ionova, N.: 98, 138, 155
Iordan, Alexandru: 36, 137
Iorga, Nicolae: 7, 28, 34, 53, 56, 57, 61, 64, 68-71, 73, 117, 125, 143, 158
Iovkov Iordan: 102, 103, 120, 129, 132, 138, 139, 145, 168
Ispirescu, Petre: 91
Ivașcu, George: 27, 42
Iuffu, Zlatka: 27, 36, 38, 40, 112, 142, 173

Jagerschmidt, Jean: 131

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Jecev, Nikolai : 35, 42, 75, 138
Jireček, C. : 143

Kacemakov, D. : 48, 60, 73, 88, 89, 91, 103, 105, 108, 131, 136, 139, 140, 141, 142, 154, 155, 157, 159, 160
Kalinov, Hristo : 98, 155
Karavelov, Liuben : 10, 11, 26, 27, 41, 68, 114, 149, 151, 156
Kasabov, Ivan : 10, 25, 41
Kirkov, Gheorghi Iordanov : 62, 63, 74
Kisimov, Pandeli : 10, 26, 41, 46, 66, 155, 157
Klincearov, Ivan T. : 82, 83, 135
Kogălniceanu, Mihai : 151
Kolarov, H. : 27
Konev, Ilia : 27, 39, 41, 142, 143
Konstantinov, Aleko : 47, 86, 120, 124, 125, 130-132, 157, 164, 168, 171, 174
Krăstev, K. : 39, 93, 119, 120, 124, 130, 162

Lafargue, P. : 86
Lahovari, G. I. : 54
Laur, I. : 88
Lecca, Haralambie : 108, 109
Léger, Louis : 131, 138
Lermontov : 89
Levski, Vasil : 11, 52, 68
Lilin, A. : 173
Litzica, C. : 61, 74
Lovinescu, Eugen : 79, 134
Lupu, I. : 41

Macedonski, Al. : 47, 171
Madách, I. : 164
Maiorescu, Titu : 134
Malla, I. : 72
Mandrea, G. : 71
Maniu, Grigore : 73, 74
Manliu, I. : 55
Marian, S. Fl. : 53
Marinescu, Emil : 55
Markov, M. G. : 138, 142, 155
Masoff, Ioan : 137
Matov, D. : 69
Maupassant, G. de : 77, 164
Mavrodinov, N. : 41
Marx : 82
Mănzov, Ivan : 156
Mărculescu, G. : 53, 55, 68-70, 77, 114
Mărkvička, Iv. M. : 144
Mehedinți, Simion : 59, 64, 72, 73, 92, 137, 144, 174
Mehring, Franz : 86
Mestujan, V. : 72
Mihailovski, Stoian : 84
Mihovski, Ivan : 84, 87, 155
Milarov, Sveatoslav : 39, 43, 46
Miletici, Liubomir : 42, 52, 53, 57, 61, 73, 144
Mincev, N. D. : 27
Mircev, Stoilov : 138, 155
Mirski, Krăstio : 144
Mirska, Ștefania Krăstio : 46, 140, 155, 156, 173
Mișu, N. : 61
Mototolescu, D. : 73
Mutev, Dimităr : 10, 26
Muzicescu, Gavril : 58, 72

Načov, N. : 41
Nădăjde, Ioan : 53

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Neceaev, Serghi : 67
Negri, Ada : 77
Nemo : v. Nikolai Nikolaev
Nikolaev, Nikolai : 48, 90, 91, 96, 97, 99, 100, 136-139, 141, 155, 159, 160
Nicoleanu, Leon : 105, 167, 171
Nietzsche, Fr. : 123
Nuțescu, C. : 99, 105, 107, 139, 141, 171

Obedenaru, M. G. : 53
Onu, Eugen : 173
Ornea, Z. : 42, 78, 89, 134, 137

Palauzov, Spiridon : 27
Pamfile, T. : 53
Panicikov, A. D. : 11
Papadima, Ovidiu : 41, 42, 173
Papahagi, Pericle : 55
Peiov, Todor : 10, 26
Pelin, Elin : 103, 120, 124, 132, 137, 168, 171
Penakov, Ivan : 48, 66, 168
Penescu, Gr. : 72
Peretz, I. : 73
Peșakov, Gh. : 27
Petăr : 138, 155
Petrescu, Horia-Petra : 105, 124, 130, 145, 157, 158, 160, 173
Petöfi, S. : 89
Petroni, Constantin : 88
Piccolo, Nicola : 41
Pippidi, Andrei : 40, 70, 71
Plehanov, G. V. : 82, 83, 86
Poleanov, D. : 62, 75, 145
Popov, D. K. : 38, 107, 155, 156, 160
Popov, T. : 155
Popović, Miodrag : 173
Porncakov, A. : 139, 155
Prodan, Vasile : 72
Protić, Andrei : 138
Protić, D. : 11
Pușcariu, Sextil : 56, 61

Radev, Simion : 70
Rakovski, Krăstio (Cristian) : 62, 82
Rakovski, Gheorghi S. : 10, 25, 27, 41, 114, 149
Rădulescu, Ion Heliade : 151
Rebreanu, Liviu : 80
Reclus, Elysée : 67
Roman, I. N. : 61, 73, 74, 88, 107, 171
Romanski, Stoian : 57, 62, 69, 71, 74, 105, 143
Rosetti, C. A. : 68
Rosetti, Radu D. : 88
Russo, Demostene : 61

Sadoveanu, Mihail : 60, 64, 99, 101-103, 129, 138, 161, 167, 168, 171
Samardjiev, K. : 48, 54, 66, 69
Samurcaș, Alexandru Tzigara : 57, 64, 117
Savici, Anghelache : 46, 90
Sakizov, Ianko : 135
Săvescu, Petre : 144
Seliminski, Ivan : 11
Sergent, Sf. Georgescu : 47, 66, 125, 131, 157, 158, 163
Sevastos, E. : 53
Sienkiewicz, H. : 105, 164
Simion, Eugen : 134
Simonescu, Dan : 173

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sion, George : 105, 113
Siupiur, Elena : 27, 35, 59, 65, 69, 71. 74, 137, 142, 145. 174
Skeletti, M. : 73, 88
Slaveanov : 138, 155
Slaveikov, Ivan : 89, 90, 136, 137
Slaveikov, Pencio : 89, 119-122, 132, 168
Slaveikov, Petko R. : 89, 151
Slavkov, P. A. : 140
Smara : 107, 141, 167
Socec : 53, 69
Sofocle : 89
Stamatov, A. : 141
Stamatov, Gh. : 103
Stamatov, M. : 155
Stambolov, Ştefan : 10, 26, 39, 46, 66, 121, 156
Stere, C. : 62
Stoenescu, Th. M. : 47, 65, 66, 88, 91, 99, 105, 107, 139, 167, 171
Stoianov, Vasil (Velko) : 156
Stoianov, Vasil D. : 10, 26
Straşimirov, Anton : 134, 137, 171
Sturdza, D. : 74
Suzildovski, Nicolae Russel : 51, 63, 85

Şaraga, fraţii : 53
Şăineanu, Lazăr : 53-55
Şerbănescu, Th. : 88, 108
Şevcenko, Taras : 83, 135
Şişmanov, Ivan D. : 29, 42, 48, 50-61, 64, 66-73, 77, 88, 92, 113. 114, 118, 123, 124, 126, 136, 137, 142-145, 151, 162. 174
Şişmanova, Lidia : 71, 72

Tăslăuanu, O. : 124
Teodorini, Al. : 61
Tieghem, Paul Van : 31, 41
Tocilescu, Grigore : 54, 57
Todorov, P. : 121
Tomida, G. : 61
Tonjoroff, S. : 67
Tolstoi, L. N. : 77, 79, 106, 141, 164
Tuleşkov, Kiro : 10, 26

Ţanev, E. : 142, 155
Ţanev, N. : 139
Ţankov, Hr. : 122-124, 145
Ţankov, Kiriak Antonov : 10, 11, 26, 41, 46, 51, 68, 90, 136, 149, 156.

Vaklidov, Hr. D. : 11
Vazov. Ivan : 10, 26, 27, 36, 37, 43, 46, 86, 90, 103, 105, 107, 109, 117, 118, 120, 122, 132, 139, 144. 151, 156, 158, 164, 168, 171
Văcărești. poeţii : 27
Vălcev, Vasil : 36
Velicikov, Konstantin : 125, 136, 158
Velichi, Constantin N. : 28, 36, 37, 38, 42, 43, 139, 142
Velixin, D. : 10, 11, 26, 27, 41, 46, 90, 137, 156
Vianu, Tudor : 41, 102, 139, 151
Victoroff, Vlad : 70
Vîlcu, Natalia : 74
Vlahuţă, Al. : 60, 64, 88, 90, 96, 97, 98, 103, 107, 128, 134, 142, 161, 167, 171
Vlaikov, Todor : 134

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vlădescu, G. : 72
Voineşti, I. Alexandru Brătescu : 99, 102, 103, 128, 161. 167, 168
Voinikov, Dobri P. : 10, 25, 27, 47, 65, 137, 156

Weigand, Gustav : 55, 69, 124, 130, 145, 157, 173
Wordworth : 89

Xenopol, A. D. : 143

Zanne, Iuliu : 53, 58, 72
Zamfirescu, Duiliu : 91, 171
Zamfirescu, M. : 88, 91
Zapreanov, B. : 10, 26
Zarev, Pantelei : 18, 137
Zarin : 135
Zavera, Dumitru : 27, 36, 38, 40. 112, 142, 173
Zosima, Constance : 61

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

INDICELE PUBLICAȚIILOR PERIODICE

Adevărul : 71
Albina : 54, 58, 134
Analele Universității București : 27
Annuaire de l'Université de Sophia : 143
Arhiva : 64, 73, 74, 115, 117, 143, 162, 137
Atheneul Social-Democrat: 135

Balcanul : 10, 68,
Bădușnost : 10
Bălgarski Glas : 10
Bălgarski Pregled : 4, 53, 60, 64, 67, 73, 88, 136, 144, 154, 157, 159, 162
Bălgarska Sbirka : 4, 61, 65, 67, 73, 74, 89, 90, 96, 97, 99, 109, 117, 119, 120, 121, 132, 137, 140-142, 145, 159, 161, 168
Bălgarski Starini : 10
Bălgarski Tărgovski Vestnik : 141
Bibliograficeski biuletin : 105
Branitel : 10
Buletinul Institutului Român din Sofia : 27
Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale : 70

Columna lui Traian : 54, 69, 143
Contemporanul : 41, 53, 62, 85, 86, 135
Convorbiri literare : 4, 42, 52, 56, 59, 60, 64, 68, 71-73, 89, 92, 93, 114, 117, 118, 130, 143, 144, 162
Critica socială : 85
Curierul judiciar : 74

Debats : 118, 130, 144
Delo : 83, 84, 135
Democrația socială : 85
Den : 62, 64, 82
Dnevni Novini : 143
Dreptul : 74
Drum drept : 125, 143, 145, 158

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Duma na bălgarskite emigranti : 10
Dunavska Zora : 10

Ethnologische Mittheilungen : 69
L'Etranger : 117, 118, 130, 144
Études balkaniques : 42

Flacăra : 124, 145

Gazeta cărților : 27
Gazeta juridică : 74
Gazeta (de) Transilvaniei : 53, 115, 143, 137
Grajdanin : 101, 138

Hudožestvena Kultura : 67

Ilustrația Svetlina : 138, 139
Iz Jivota : 139, 141
Izvestija na Seminara po slavjanska filologhia pri Universiteta of Sofia : 140

La Jeunnesse bulgare : 70
Jivot : 140, 141, 142
Jurldiceski Pregled : 74
Jurisprudența Înaltei Curți de Casație : 74
Jurisprudența română : 74
Justiția : 74

Letopisi : 88, 89, 137, 139, 140, 141, 142, 157
Literatorul : 139
Literatură și știință : 62, 85
Literatură și artă română : 144
Literaturen Almanah : 62, 135
Literaturna Misăl : 43, 51, 71
Luceafărul : 124, 130, 145, 161, 164, 168, 174
Lumea nouă : 62
Lumea nouă literară și științifică : 85

Maika i Dete : 138
Makedonski Pregled : 138, 142, 167
Mir : 66, 67, 74, 121, 138, 143, 163
Misăl : 59, 93, 120, 123, 132, 145, 161
Munca : 62,

Narod : 135, 136, 141
Narodni Prava : 67, 138, 141
Narodni Učitel : 67
Narodno Blago : 138
Narodno Izkustvo : 117
Narodno Stopanstvo : 67
Narodnost : 10, 25, 26
Neue Freie Pressse : 119, 130, 145
Nezavisimost : 10
Noua revistă română : 119, 123, 130, 144
Nova Bălgaria : 10
Nova Mariță : 141
Novo Vreme : 62, 64, 75, 86, 138

Obșto Delo : 98, 138

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Orizont : 173
Otecestvo : 10

Pandectele romane : 74
Pravo : 117
Periodicesko Spisanie : 10, 26
Preocupări literare : 137
Progres : 143

Rabotnik : 84, 86, 135
Rabotnicesko Delo : 62, 84, 98, 135, 138
Ramuri : 144
Revista Carpaților : 105, 139, 143
Revista ilustrată : 144
Revista pentru istorie, archeologie și filologie : 54
Revista de istorie și teorie literară : 50
Revista nouă : 53, 69, 143
Revue des Etudes Sud-Est Européennes : 4, 27, 40, 42, 50, 65, 74
Revue des Revues : 140
Rodina : 141
Romanoslavica : 4, 27, 28, 42, 43, 65
România : 129
România muncitoare : 62
Românul : 67

Sămănătorul : 101, 138, 143
Sănătatea : 105, 140, 165
Săvremenik : 58, 62, 64, 72, 84, 86, 87, 108, 109, 135, 142
Săvremena Ilustrația : 138, 139
Săvremenii Pokazatel : 86
Sbornik za Narodni Umotvorenia i Knižnina : 4, 41, 52-56, 58, 60, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 113, 143, 162
Sekidneven Novinar : 10
Semeino Ognište : 140, 155
Slavjanski Glas : 74
Slavjanski Kalendar : 74
Soțial-Demokrat : 62, 135
Soțialist : 143
Stara Planina : 10, 26, 73, 136
Studii de literatură universală : 145
Studii și materiale de istorie modernă : 75
Svetlina : 101, 138, 139, 141, 142
Svoboda : 10, 143

Șantier : 42
Șezătoarea : 54, 143

Telegraful : 67
Tri Bogatstva : 141
Tribuna : 124
Trud : 140

Țara nouă : 53
Țara noastră : 124

Ucilište : 10
Ucitelska Beseda : 97, 138
Ucitelska Misăl : 62, 75, 87, 136, 138
Universul : 71

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vecerna Poșta: 67, 74, 83, 101, 135, 138, 141
Vijasti: 141
Viața românească: 4, 61, 64, 67, 71, 74, 92, 117-120, 124, 126, 143-145, 161, 162
Voința națională: 70, 71, 72, 118, 123, 130, 145
Vreme: 141

Znanie: 10
Zorá: 42, 139

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

CUPRINS

1 În loc de prefață. Emigrația politică intelectuală bulgară în România în secolul al XIX-lea. Relațiile cu viața literară românească. Formarea tradiției în relațiile moderne. Probleme ale periodizării relațiilor literare româno-bulgare Trăsături ale perioadei 1878—1918 5

2 Tendințe în istoriografia relațiilor româno-bulgare. Puncte de reper în cercetarea perioadei 1878—1918. . . . 29

3 Contextul social-cultural. Mișcarea intelectuală. Colaborarea științifică și universitară. Mișcarea socialistă și relațiile literare româno-bulgare 41

4 Tendințe și direcții în relațiile literare. Literatura română în Bulgaria. Momentul Gherea în relațiile literare. Programe de traducere a literaturii române. Povestitori realiști români în limba bulgară. Genurile și speciile literare preferate. Literatura bulgară în România. Informație și interpretare. Reviste românești despre literatura bulgară modernă 76

5 Traducerea și traducătorul de literatură — domeniu în formare în relațiile româno-bulgare. Amatorism și profesionalizare. Traducerea și formele auxiliare. Rolul publicațiilor periodice în stimularea traducerii ca formă a relațiilor. Aspecte specifice perioadei 1878—1918 . . . 147

6 *Résumé* 175

7 *Indice de nume* 185

8 *Indice de periodice* 193

197

INSTITUTUL DE STUDII
BIBLIOTECA
SUD-EST EUROPENE

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lector : GABRIELA OMÂT
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar : 14.VIII.1980. Coli ed. 11.03. Coli tipar : 12,50.

Tiparul executat sub comanda nr. 5627 la Întreprinderea poligrafică Galați
B-dul George Coșbuc. nr. 223 A
Republica Socialistă România

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

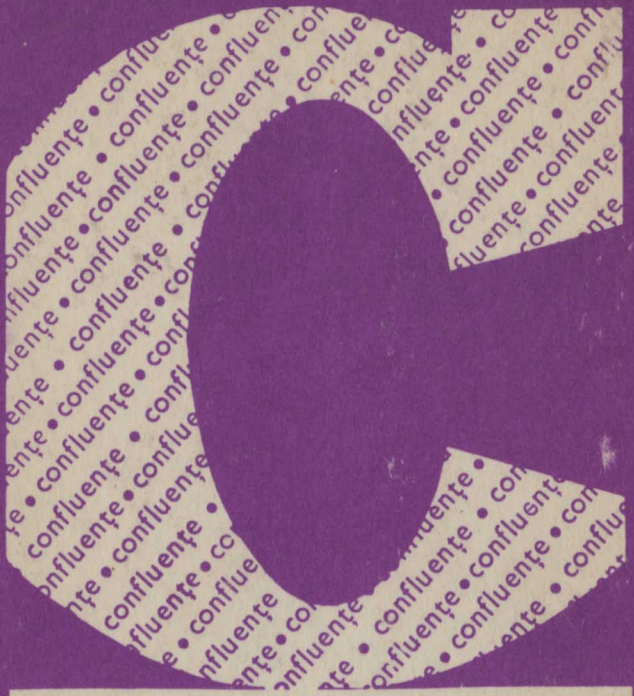

În seria „CONFLUENȚE" au apărut :

Nicolae Balotă — *Arte poetice ale secolului XX*

Alexandru Duțu — *Cultura română în civilizația europeană modernă*

Elvira Sorohan — *Cantemir în cartea hieroglifelor*

M. Apostolescu — *Ion Creangă între marii povestitori ai lumii*

Liviu Petrescu — *Romanul condiției umane*

Ion Roman — *Ecouri goetheene în literatura română*

Iosif Cheie-Pantea — *Eminescu și Leopardi*

Lei 7,50